

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

OQTAY ASİF oğlu İSMAYILZADƏ

CON STEYNBEKİN “THE GRAPES OF WRATH ” ROMANININ
397-451-Cİ SƏHİFƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ VƏ VERİLMİŞ SUALLAR
ƏSASINDA TƏRCÜMƏNİN ŞƏRHİ

İxtisas: HSM-060203 TƏRCÜMƏ (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər:

K.R.Hüseynova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

dosent

BAKİ – 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3-7
I FƏSİL. Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının 397-451-ci səhifələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi.....	8-87
II FƏSİL. Tərcümə mətninin verilmiş nəzəri suallar əsasında şərh...	88-104
NƏTİCƏ	105-107
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	108-110

GİRİŞ

Təqdim olunmuş dissertasiya məşhur amerikan yazıçısı Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının tərcüməsindən bəhs edir. “The Grapes of Wrath” – “Qəzəbdən törəmişlər/ Qəzəb salxımları” realist romanı ilk dəfə 1939-cu ildə çap edilmişdir. Roman ədəbiyyat sahəsində ABŞ-ın məşhur “Milli Kitab Mükafatı”na və “Pulitzer Mükafatı”na layiq görülmüşdür. Romanda 1930-cu illərdə Coudlar ailəsinin Oklahama ştatından evlərini tərk edib, iş tapmaq ümidilə Kaliforniyaya getməsindən və bu yolda onların başlarına gələnlərdən bəhs edilir.

Mövzunun aktuallığı. Magistr dissertasiyasının mövzusu Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının 397- 451-ci səhifələrinin tərcüməsi və verilmiş suallar əsasında şərhindən ibarətdir. Dil və tərcümə bəşəriyyətin ilkin inkişaf dövrlərindən insanlar və mədəniyyətlər arasında ən əsas ünsiyyət vasitələri olmuşlar. Elm və texnikanın inkişafı, ədəbiyyat sahəsində yeni əsərlərin yazılması və digər bu kimi cəmiyyətdə baş verən mühüm dəyişikliklər tərcüməyə olan marağı daha da artırmışdır. Bu sahədə olan tədqiqatlar, böyük marağa səbəb olmuş bədii əsərlər geniş oxucu kütləsini özünə cəlb edir və buna görə də bu əsərlərin tərcüməsinə böyük ehtiyac duyulur.

“The Grapes of Wrath” romanı 20-ci əsrin 30-cu illərində yazılmış ən möhtəşəm realist romanlardan biri hesab edilir. Romanda xalqın taleyi gündəmə gətirilir. Bu əsər ABŞ-da o dövrdə dövlətin bir sıra sahələrdə islahatlar aparması məsələsini ortaya qoymuşdur. Kapitalizmin çatışmayan cəhətlərini üzə çıxarmış, sadə insanların, kəndlilərin öz yurd-yuvalarından didərgin salınmasını, mülklərinin əlindən alınmasını, onların başlarına gətirilən müsibətləri yazıçı heç bir bəzək-düzək vurmadan olduğu kimi real faktlar əsasında qələmə almışdır. Bu barədə yazıçının öz qeydləri də vardır. Buna görə də bu əsər sahibkarları, yerli mülk sahiblərini, kapitalistləri qəzəbləndirmiş, onun yayılmasına bir müddət qadağa

qoyulmuşdu. Lakin buna baxmayaraq əsər xalq arasında əldən-ələ gəzərək öz nüfuzunu artırdı.

Qeyd etdiyimiz kimi əsər ədəbiyyat sahəsində bir neçə mükafata layiq görülmüşdür. Bu ona görədir ki, əsərdə real insan taleləri böyük ustalıqla əks olunmuş, dövrünün ictimai-siyasi hadisələrini, dövlətin öz vətəndaşlarına qayğısızlığını, hətta bu problemlərdən çıxış yollarını özündə əks etdirmişdir. Əsər ümumilikdə 415 səhifədən və 30 fəsildən ibarətdir. Ədəbiyyat sahəsində bu tip əsərlər hər zaman böyük marağa səbəb olmuş, böyük oxucu kütləsini öz ətrafında cəmləyə bilmişdir. Ona görə də bu tip əsərlərin dünya dillərinə, eləcə də Azərbaycan dilinə tərcümə olunmasına hər zaman ehtiyac duyulmuşdur. Bu baxımdan dissertasiyanın mövzusu aktualdır və böyük əhəmiyyət daşıyır.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Dissertasiyanın əsas məqsədi sözügedən romanın tərcüməsindən ibarətdir. Tərcümə zamanı qarşıya çıxan maraqlı cəhətlərdən biri romanda işlədilmiş çoxlu sayda Amerikan ingilis dilinə məxsus jarqon, slenq, idiomların tərcüməsi prosesi oldu. Hansı ki, bu tip söz və ifadələr ölkəmizdə kifayət qədər araşdırılmayıb və onların tərcüməsi, Azərbaycan dilindəki ekvivalentləri ilə bağlı lüğətlər və nəzəri ədəbiyyat azlıq təşkil edir. Tərcümə zamanı qarşıya çıxan bu problemin həlli istiqamətində bir məqalə yazaraq problemi tədqiq etmişəm, həmçinin müxtəlif resurslardan istifadə edərək bu sözlərin ingilis dilində hansı mənə kəsb etməsini və Azərbaycan dilindəki ekvivalentlərini araşdırıb tapmışam. Yekunda tərcümənin əsas qanun və prinsiplərini əsas götürərək tərcüməni maksimum dərəcədə yerinə yetirməyə çalışmış və verilmiş suallar əsasında tərcüməni şərh etmişəm.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının verilmiş hissələrinin yazıçının üslubuna və oxucuya çatdırmaq istədiyi əsas ideyalara heç bir xələl gətirmədən, hədəf dilin qanunlarına uyğun şəkildə və tərcümənin əsas prinsiplərini gözləməklə düzgün

tərcüməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Hər bir mütərcim tərcümə edən zaman qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün müəyyən bir vəzifəni yerinə yetirir. Mən də, Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının verilmiş hissələrini tərcümə edən zaman, Azərbaycan dilinin qanunlarını və prinsiplərini, eləcə də Con Steynbekin yazı üslubu və çatdırmaq istədiyi ideyaları əsas götürərək tərcümə etmişəm. Əsər, ailə-məişət üslubunda və danışiq dialektlərində yazılmışdır. Əsərdə bir çox İngilis dili dialekt sözləri, idiomları və s. geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Tərcümə edən zaman əsərdə işlənən bu tip söz və ifadələrin Azərbaycan dilinə uyğun şəkildə tərcüməsi, onların tərcüməsinin hansı yollarla həyata keçirilməsi, sözlərin düzgün şəkildə tərcüməsi üçün onların araşdırılması, birdilli və ikidilli lüğətlərdən istifadə və s. vəzifələrin öhdəsindən gəlməyə çalışmışam.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji bazası. Tədqiqat işi üçün material kimi AzerDict, Urban Dictionary, Oxford English Language Dictionary, ABBY Lingvo, TurEng kimi elektron lüğətlərdən, O. Musayev və İ. Rəhimovun İngilis-Azərbaycan və Azərbaycan-İngilis və s. lüğətlərindən, nəzəri mənbə kimi Q. Bayramov, F. Abdullayeva, P. Nyumark və s. kitablarında irəli sürülən fikirlərdən istifadə olunmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi əsər loru məişət dilində yazıldığından oradakı dialekt və şivələrin tərcüməsi zamanı Urban Dictionary və digər bu kimi tərcüməçinin köməyinə gələn vasitələrdən istifadə edilmişdir. Əsərdə çoxlu sayda bu tip sözlər işlənmişdir və tərcüməçi bu tip sözlərin düzgün ekvivalentini verməlidir ki, fikir oxucuya düzgün çatdırıla bilsin.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi onun hər zaman böyük maraq doğuran və ədəbiyyat sahəsində öz məxsusi yeri olan “The Grapes of Wrath” romanının Azərbaycan oxucusuna çatdırılmasından ibarətdir. Roman orijinaldan ilk dəfə tərcümə olunmuşdur. Romanın yazı üslubu, ədəbiyyata gətirdiyi yeni realist roman ənənələri, romanda səsləndirilən fikir və ideyalar Azərbaycan oxucusu və eyni zamanda yazıçıları, filoloqları, ədibləri üçün böyük

marağa səbəb ola bilər. Əsərdə işıqlandırılan problemlər, real insan taleləri bizim cəmiyyət üçün də aktualdır və bu sahədə Azərbaycan oxucusunun maarifləndirilməsinə ehtiyac vardır. Ədiblər, yazıçılar bu tərcümədən istifadə edərək yeni realist roman nümunələri yazıb-yarada və müasir Azərbaycan ədəbiyyatına öz töhfələrini verə bilərlər.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Tərcümə böyük elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir. Tərcümə ədəbiyyat sahəsində tədqiqatlar aparan şəxslər, ədəbi tənqidçilər üçün kifayət qədər maraqlı və aktual bir mövzudan bəhs edir. Onlar bu tərcümə mətnindən bu əsasda istifadə edə bilərlər. Mən həm tərcüməmdə, həm də yazdığım məqalələrdə əsərdə işlədilən və mənası nisbətən çətin anlaşılan jarqon sözlərin, slenqlərin və s. Azərbaycan dilindəki ekvivalentlərini vermiş, həmçinin əsərdə işlədilən ədəbi simvolizmlərə bir məqalə həsr etmişəm. Sözügedən məqalə İngilis və Azərbaycan dillərində ədəbi simvolları araşdıran şəxslər üçün maraq doğura biləcək məsələlərdən bəhs edir.

Tədqiqat işinin aprobeiasyası. İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis Dilinin Tərcüməsi Kafedrasında aprobeiasyadan keçmiş, kafedra iclasında müzakirə edilmiş, müsbət rəy almış, “Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” romanında işlənmiş vulqarizm, jarqon və slenq sözlərin Azərbaycan dilinə transformasiyası” və “Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” romanında işlənmiş simvolizmlərin Azərbaycan dilinə transformasiyası” adlı iki məqalə çapdan çıxmaq üçün təqdim olunmuşdur. İlk məqaləmdə əsərdə kifayət qədər geniş şəkildə işlədilən vulqar, jarqon və slenq sözlərin Azərbaycan dilinə transformasiya üsullarından bəhs etmişəm. Roman demək olar ki, danışıq dilində yazılmış, xüsusi üslubu və çətin oxunaqlılığı ilə seçilir. Bu, tərcümədə də bir sıra çətinliklər yaradır. Bu tip söz və ifadələri tərcümə etmək üçün tərcüməçi məxəz dilin üslubi çalarlarını, xüsusilə də məişət üslubunu, eləcə də dialektologiyasını dərinləndirməli, eyni zamanda müəllifin üslubuna və dilinə yaxından bələd olmalıdır. Bu sözlər yazılı və

ədəbi dilə az işləndiyinə görə nisbətən çətin tərcümə olunan sözlər sırasına daxil edilir. Məs. *straw boss* – haradasa aşağı vəzifədə, muzzla işləyən, lakin müəyyən səlahiyyətləri olan zənci, nəzarətçi, qapıçı. (*səh.* 84), *wet nurse* – süd anası. (*səh.* 93) *a turkey shoot* – yüngül, asan iş. (*səh.* 350) və s.

İkinci məqaləmdə isə ədəbi simvolizmlər, onların bədii ədəbiyyatda yeri, əsərdə işlədilən əsas simvolizmlər və onların Azərbaycan dilinə transformasiya üsullarından bəhs etmişəm. Tərcümə prosesində, xüsusilə də bədii tərcümədə simvolizmlərin tərcüməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Simvolizmləri düzgün şəkildə tərcümə etmək üçün tərcüməçi məxəz dilin etnomədəni xüsusiyyətlərini dərinlən bilməli, həmin xalqın mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə bələd olmalıdır. Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” romanı da bu baxımdan öz məxsusi simvolizmləri ilə seçilir. Müəllif çətdırmaq istədiyi ideyaları bir növ simvollarda gizlətməşdir. Simvollar romanın əsas məğzinin açılmasında əsas rol oynayır.

Dissertasiyanın strukturu. “Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının 397-451-ci səhifələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və verilmiş suallar əsasında tərcümənin şərhı” adlı dissertasiyanın strukturu mündəricat, giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Birinci fəsil dissertasiyanın əsas hissəsi – göstərilmiş səhifələrin tərcüməsi, ikinci fəsil isə tərcümənin verilmiş 10 (on) sual əsasında şərhindən ibarətdir. Sonda isə nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı yer almışdır.

**I FƏSİL. CON STEYNBEKİN “THE GRAPES OF WRATH”
ROMANININ 397-451-Cİ SƏHİFƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏSİ**

... Tom döşəyin üstündə mürgüləyirdi. Otaqdakı xışıltı səsi onu oyandırdı. O əlini tufəngə atdı və ondan bərk-bərk yapışdı. Üzündəki örtükləri çəkib yerə atdı. Şəronlu Rouz¹ onun çarpayısının yanında dayanmışdı.

- Nə istəyirsən? – deyə soruşdu Tom.

- Yat, - dedi Rouz. – Yat. Mən qapıya göz qoyaram. Heç kim bura girməyəcək.

Tom bir anlığa onun simasına nəzər yetirdi.

- Yaxşı, - dedi və yenə yorğanı başına çəkdi.

Ana axşam çağı evə qayıtdı. O qapının ağzına çatdı, onu döydü və Tomu qorxutmamaq üçün – Mənəm, - dedi. Qapını açıb əlində kiçik bir çanta ilə içəri girdi. Tom ayıldı və döşəyinin üstündə oturdu. Yarası elə quruyub və dartılmışdı ki həmin hissə parıldayırdı. Onun sol gözü bağlanacaq qədər şişmişdi. – Biz olmayanda gələn olmayıb ki? – deyə ana soruşdu.

- Yox, - deyə Tom cavab verdi. – Heç kim. Qiymətləri salıblar hə?

- Hardan bilirsən?

- Bayırdan camaatın səsini eşidirdim.

Şəronlu Rouz laqeydliklə Anaya baxdı.

Tom barmağıyla onu işarə etdi.

- Ana, bu səs-küy salmışdı. Düşünür ki bütün problemlər onun boynuna qalacaq. Onu narahat edirəmsə getməyim yaxşı olar.

Ana Şəronlu Rouza tərəf çevrildi.

- Nə baş verir?

Qız qəzəblə dedi:

- Bu vəziyyətdə normal uşaq doğmaq olar?

¹ **Şəronlu Rouz** (*ing. Rose of Sharon*) – Adı Bibliyada çəkilən xüsusi bir gül növü – Şaron gülü. Elmi adı "Suriya hibiskusı" (*lat. Hibiscus syriacus*)- hibiskus cinsinə aid bitki növü. Şaron həmçinin İsraildə şəhər adıdır.

Ana dedi:

- Bəsdir! Bəsdir! Nə hiss etdiyini bilirəm və bilirəm ki, səndən asılı deyil, amma yenə də dilini dinc qoy.

Ana Toma tərəf döndü.

- Ona baş qoşma, Tom. Onun üçün dəhşətli dərəcədə çətindir, özümdən bilirəm. Uşaq gözləyəndə sanki hər şey sənə aid olur. Hər deyilən qəlbinə toxunur və sanki əleyhinədir. Fikir vermə, ondan asılı deyil. Bu sadəcə onun hissiyatıdır.

- Onu incitmək istəmirəm.

- Yaxşı, qurtar. – deyərək ana çantasını soyuq sobanın üzərinə qoydu. – Bu gün heç nə qazanmadıq, - dedi o. – Mən sənə demişdim burdan getmək lazımdır. Tom, mənim üçün bir az odun doğra. Yox sən bacarmazsan. Budur, bizim tək-cə bir yeşiyimiz qalıb, onu sındır. Uşaqlara tapşırıdım gələndə heç olmasa bir az çör-çöp yığsınlar. Yeməyə şorba olacaq, üstünə də bir az şəkər səpəcəm.

Tom qalxıb sonuncu yeşiyi hissələrə ayırdı. Ana ocağı sobanın bir tərəfində qaladı ki, od yalnız ocağın bir gözündə yansın. Çaydanı su ilə doldurub ocağa qoydu. Ocağın düz ortasında olan çaydan az keçməmiş cızıldayaraq pıqqıldamağa başladı.

- Bu gün yığım necə oldu? – soruşdu Tom.

Ana paketdən bir fincan qarğıdalı unu çıxardı.

- Bu barədə heç danışmaq istəmirəm. Mən bu gün əvvəllər adamların necə zarafat etdiklərini xatırlayırdım. Bu çox pisdir, Tom. İndi biz heç zarafat da etmirik. Kimsə zarafat edəndə isə bu acı bir zarafata çevrilir, heç məzəli də olmur. Bu gün birisi deyirdi. “Yaxşı ki, böhran bitdi. Təsəvvür edin ki, dovşan gördüm və heç kim ona fikir belə vermirdi. O birisi cavab verdi: “Burda məsələ başqadır. İndi dovşanları vurmurlar. Onları tutub sağır və sonra buraxırlar. Sənin gördüyün çox güman ki südü quruyan olub”. Görürsən, Tom bu heç də gülməli deyil. Ancaq sən bir də Con əminin hindunu bizim dinə çevirib, evə gətirəndə necə gülməyimizi

xatırla. Hindu isə onun bir qab paxlasını yeyib qaçmış, özüylə Con əminin bir şüşə viskisini də aparmışdı. Tom, soyuq suda islatdığım əsgini üzünə qoy.

Qaranlıq düşməyə başlayırdı. Ana fənəri yandırıb asdı, ocağı yenidən qarışdırdı və qarğıdalı ununu yavaş- yavaş qaynar suya tökməyə başladı.

- Rouz, sıyığı qarışdır bilərsən? – dedi o.

Çöldən sürətli ayaq səsləri gəldi. Qapı birdən açılıb divara çırpıldı. Rufi cəld otağa girdi.

- Ana! – çığırdı o, - ana, Uinfildin halı yaxşı deyil!

- Haradadır o? De!

Rufi tövşüyüdü.

- Qəfildən rəngi ağardı və yerə yığıldı. Bu gün o qədər şaftalı yeyib ki, bütün günü qarnı ağrayıb. Yerə yığıldı, ağappaq oldu!

- Apar məni! – qışqırdı ana. – Rouz, sıyığa bax!

Ana Rufiylə bayıra cumdu. O küçə ilə balaca qızın arxasından çətinliklə qaçırırdı. Qaranlıqda onların qabaqlarına üç kişi çıxdı, ortadakı qucağında Uinfildi aparırdı. Ana onlara tərəf cumdu.

- Mənim uşağımdır, - cığırdı o. – Onu mənə verin.

- Sizin əvəzinizə mən apararam, xanım.

- Yox, mənə verin. – O balaca oğlanı onlardan aldı və geriye döndü, sonra özünə gəlib həmin adamlara, - çox sağ olun - dedi.

- Dəyməz, xanım. Balaca yaman əldən düşüb. Qurdu olana oxşayır.

Ana geriye tələsirdi, Uinfild isə hərəkətsiz halda onun qolları üstə uzanmışdı. Ana onu evə gətirib, dizləri üstə çökdü və çarpayıya uzatdı.

- Söylə mənə, nə olub? – soruşdu ana. Uinfild dumanlı gözlərlə anaya baxdı, başını tərpətdi və yenidən gözlərini yumdu.

Rufi dedi:

- Ana, mən sənə dedim axı bütün günü dəqiqə başı qarnı ağrıyıb. Çoxlu şaftalı yeyib.

Ana əlini onun alınına qoydu.

- Hərərəti yoxdur, amma rəngi ağarıb və ovurdları batıb.

Tom yaxına gəldi və fənəri aşağı onlara tərəf saldı.

- Bilirəm – dedi o. - Aclıqdandır, taqəti qalmayıb. Bir qab süd gətir ona içirt. Sıyıqı südlə ona yedirt.

- Uinfild, - dedi ana. – Özünü necə hiss edirsən?

- Başım hərlənir, - deyə Uinfild cavab verdi. – Elə bil hər şey fırlanır.

- Sən hələ belə ishal görməmişən. – dedi Rufi.

Ata, Con əmi və Əl evə girdilər. Onların əlləri quru kol budaqları ilə dolu idi. Yüklərini sobanın yanına qoydular.

- Yenə nə olub? – soruşdu ata.

- Uinfildir, südə ehtiyacı var.

- İlahi, kömək et! Hamımızın nəyəsə ehtiyacı var.

Ana soruşdu:

- Bu günkü qazanc nə qədər oldu?

- Bir dollar qırx iki sent.

- Get onda Uinfild üçün bir qab süd al.

- O niyə xəstələnib?

- Niyəsini bilmirəm, ancaq xəstələnib. Di get!. – Ata deyinə-deyinə otaqdan çıxdı. – Sıyıq bişirmək yaddan çıxmayıb ki?

- Yox. – Şeronlu Rouz ananın sözünü təsdiqləmək üçün qazanı tez-tez qarışdırdı.

Əl şikayətləndi:

- İlahi, özün kömək ol! Ana, elə təkçə sıyıq?! Özü də qaranlıq düşənə kimi işləyəndən sonra?

- Əl, bilirsən ki, biz getməliyik. Qazancımızı benzin üçün saxlayıram. Özün ki bunu bilirsən.

- İlahi..! Ana! Ət yemədən necə işləyəsən axı?!

- Sən bir sus, - dedi ana. – Ən vacib şey barədə fikirləşmək lazımdır. Bilirsən söhbət nədən gedir.

Tom soruşdu:

- Məni deyirsiniz?

- Yeməyimizi yeyib danışarıq, - cavab verdi ana. – Əl. Bizim yola bəs edəcək qədər benzinimiz var, elə deyilmi?

- Çənin dördə biri qədərdir. – cavab verdi Əl.

- İstəyirəm deyəsən – dedi Tom.

- Sonra, gözlə. Sıyığı qarışdır. Qoy qəhvə də hazırlayım. Şəkəri ya sıyığa ya da qəhvəyə tökün. İkisinə də yetməz.

Ata bir böyük qab südlə qayıtdı.

- On bir sent, - qəzəblə dedi o.

- Ver görək. – Ana qabı açdı, bir fincan süzdü və Toma uzatdı. – Uinfildə ver.

Tom döşəyin yanında diz çökdü.

- Al, iç bunu.

- İçə bilmərəm. Ürəyimi bulandıracaq. Məni tək qoyun.

Tom qalxdı.

- Ana, indi içə bilmir. Bir az gözləyək. – Ana fincanı alıb pəncərənin qabağına qoydu.

- Heç kim buna əl dəyməsin, - deyə ana xəbərdarlıq etdi. – Bu, Uinfild üçündür.

- Mənim heç südüm yoxdu. – acıqlı formada Şəronlu Rouz dedi. – Amma içməyə məcburam.

- Bilirəm. Axı sən hələ ayaq üstəsən. Ancaq bu balaca uşaq əldən düşüb. Sıyıq bərkidi?

- Hə, artıq çətin fırlanır.

- Yaxşı, gəlin yeyək. Buyurun, bu da şəkər. Hərəyə bir qaşığı. Kimin ürəyi necə istəyir – Sıyığa da, qəhvəyə də tökə bilərsiz.

Tom dedi:

- Mən sıyığı duzla və istiotla yeməyi xoşlayıram.

- Budur duz, - dedi ana. – İstiot qurtarıb.

Artıq yeşiklər doğranıb bitmişdi. Ona görə də ailə sıyığı yemək üçün döşəklərin üzərində oturdu. Qazan boşalana kimi yedilər.

- Uinfildə də saxlayın, - dedi ana.

Uinfild dikəldi, südü içdi və bu ona aclıq gətirdi. Qazanı ayaqları arasına aldı, qalan yeməyin hamısını yedi və qıraqlarını qaşığıla siyirdi. Ana yerdə qalan südü süzüb küncdə gizləncə içmək üçün Şəronlu Rouza ötürdü. Sonra isti, qara kofeni fincanlara süzüb hamıya ötürdü.

- Yaxşı, indi nə baş verdiyini deyəcəksiniz? – soruşdu Tom. Sizi eşitmək istəyirəm.

Ata tərəddüdlə dedi:

- Rufiyə Uinfild bilməsə yaxşıdı. Onlar çölə çıxma bilməzlər?

Ana dedi:

- Yox, onlar da artıq böyüyüblər. Biz onlara kömək etməliyik. Rufi, sən də, Uinfild də, burda dediklərimizi başqa yerdə danışmayın, yoxsa başımıza oyun açarsınız.

- Danışmarıq, - dedi Rufi. – Artıq böyümüşük.

- Yaxşı, onda susun. – Qəhvə fincanları yerdə idi. Fənerin kəpənək qanadlarına oxşayan zəif işığı divarlara sarı kölgələr salırdı.

- İndi deyın, - dedi Tom.

Ana dedi :

- Ata, sən de.

Con əmi qəhvədən bir yudum içdi. Ata sözə başladı:

- Sənin dediyin kimi qiyməti aşağı saldılar. Yeni işçilər elə acdırlar ki, bir tikə çörək qarşılığında belə işləməyə hazırdılar. Şaftalını ilk sən görürsən, ancaq, onlar səndən qabaq götürür. İndi bütün məhsul bir andaca yığılacaq. Ağac görən kimi cumurlar üstünə. Ağac üstündə rəsmən dava edirlər. Bunları bura uzaqdan – El-Sentrodan gətiriblər. Bir parça çörək üçün bütün günü işləyirlər. Yoxlayana deyirəm: “Biz yeşiyə iki sent üçün işləyə bilmirik.” Deyir: “ O zaman çıxın gedin, bu insanlar işləyə bilər.” Deyirəm: “Tezliklə onlar da bezəcəklər”. O isə deyir: “Onlar bezənə kimi bütün şaftalılar yığılacaq.”

Ata susdu.

- Bu dəhşətdir. – dedi Con əmi. – Deyirlər bu gecə iki yüzdən artıq adam gələcək.

Tom soruşdu:

- Bəs hadisə barədə nə danışirlar?

Ata bir anlığa sakit dayandı.

- Tom, - dedi o, - Görünür bunu sən etmişən.

- Elə belə də bilirdim. Mən qaranlıqda yaxşı görə bilmədim. Ancaq, öldürdüyümü hiss etdim.

- Belə görünür insanlar bu barədə elə də çox danışmırlar, - dedi Con əmi. - Çölə keşikçi qoyublar, bəziləri linç tələb edir... Əlbəttə həmin adamı tutsalar.

Tom gözlərini bərəltmiş uşaqlara baxdı. Onlar demək olar ki, gözlərini qırpmırdı. Sanki gözlərini bağlayan kimi qaranlıqda nəyinsə baş verəcəyindən qorxurdular. Tom dedi:

- O adam, bunu onlar Keysini öldürəndən sonra edib.

Ata müdaxilə etdi.

- Onlar belə demirlər, deyirlər ki, birinci o bunu edib.

Tom dərindən ah çəkərək dedi:

- Ax! Onlar camaatı, bütün ayıq-sayıq keşikçiləri üstümüzə qaldırırlar.

Mənim eşitdiyim budur. Həmin adamı tapmaq istəyirlər.

- Bəs onu tanıyırlar?

- Dəqiq yox, amma deyirlər ki o yaralanıb. Deyirlər, onun...

Tom əlini yavaş- yavaş qaldırıb yaralı yanağına toxundurdu.

Ana qışqırdı:

- Elə deyil, onlar nə danışırlar?!

- Sakit, ana, - dedi Tom. – Onların keşikçiləri bizim əleyhimizə danışsalar belə, bu onlar üçün düz olacaq.

Ana ala-qaranlıqda Tomun üzünə nəzər saldı.

- Sən vəd vermişən, - dedi o.

- Ana, mən... bəlkə o adam yaxşı olar ki getsin? Əgər həqiqətən o adam etsəydi deyərdi: “ Yaxşı, asın məni, buna layiqəm mən.” Amma o pis bir şey etməyib. Böcəyi öldürsəydi belə peşman olmazdı.

Rufi söhbətə qarışdı:

- Biz Uinfildlə hər şeyi bilirik, ana. O hansısa adamdan niyə danışır?

Tom güldü:

- Deməli belə, o asılmaq istəmir, çünki bunu yenidən təkrarlayacaq. Bundan başqa o doğmalarına problem yaşatmaq istəmir. Ana mən getməliyəm.

Ana əliylə ağzını tutub öskürdü.

- Sən bacarmazsan, - dedi o. – Gizlənməyə yer olmayacaq. Bizdən başqasına güvənə bilməzsən. Biz səni gizlədə və üzün sağalana qədər saxlaya bilərik.

- Ana, amma...

Ana ayağa qalxdı.

- Getmirsen. Biz səni aparacağıq. Əl, maşının arxasını qapıya ver. Mən hər şeyi nəzərdən keçirmişəm. Döşəyin birini yerə qoyarıq. Tom onun üstünə çıxar. Digər döşəyi ortadan dik qoyarıq və yandan bir şeylə tutarıq və Tom içində oturur. O nəfəs ala bilər. Mübahisə etmə. Bu cür edəcəyik.

Ata şikayətləndi:

- Belə görünür ki, kişilər artıq söz deyə bilmir. Ana idarə edir. Vaxt gələr bir yerdə məskunlaşarıq, onda ona gününü göstərəm.

- Vaxtı gələndə edərsən, - dedi ana. - Qalx, Əl. Artıq qaranlıqdır.

Əl çölə - maşının yanına getdi. Hər şeyi götür-qoy etdi və maşını arxaya - pilləkənlərin yanına verdi.

Ana dedi:

- Cəld olun! Döşəyi maşının içinə qoyun!

Atayla Con əmi döşəyi maşının arxa bortundan içəri tulladılar.

- İndi bu birini.

Onlar ikinci döşəyi gətürdülər.

- Tom indi sən oraya tullan və altda gizlən, cəld ol!

Tom cəld dırmandı və içəri düşdü. Alt döşəyi tarım çəkdi və digərini üstünə örtüdü. Ata üst döşəyi dikinə qoydu və beləliklə o Tomun üstünü örtüdü. Tom yan bort deşiklərindən yolu görə bilirdi. Ata, Əl və Con əmi cəld qalan əşyaları yüklədilər, Tom gizlənən yerin üstünə yorğanları örtüdü, vedrələri qırağa yıxdılar, sonuncu döşəyi arxaya sərdilər. Qazanlar, tavalar və əlavə paltarlar yeşiklər yandırıldığına görə bir yerə yığıldı. Onlar yükləyib qurtarana az qalmış qarovulçu əlində tüfəng maşına yaxınlaşdı.

- Burda nə baş verir? - soruşdu o.

- Gedirik, - cavab verdi ata.

- Nə üçün?

Yaxşı iş təklifi almışıq.

- Elə? Hardadır o?
 - Uidpəç yaxınlığında.
 - Dayanın, sizə baxım. O atanın, Əlin və Con əminin üzünə işıq saldı. O biri dostunuz sizinlə deyil?

Əl dedi:

- Orta boylu, tutqun sifətli olanı deyirsiniz?
 - Hə, deyəsən elə idi.
 - Onu yolda götürmüşdük. Pulu azaldığından o da bu səhər çıxıb getdi.
 - Bir də denən görək o necəydi?
 - Qısa boylu, tutqun sifətli.
 - Bəs bu səhər üzü zədələnən deyildi o?
 - Mən hec nə görməmişəm, – dedi Əl, – Yanacaq doldurma məntəqəsi açıqdı?

- Hə, səkkizə qədər.
 - Əyləşin, – qışqırdı Əl, – Səhərə Uidpəçə çatmaq istəyirsinizsə tələsin!
 Ana, qabaqda oturursan?

- Yox, mən arxada oturacağam, – cavab verdi ana. – Ata, sən də burda otur.
 Qoy kabinədə Şeronlu Rouz, Əl və Con əmi otursun.

- Ata, talonu ver, – dedi Əl. – Ala bilsəm ona benzin alacam və xırdalayacam.

Gözətçi küçənin sonuna – onlar yanacaq doldurma məntəqəsinə dönənə qədər onların arxasınca baxdı

- İki *qallon*² – dedi Əl.

² *Qallon və yaxud Mil qallon* (ing. *Miles per gallon, MPG*) - Şimali Amerika və Böyük Britaniyada istifadə edilən ölçü vahididir. Nəqliyyat vasitəsinin 1 qallon yanacaqqla neçə mil məsafə qət edə biləcəyini ifadə edir.

ABŞ-da 1 qallon 3,785, Böyük Britaniyada isə 4,546 litrə bərabərdir. 1 mil hər iki ölkədə eynidir və metrik ölçü sistemində 1609 metrə bərabərdir.

- Uzağa getmirsiz?
 - Yox, uzaq deyil. Mən burada iş talonumu xırdalaya bilərəm?
 - Edə bilmərəm.
 - Qulaq asın, cənab, - dedi Əl. – Biz yaxşı iş təklifi almışıq, əgər bu gecə ora çatmasaq əldən buraxacağıq.

- Yaxşı, amma talonu mənim adıma keçir.

Əl düşdü və *Hudzonun*³ kabinkasının ətrafında fırlandı.

- Əlbəttə edərəm. – O radiatoru açıb ora su tökdü.

- İki dediniz?

- Hə.

- Hara gedirsiniz?

- Cənuba. İş tapmışıq.

- Elə? İş çətin tapılır – yaxşı iş.

- Dostumuz var – dedi Əl. – İş bizi gözləyir. Yaxşı çox danışdıq. – Yük maşını döndü və nahamar yolda silkələnə-silkəlnə yola çıxdı. Maşının zəif işıqları yolu işıqlandırır, sağ işıq zəif olan əlaqəyə görə göz vururdu. Hər silkələnəmədə yığılmış qab-qacaq səs salıb cingildəyirdi.

Şeronlu Rouz yavaşca inildədi.

- Halın pisdi? – soruşdu Con əmi.

- Hə. Bir yerdə dincəlsəydim. Kaş evdə olardıq, heç gəlməzdik. Evdə olsaydıq Konni də heç yerə getməzdi, oxuyardı, bir yerə düzələrdi.

Nə Əl, nə də ki Con əmi ona cavab verdi. Onlar Konniyə görə utanırdılar.

*Rançonun*⁴ ağ rəngli qapısının yanında maşına qarovulçu yaxınaşdı.

³ *Hudzon* – “The Hudson Motor Car Company” şirkətinin ABŞ-da 1909-cu ildən 1954-cü ilə qədər istehsal etdiyi maşın.

⁴ *Ranço* (ing. Ranch) – Daha çox Argentina, Paraqvay və Uruqvayda populyar olan kiçik, kənd tipli yaşayış məskəni – çiflik.

- Daha yaxşı yerə gedirsiniz?
- Hə, - cavab verdi Əl. – Şimala gedirik, iş var.

Qarovulçu fənəri maşına salıb tenti işıqlandırdı. Atayla ana tərپənmədən parlaq işığa baxırdılar.

- Oldu, - qarovulçu darvazanı açdı. Maşın sola döndü və 101 nömrəli böyük şimal-cənub magistralına tərəf yol aldı.

- Hara getdiyimizi bilirsiniz? – soruşdu Con əmi.

- Yox, - dedi Əl. – Ayağımız hara başımız da ora. Artıq bezmişəm

- Doğuşa az qalıb. – qorxa-qorxa dedi Şeronlu Rouz. Yaxşı olardı ki, rahat bir yer olsun.

Gecə havası təzəcə düşməyə başlayan şaxta ilə soyuyurdu. Yol kənarlarındakı meyvə ağaclarından yarpaqlar tökülməyə başlamışdı. Ana arxası borta söykənmiş, ata isə üzü ona tərəf oturmuşdu.

Ana səsləndi:

- Sən yaxşısan, Tom?

Tom tutqun səslə cavab verdi:

- Biz az dardır. Rançonu keçmişik?

- Ehtiyatlı ol, - dedi ana. – Saxlaya bilərlər.

Tom gizləndiyi yerin bir tərəfini qaldırdı. Maşında qab-qacaq cingildəyirdi.

- Mən onu tez endirə bilərəm. – dedi o. - Bir də tələyə düşmək istəmirəm.

O dirsəkləndi. – İlahi, necə soyuqdur. Elə deyil?

- Buludlar qatılaşır, - dedi ata. – Deyirlər ki, bu il qış tez gələcək.

- Otlar erkən toxum verəndə də dələlər hündür yerdə yuva qurur, hə? – soruşdu Tom. - Ah, sən havanı hec nəyə görə təyin edə bilməzsən. İnanıram ki, sən havanı öz köhnə şalvarına görə də təyin edən birini tapa bilərsən.

- Bilmirəm, - dedi ata. – Mənə elə gəlir ki, mən artıq qışın nəfəsini hiss edirəm. Bunu bilməkçün gərək burda çox yaşayasan.

- Biz hara gedirik? – soruşdu Tom.
- Bilmirəm. Əl sola döndü. Bura gəldiyimiz yola oxşayır.

Tom dedi:

- Bilmirəm hansı daha yaxşıdır. Ancaq mənə elə gəlir ki əsas magistralla getsək daha çox polislə rastlaşacağıq. Bu sifətimlə məni göydə tutub aparacaqlar. Bəlkə, ara yola dönək?

Ana dedi:

- Çəkiqlə taqqıldat qoy Əl saxlasın.

Tom yumruğuyla qabaq tərəfi döyəclədi, maşın yolun kənarında saxladı. Əl düşüb arxaya yaxınlaşdı. Rufi və Uinfild başlarını yorğanın altından çıxardılar.

- Nə istəyirsən? – soruşdu Əl.

Ana dedi:

- Necə edəcəyimizə qərar verməliyik. Arxa yolla getsək daha yaxşı olar.

Tom belə deyir.

- Üzümə görə, - əlavə etdi Tom. – Hər kəs tanıyır məni. Bütün polislər.

- Onda hansı tərəfə getmək istəyirsiniz? Mən deyirdim şimala. Biz cənubdan gəlirik.

- Hə, - dedi Tom. – Ancaq arxa yolla davam et.

Əl soruşdu:

- Bəlkə saxlayıb bir az dincələk və yuxumuzu alağ. Sabah davam edərik.

Ana cəld bir şəkildə dedi:

- Hələ yox. Bir az uzaqlaşaq.
- Yaxşı. – Əl maşına əyləşdi və yola davam etdi.

Rufiylə Uinfild yenə başlarını bükdülər. Ana soruşdu:

- Uinfild yaxşıdır?
- Yaxşıdır, - dedi Rufi. – O yatmışdı.

Ana yenə maşının bortuna söykəndi.

- Gülüncdür, sanki ovlamaq üçün qovurlar bizi. Əsəbləşirəm.
- Hamı elədi. – dedi ata. – Hamı. Bu günkü davanı gördün. İnsanlar dəyişir.

Hökümət düşərgəsində belə deyildi.

Əl sağa – daşlı yola döndü. Sarı işıqlar torpağın üzərində titrədi. Meyvə ağacları qurtartdı, pambıqlıq başladı. Onlar kənd yollarında dolaşaraq, pambıqlıq boyunca daha iyirmi mil getdilər. Yol, kollu arx boyunca uzandı, sonra körpüyə tərəf döndü və digər tərəfdə də yenə arx boyunca davam etdi. Sonra isə, arxın qurtaracağında faralar təkərsiz yük vaqonlarının uzun sırasını, yolun sonunda isə “Pambıqyığanlar tələb olunur” yazılmış böyük lövhəni işıqlandırdı. Əl yavaşladı. Tom maşının yarığından göz gəzdirdi. Vaqonlardan ¼ mil uzaqlaşmışdı ki, Tom yene maşını döyəclədi. Əl yolun kənarında saxlayıb yenə yerə düşdü.

- İndi nə istəyirsən?
- Mühərriki söndür və bura qalx, - dedi Tom.

Əl kabinəyə qalxdı, maşını qırağa verdi, işıqları və mühərriki söndürdü. Sonra bort qapısından yuxarı dırmandı. – Oldu, – dedi o.

Tom qab-qacağın arasıyla sürünərək gəlib ananın qarşısında diz üstə dayandı. – Dinləyin – dedi o. - Lövhəni gördüm. Deyir ki, pambıqyığanlar istəyirlər. Mən də fikirləşirdim ki, necə sizinlə qala və heç problem yaratmaya bilərəm. Üzüm yaxşılaşandan sonra ola bilsin ki problem olmayacaq, amma, hələ ki elə deyil. Onların vaqonlarını görürsüz. İşçilər orada qalır. Bəlkə də elə oradaca işləyirlər. O işləməyə və o vaqonların birində qalmağa nə deyirsiniz?

- Bəs sən? - soruşdu ana.
- Deməli, belə. O kolluq olan arxı gördün? Orda gizlənə bilərəm. Axşamlar isə mənə yemək gətirərsiz. Bir az arxada *drenaj borusu*⁵ gördüm. Bəlkədə orada yata bilərəm.

⁵ *Drenaj borusu* - (*ing. Drainage/ drain pine, burada : Culvert*) - *Torpağda bitkilərin yetişməsinə zərərli olan artıq suların axıdılması üçün istifadə olunan boru.*

Ata dedi:

- Mən istəyərdim pambıq yığam. Bildiyim işdir.

- Onların vaqonları yəqin yaxşı olar. – dedi ana. – Təmiz və quru. Səncə o kolluq gizlənəsi yerdi?

- Əlbəttə. Baxdım ora. Bir yer tapıb gizlənərəm. Üzüm sağalan kimi çıxaram.

- Üzündə çapıqlar qalacaq - dedi ana.

- Cəhənnəmə ki! Hamıda çapıq var.

- Mən bir dəfə dörd yüz *funt*⁶ yığmışdım dedi, ata. – Düzdür, o zaman yaxşı məhsul var idi. Birgə yığsaq bir az pul qazana bilərik.

- Onda bir az ət də ala bilərik. – dedi Əl. – Yaxşı indi nə edirik?

- Get yerinə. Gecəni maşında keçirərik. – dedi ata. - Sabah işə başlayırıq.

Mən pambıq qozalarını qaranlıqda belə görürəm.

- Bəs Tom? – soruşdu ana.

- Məni düşünmə ana. Özümlə yorğan götürəcəm. Qayıdanda ora baxarsız. Orada drenaj borusu görəcəksiz. Mənə çörək, kartof və ya sıyıq gətirəndə ora qoyarsız. Gəlib götürəcəm.

- Yaxşı.

- Məncə yaxşı fikirdi. – dedi ata.

- Yaxşıdır, - Tom təsdiqlədi. - Üzüm bir az yaxşılaşan kimi gəlib sizinlə pambıq yığacam.

- Yaxşı, oldu, - deyə ana razılaşdı. - Ehtiyatlı ol. Bir müddət heç kimin gözüne görünmə.

Tom yük maşınının arxa tərəfinə süründü.

- Mən bu yorğanı götürürəm. – Ana, qayıdanda drenaj borusunu axtar.

- Özünü qoru, - yalvararaq dedi ana. – Bircə özünü qoru.

⁶ *Funt* (*ing. Pounds*) – Bir *funt* təqribən 453 qrama bərabərdir.

- Əlbəttə - dedi Tom. – Qoruyacam. – O arxa bordan enib sahilə tərəf yol aldı. – Gecəniz xeyrə qalsın, - dedi o.

Ana onun qaraltısını sahiləki kolluqda itənə qədər izlədi.

- İlahi, ümid edirəm ki hər şey yaxşı olacaq. – dedi o.

Əl soruşdu:

- Mənim arxaya qayıtmağımı istəyirsən?

- Hə, - cavab verdi ata.

- Yavaş sür, - dedi ana. – Mən o deyən borunu tapmaq istəyirəm. Mən onu tapmalıyam.

Əl istiqaməti təyin edənə kimi dar yolda maşını dala- qabağa sürdü. O yavaş – yavaş geriyə - yük vaqonlarına tərəf sürdü. Maşının faraları hündür vaqon qapılarının pilləkənləri üzərinə düşdü. Gecə heç kəs gözə dəymirdi. Əl işıqları söndürdü.

- Siz Con əmiylə arxada yatın, mən qabaqda yatacağam. – dedi o, Şəronlu Rouza.

Con əmi Rouza maşına qalxmağa kömək etdi. Ana qab-qacağı bir yerə yığdı. Ailə maşının arxasında bir-birinə yaxın uzandı. Vaqonların birində uşaq iç vuraraq ağlamağa başladı. Bir it qaçaraq yola çıxdı, fısıldaya-fısıldaya yavaş-yavaş Coudların maşınının ətrafına dolandı. Arxdan axan suyun şırıltısı gəlirdi.

İyirmi yeddinci fəsil

“ Pambıqyığanlar tələb olunur” – hər yerdə elan vərəqləri, plakatlar, narıncı afişalar görünür: “ Pambıqyığanlar tələb olunur”.

- Deyilir ki, bu yolla getməliyik.

Tünd yaşıl gövdələr bərkiyir, böyük pambıq qozaları öz qınında partlamağa qalır. Ağ pambıq qarğıdalı partağı kimi pırtlayıb çıxmaq istəyir.

- Bircə bu qozalara əlimiz çataydı. Əlimizin ucuyla incə-incə toxunaydıq.
- Yaxşı pambıq yığanam.
- Budur adam da gəldi.
- Mən pambıq yığmaq istəyirəm.
- Kisəniz var?
- Xeyr, yoxdur.

Kisə bir dollaradı. İlk yüz əlli funt maaşından çıxarıq. Sahədə birinci yığımın yüz funtuna səksən sent verilir. İkinci yığma – doxsan. Götür kisəni oradan. Bir dollar. İndi pulun yoxdursa ilk yüz əlli funt maaşından çıxacağam. Bu ədalətlidir, özün də bilirsən.

Əlbəttə, ədalətlidir. Yaxşı *siəzidir*⁷, bütün mövsümü görər. Altı yırtılsa çevirib o biri üzündən istifadə etmək olar. Açıq tərəfi tikmək olar. Hər iki başı cırılanda isə parça kimi istifadə etmək olar. Ondan yaxşı şalvar, ya da gecə köynəyi çıxar. Siəzi əla şeydir.

Onu qurşağına bağla. Ayaqlarının arasında özünlə daşı. Əvvəl - əvvəl daşımaq asan olur. Barmaqlar ucuyla pambıqları qoparır, əllər ayaqların arasındakı kisəyə girir. Arxadan uşaqlar gəlir, onlara kisə yoxdur, cüt torba götürərlər, ya da ataninkinə yığarlar. İndi bir az ağırlaşdı. Qabağa yastlan, onu da arxanca sürü. Mən yaxşı pambıq yığıram. Barmaqlar öz işini bilir, qozaları seçə bilir. Sıraların arasıyla addımlayırsan, söhbət edirsən, kisə ağırlaşana qədər mahnı da oxumaq olar. Barmaqlar öz işini görür. Gözlərin baxır, amma sanki, görmədən yığırsan.

Ləklər boyu söhbət edirsən.

Bizim tərəflərdə bir arvad vardı. Adını deməyəcəm. Birdən - birə bir zənci balası dünyaya gətirdi. Heç kəsin xəbəri olmayıb. O gündən zəncini görən olmadı. Qadın isə o gündən başıaşağı gəzirdi. Nəysə, o yaxşı pambıqyığan idi.

⁷ *Siəzi* (burada :cotton bag) – parçadan düzəldilmiş kisə (Azərbaycan dilinin Cənub dialektə məxsus söz).

Kisə ağırlaşdı, sürü dalınca. Budlarını gər, bağla onu özünə, at kimi daşı. Uşaqlar da atanın kisəsinə yığırlar. Burda yaxşı məhsul var. Aşağıya doğru getdikcə nazikləşir, nazik və quru. Ömrümdə buradakı kimi pambıq görməmişəm. Telləri uzundur, beləsin görməmişəm. Torpaq tez məhv olur. Kimsə torpaq almaq istəyirsə gərək almasın, icarəyə götürsün. Məhsuldalıq aşağı düşdü, başqa yerə köç.

İnsanlar sahədə sırayla hərəkət edirlər. Barmaqlar öz işini bilir, yarpaqları itələyir, çətin görünən qozaları belə tapır.

İnandırım ki, kor olsaydım belə, yığa bilərdim. Pambıq qozalarına xüsusi həssaslıqla yanaşıram. Səliqəylə yığıram, lap fit çaldığım kimi.

Artıq kisə doludur. Apar onu tərəzinin yanına. Mübahisə et. Tərəziçi deyir ki, guya sən kisəyə daş atmısan ki, ağır olsun. Bəs görəsən onun tərəzisi düz işləyir?! Bəzən o haqlıdır. Kisəyə daş qoyulub. Bəzənsə sən haqlısan, tərəzi səhvdir. Bəzənsə ikiniz də haqlısınız, daş da var, tərəzi də səhv işləyir. Həmişə mübahisə et, həmişə mübarizə apar. Başını dik tut. O da başını dik tutsun. Bir neçə daşla nə olacaq ki?! Bəlkə, də bir. Dördüdə bir funt? Dirəş həmişə.

Boş kisəylə qayıdırsan. Bizim öz kitabımız var. Çəkini qeyd edirəm. Bunsuz olmaz. Onlar görsə ki çəkini qeyd edisən, kələk gəlməyəcəklər. Ancaq qeyd aparmasan onda işin Tanrıya qalıb.

- Yaxşı işdir. Uşaqlar qaçışır. Pambıqyığan maşınlar barədə eşitmisən?
- Hə eşitmişəm.
- Səncə onlar gələcək?
- Əgər gəlsələr bu, əllə yığımın sonu olacaq.
- Şər qarışır. Hamı yorulub. Amma, yaxşı işlədik. Mən, qoca qadın və uşaqlar üç dollar qazandıq.

Pambıq sahəsinə maşınlar yaxınlaşır. Düşərgələr bir-birinin ardınca düzülüb. Yük maşınları ağ pambıqla yüklənib. Pambıq çəpərlərin məftillərinə ilişir,

azca külək qalxan kimi pambıq topaları yol boyunca diyirlənir. Təmiz ağ pambıq pambığı çiyiddən ayıran maşınlara gətirilir. İri, nahamar topalar preslənməyə hazır dayanıb. Pambıq paltara ilişir, saqqallara yapışır. Burnunu çəksən, orda belə pambıq görərsən.

Belini bükərək qaranlıq düşənə kimi kisəni doldur. Çoxbilmiş barmaqlar qozaları axtarır. Budlar gərilib kisəni sürüyür. Axşama doğru uşaqlar yorulur, ayaqları becərilmiş torpaqlara ilişir. Günəş isə artıq qeybə çəkilməyə başlayır.

Bunun davam etməsini istəyərdim. Çox pul olmasa belə, kaş ki, bitməzdi.

Yolun qıraqlarındakı elanları oxuyan köhnə maşınlar buraya doluşurlar.

Sizəzin var?

Yox.

Bir dollaradır. Əlli nəfər olsaydıq, bir az burda qalmaq olardı. Ancaq beş yüz nəfərik. Belə çox davam etməz. Birisinin pulunu tam vermədilər. Hər yeni yerdə yeni kisə verirlər, kisəni doldurmamış isə görürsən daha pambıq qalmayıb.

Tanrı xatirinə, biz az pul yığmaq üçün çalış. Qış sürətlə gəlir. Qışda Kaliforniyada iş olmur. Qaranlıq düşməmiş kisəni doldur. Mən o adamı gördüm, ağır gəlsin deyə içəriyə iki daş atdı.

Olsun da! Niyə də yox?! Mən sadəcə səhv işləyən tərəzini tarazlaşdırıram.

Kitabımda var - üç yüz on iki funtdur.

Düzdür!

İlahi! O mənle mübahisə etmədi. Onun tərəzisi səhv işləyir. Eybi yox, bu gün əla gündür.

Deyirlər, bura min nəfər gəlir. Sabah ləklər üstündə dava gedəcək. Biz pambıqları hamıdan tez yığacağıq.

Pambıqyığanlar tələb olunur. Daha çox adam yığdıqca, pambıqayırın maşınlarına da daha çox gedir.

İndi isə düşərgəyə gedək.

İlahi, bu gün bizdə qabırğa əti olacaq. Ət üçün pulumuz var. Uşağın əlindən tut, lap birtəhər olub. Qaç, dörd funt qabırğa əti al. Arvad bu gün biskivit bişirəcək, əgər yorulmayıbsa.

İyirmi səkkizinci fəsil

On iki yük vaqonu çayın yanında, kiçik talada bir - birinə yaxın düzülmüşdü. Hər sırada altı vaqon olmaqla iki sıra düzülmüşdülər, təkərləri çıxarılmışdı. Böyük, sürüşdürülərək açılan qapılardan aşağı pillələr uzanırdı. Yaxşı evlər düzəltmişdilər, su buraxmır və küləyə davamlı idi. İyirmi dörd ailə üçün otaqlar var idi, bir vaqonda iki ailə qalırdı. Vaqonlarda pəncərələr yox idi, lakin geniş qapılar açıq qalırdı. Bəzi vaqonlarda mərkəzdə brezent asılmışdı, digərlərində isə ailələr arasındakı sərhədi yalnız qapının mövqeyi ilə müəyyən edirdilər.

Coudlar axırncı vaqonun bir tərəfində qalırdılar. Bu vaqonda əvvəl qalanlar ağzına boru quraşdırılmış, divardakı deşikdən çölə çıxarılmış neft bidonunu burada qoyub getmişdilər. Qapının açıq qalmasına baxmayaraq vaqonların küncləri qaranlıq idi. Ana brezenti otağın ortasından asmışdı.

- Bu yaxşıdır, - dedi ana. - Düzü, yalnız hökumət düşərgəsi buna nisbətən yaxşı idi.

Ana hər gecə döşəkləri yerə sərir, hər səhər yenidən yığdı. Onlar hər gün sahəyə pambıq yığmağa gedirdilər və hər axşam yeməyə ətləri olurdu. Bir şənbə günü onlar Tulareyə gedib dəmir soba, Elə, ataya, Uinfildə və Con əmiyə təzə kombinezon, anaya isə paltar aldılar. Ananın ən yaxşı paltarını isə Şeronlu Rouza verdilər.

- O, yaman kökəlib, - dedi ana. - yeni paltar almaq sadəcə israfçılıq olardı.

Coudların bəxti gətirmişdi. Onlar tez gəlib vaqonlarda yer tuta bilmişdilər. İndi bütöv tala sonradan gələnlərin çadırlarıyla dolmuşdu, vaqonlarda qalanlar isə əvvəldən burda yaşayanlar və müəyyən mənada yerli aristokratlar sayılırdı.

Ensiz çay söyüdlükdə gah gödən itib, gah görünərək talanın yanından axırdı. Hər vaqondan çaya tərəf ağaran cığırlar görsənirdi. Vaqonların arasından iplər çəkildi və hər gün bu iplərə quruması üçün paltarlar asılırdı.

Axşam onlar qoltuqlarında kətan siyəzilərlə tarladan qayıdırdılar. Onlar yolayrıcında yerləşən və özlərinə ləvazimat alan adamlarla dolu olan dükana getdilər.

- Bu gün necə oldu?

- Pis olmadı, üç yarım. Artırmaq istərdik. Onların uşaqları da artıq yaxşı pambıqyığanlara çevrilirdilər. Ana onların hər birinə iki kiçik çanta düzəltmişdi. Böyük çantaya gücləri çatmırdı. Bizimkinə boşaldırdılar. Ana kisələri köhnə köynəklərdən tikmişdi. Yaxşı işləyirdilər.

Ana ət satılan yerə yaxınlaşdı, diqqətini cəmləşdirib fikirli şəkildə barmağını dodaqlarının arasına aparıb üfürdü.

- Bir az donuz əti götürək, neçəyədi?

- Bir funtu otuz sent, mem.

- Yaxşı, üç funt verin. Bir də bir parça yaxşı şorbaliq mal əti. Sabah qızım şorba bişirəcək. Bir də onun üçün bir qab süd verin. O südü çox sevir. Uşaq gözləyir. Dayə ona çoxlu süd içməli olduğunu deyib. Qoy fikirləşim, kartofumuz var.

Ata əlində meyvə şirəsi yaxına gəldi.

- Götürək – dedi o – kökə bişirərsən.

Ana qaşlarını çatdı.

- Yaxşı- yaxşı, hə. Götürürük. İndi bizim çoxlu donuz piyimiz var.

Rufi əlində iki böyük peçenye qutusu qaçaraq gəldi – gözlərində kədər duyulurdu və ananın başıyla “razılıq” ya da “narazılıq” ifadə etməsi bu kədəri faciyyəyə, yaxud sevinc həyəcanına çevirə bilərdi.

- Ana? – O qutunu qaldırıb o üz-bu üz çevirdi ki, diqqəti onların üzərinə çəksin.

- İndi, qoy onları yerinə.

Rufinin gözlərindəki kədər artıq faciyyəyə çevrilməyə başladı. Ata dedi:

- Onlar cəmi beş sentdir. Uşaqlar bu gün yaxşı işləyib.

- Yaxşı. Rufinin gözlərində sevinc həyəcanı görünməyə başladı. – Oldu.

Rufi döndü və qaçdı. Yarıyolda Uinfildi də götürüb özü ilə apardı.

Con əmi ovucunda sarı dəri işləməsi olan parusin əlcəkləri götürdü, əlinə geyindi və çıxarıb yerinə qoydu. O yavaş-yavaş spirtli içki rəfinə tərəf getib şüşələrin üzərindəki yarlıqlara baxmağa başladı. Ana onu gördü.

- Ata, - dedi o və başıyla Con əmini göstərdi.

Ata tələsmədən Con əmiyə yaxınlaşdı.

- Susuzlamısan, Con?

- Yox.

- Pambıq yığımı bitənə kimi gözlə. Sonra nə qədər istəsən içərsən.

- Könlüm istəmir heç, - dedi Con əmi. – Çox işləyirəm, yaxşı yatıram, yuxusuzluqdan əziyyət çəkmirəm.

- Gördüm şüşələrə baxırsan.

- Onları görmürəm sanki. Qəribədir. Adam istəyir nə gəldi alsın. Hamısı da lazımsız şeylərdir. Məsələn, təhlükəsiz ülgüc, ya bax o əlcəklər. Lazımsızdır.

- Əlcəklə pambıq yığmaq olmaz, - dedi ata.

- Bilirəm. Təhlükəsiz ülgüc də mənə lazım deyil. Ancaq elə düzülüb ki, lazım oldu - olmadı, almaq istəyirsən.

- Gedək, hər şeyi aldım. - deyə səsləndi ana. O, çantanı daşdı. Con əmi və ata isə hərəsi bir paket götürdü. Gözləri parıldayan Rufi və Uinfild ağızları peçenyə ilə dolu vəziyyətdə onları çöldə gözləyirdilər.

- Mərc gəlirəm, o şam yeməyini yeməyəcək, - dedi ana.

Camaat vaqonlar olan düşərgəyə tərəf axışırdılar. Çadırlar işıqlandırılırdı. Sobaların borularından tüstü çıxırdı. Coudlar pilləkənlə qalxıb öz yerlərinə keçdilər. Şəronlu Rouz sobanın yanında yeşiyin üstündə oturmuşdu. O, ocaq qaladı və soba istilikdən qızarmağa başladı.

- Süd aldınız? – soruşdu Şəronlu Rouz.

- Hə. Budur.

- Ver mənə. Günortadan heç nə içməmişəm.

- Lap dərman kimi içir.

- O dayə belə demişdi.

- Kartofu hazırlamısan?

- Budur, soymuşam.

- Qızardacam onu, - dedi ana. – Donuz əti də almışam. Kartofu doğra, at təzə tavaya. Soğan da qat. Siz kişilər, gedin yuyunun, bir vedrə su da gətirin. Rufi və Uinfild haradadır? Onlar da yaxşı olardı ki, yuyunsun. Onlara peçenyə aldıq, - Şəronlu Rouza dedi ana. – Hərəsinə bir bütöv qutu.

Kişilər yuyunmaq üçün çaya getdilər. Şəronlu Rouz kartofları tavaya doğradı və onları bıçağın ucuyla çevirməyə başladı.

Qəfildən brezent pərdənin qırağı açıldı. Kök, tərlı bir sifət vaqonun digər tərəfindən içəri boylandı.

- Bu gün necə işlədiniz, xanım Coud?

Ana çevrildi.

- Axşamınız xeyir, xanım Ueynrayt! Pis olmadı. Üç yarım. Daha dəqiq üç əlli yeddi.

- Biz isə dörd dollar aldıq.

- Lap yaxşı, - dedi ana. – Çünki sizdə adam çoxdur.

- Hə, Conas da böyüyüb. Deyəsən, donuz əti almıdınız.

Uinfild qapıdan sıyrılıb içəri girdi.

- Ana!

- Bir dəqiqə dayan. Hə, bizimkilər donuz ətini sevir.

- Mən isə bekon bişirirəm. – dedi xanım Ueynrayt. – İy gəlir?

- Yox, kartofa qatdığım bu soğanlara görə iy gəlmir.

- Yandı!! – qışqırdı xanım Ueynrayt və pərdədən boylanın başı yox oldu.

- Ana! – təkrar etdi Uinfild.

- Nə var yenə? Peçenyedən xəstələnmişən?

- Ana, Rufi dedi.

- Nə dedi?

- Tom haqqında.

Ana gözlərini bərəlti.

- Danışdı? – O, Uinfildin qarşısında diz çökdü. – Uinfild, kimə dedi o?

Uinfild tutuldu, geri çəkildi.

- Lap az danışıb.

- Uinfild! De, nə danışıb o?

- O, öz peçenyələrinin hamısını birdən yemədi, az-az yeməyə başladı, - həmişəki kimi. Dişləyə - dişləyə dedi: “ Yəqin, heyfislənirsən ki, heç nə qalmadı?”

- Uinfild! – qışqırdı ana. – De görək! – O, əsəbi şəkildə arxaya pərdəyə baxdı. – Rouz, get xanım Ueynrayta denən ki, bizə qulaq asmasın.

- Bəs kartoflar necə olsun?

- Kartofa mən baxaram, - Get! Mən onun qulaq asmasını istəmirəm. Şəronlu Rouz ayaqlarını sürüyə - sürüyə, ağır - ağır asılmış brezentin o yanına keçdi.

- Hə, Uinfild, danış indi – dedi ana.

- Dediym kimi, az - az yeyirdi, sonra başladı hər tikəni iki yerə bölməyə ki, gec qurtarsın.

- Davam elə, tələs!

- Sonra bir neçə uşaq gəldi, onlar da istəyirdi, lakin Rufi isə hamısını yedi və heç kimə vermədi. Belə ki, onlar hirsləndi. Uşaqlardan biri bütün qutunu onun əlindən aldı.

- Uinfild, əsas məsələni danış!

- Danışırım da! Belə ki, Rufi də hirsləndi və onların dalınca qaçmağa başladı. Əvvəlcə birini vurdu, sonra digərini və sonra isə böyük bir qız onu vurdu, ona yaxşı birini ilişdirdi. Rufi ağlaya - ağlaya dedi: “ Böyük qardaşıma deyərəm, öldürər səni! “ Qız isə dedi: “ Doğurdan?! Mənim də böyük qardaşım var!” – Uinfild birnəfəsə danışdı. – Onlar yenə dalaşdı və o böyük qız Rufiyə birin ilişdirdi. Rufi isə dedi: “ Qardaşım sən qardaşını öldürər”. O qız isə dedi: “ Bəs mənimki səninkini öldürsə necə?!” Sonra isə Rufi dedi ki, bizim qardaşımız artıq ikisini öldürüb. Və...və həmin böyük qız isə dedi: “ Belə de. Sən lap balaca bic yalançısan ki!” Rufi dedi: ” Belə oldu indi? Qardaşımız indi adam öldürdüyünə görə gizlənir, sən qardaşını da öldürəcək”. Sonra onlar bir - birlərinə ağızlarından çıxanı dedilər və Rufi həmin qıza daş atdı, qız qaçdı onun dalınca, mən isə evə gəldim.

- İlahi! - əzgin-əzgin söylədi ana. – İlahi, ürəyitəmiz körpəm! İndi biz nə edəcəyik?! – O əlini üzünə tutub barmaqlarıyla gözlərini ovuşdurdu. Sobadan yanıq kartof iyi gəldi. Ana tez qalxaraq kartofu qarışdırdı.

- Rouz! – deyə qışqırdı o. Qız pərdənin arxasından çıxdı. – Gəl şam yeməyinə bax. Uinfild, qaç Rufini tap gətir bura.

- Ana, onu döyəcəksən? – ümidlə soruşdu Uinfild.

- Yox, daha ediləsi heç nə yoxdu. Axı tapşırımdım sizə. O belə etməməliydi. Döyməklə bir şey dəyişən deyil. Di, qaç, onu tap gətir bura.

Uinfild qapıya tərəf qaçdı və pilləkənlə qalxan üç nəfər kişi ilə rastlaşdı. Kənara çəkilib onlara yol verdi.

Ana sakitcə dedi:

- Ata, səninlə danışmalıyam. Rufi uşaqlara Tomun niyə gizləndiyini deyib.

- Nə?

- Dalaşıb, hər şeyi deyib.

- Balaca ifritə! Niyə axı?!

- Nə dediyini bilməyib. Qulaq as, ata, sən burda ol. Mən çalışım Tomu tapım, deyim ona ki, diqqətli olsun. Ata, sən burda qal, buralara göz-qulaq ol, mən isə onun naharını aparım.

- Yaxşı, - deyə ata razılaşdı.

- Sən Rufiyə heç nə demə, özüm danışaram.

- Həmin vaxt Rufi arxasında Uinfild içəri gəldi. Balaca qız çirk içində idi, ağzı bulaşmışdı, davada əzilmiş burnundan isə hələ də qan damcılayırdı. Onun utandığı və qorxdığı görünürdü. Uinfild məmnun halda onu izləyirdi. Rufi hamını acıqla süzdü və vaqonun küncünə gedib arxasını divara söykəyib oturdu. Onun hirsli və utanmağı bir-birinə qarışmışdı.

- Mən ona nə etdiyini dedim, - söylədi Uinfild.

Ana boşqaba kartof və iki kotlet qoydu.

- Sus, Uinfild. Lazım deyil, onsuz da dərslərini veriblər, - dedi ana.

Rufi irəli sıçradı. O ananı qucaqladı, üzünü onun qarnına dayadı, için-için ağladı. Ana onu özündən uzaqlaşdırmaq istədi, lakin qızın kirli barmaqları möhkəm yapışmışdı. Ana nəvazişlə Rufinin saçını oxşadı və əllərilə onun çiyinə vurdu.

- Sus, - dedi ana. - Sən axı hardan biləydin.

Rufi kirli, qana və göz yaşına bulaşmış üzünü qaldırdı.

- Onlar mənim peçenyemi oğurladılar! – ağladı Rufi. – O murdar böyük qız isə məni döydü – yenə için-için ağlamağa başladı.

- Sus, - dedi ana. – Belə danışma. Yaxşı, burax məni, gedirəm.

- Ana, niyə onu kötəkləmirsən? Əgər o öz peçenyəsini tək yeməsəydi, bunlar baş verməzdi. Kötəklə onu.

- Siz burnunuzu özgənin işinə soxmayın, cənab - ana acıqlı şəkildə dedi. Elə sənin özünü kötəkləmək lazımdır. Yaxşı, Rufi, burax.

Uinfild yumrulanmış döşəyə tərəf çəkildi və onlara soyuq, kinayəli nəzərlərlə baxmağa başladı. O, müdafiə mövqeyinə çəkilməmişdi, çünki, yaxşı bilirdi ki, Rufinin əlinə fürsət düşən kimi ona hücum çəkəcək. Rufi isə sakitcə dərddli-dərddli vaqonun digər küncünə çəkildi.

Ana boşqabın üstünü qəzetlə örtüdü.

- Mən gedirəm, - dedi o.

- Bəs heç nə yeməyəcəksən? – soruşdu Con əmi.

- Sonra qayıdanda yeyərəm. İndi heç nə istəmirəm. Ana açıq qapıya yaxınlaşdı və maili pilləkənlə aşağı düşdü.

Talanın çay tərəfində çadırlar bir-birinə yaxın qurulmuş, onların kəndirləri bir-birinə qarışmışdı, payalar yerə sıx basdırılmışdı. Örtük divarların arasından işıq süzülür, bacalardan qatı tüstü qalxırdı. Kişilər və qadınlar qapı ağızlarında söhbətləşir, uşaqlar ətrafda qaçırdılar. Ana məğrurcasına çadırlardan aşağıya doğru yol aldı. Onu hamı tanıyırdı.

- Axşamınız xeyir, xanım Coud.

- Axşamınız xeyir.

- Çölə nəşə aparırsız, xanım ?

- Dostlara çörək aparıram.

O nəhayət çadırların qurtaracağına gəldi. Ana dayandı və çevrilib arxaya baxdı. Düşərgənin üzərində işıqların qızartısı görünürdü, izdihamın xəfif səsləri

eşidilirdi. Hərdən kiminsə səsi aydın eşidilirdi. Havadan tüstü iyi gəlirdi. Kimsə dodaqla ifa edilən qarmonda eyni musiqini dəfələrlə çalaraq öyrənirdi.

Ana çayın yanındakı söyüdlüyün arası ilə addımlayırdı. Cığırdan çıxdı və sakitcə qulaq asdı ki, görsün onu izləyən var yoxsa yox. Qabaqdan bir kişi düşərgəyə üz tutmuşdu, gələ-gələ aşırımlarını çəkirdi və şalvarını düymələyirdi. Ana sakit oturmuşdu və kişi elə ötüb keçdi ki, ananı görmədi. Ana beş dəqiqə gözləyib yerindən qalxdı və yavaşca cığıra çıxdı. O elə yavaşca addımlayırdı ki, söyüd yarpaqlarının xışıltısını və suyun şırıltısını eşidirdi. Cığır çay boyunca əvvəlcə sola, sonra sağa buruldu və magistrala çıxdı. Boz ulduz işığında ana yolun çınqılını və həmişə yanına yemək qoyduğu drenaj borusunun qara dairəvi deşiyini gördü. O, ehtiyatla ora yaxınlaşdı, bağlamasını deşiyə qoydu və ora qoyulmuş qalaylı boşabı götürdü. O söyüdlüyün arasına geri qayıtdı və yolunu kolluğa salıb orada gözlədi. O kolların arasından borunun deşiyini görə bilirdi. Dizlərini qucaqlayıb sakit oturmuşdu. Bir azdan kolluqdakı həyat öz yolu düşdü. Çölsiçanları yarpaqların arasıyla yavaşca dolaşırdı. Özündən sonra pis qoxu qoyan porsuq cığırdan keçdi. Sonra yüngül meh soyüdləri yelpik kimi tərptədi və yerə çoxlu qızılı yarpaqlar töküldü. Birdən sanki külək şiddətli əsdi, ağacları silkələdi və yarpaqlar yağış kimi yerə töküldü. Ana saçına və çiyinlərinə düşən yarpaqları hiss edirdi. Şişman qara bulud səmada hərəkət edir və sanki ulduzları bir-bir silirdi. İri yağış damlaları yerdəki xəzələ dəyib tappıldadı, buludlar çəkildi və ulduzların üzərində duvaq yenidən götürüldü. Ana diksindi. Külək ötüb keçdi və kolluq sükuta qərq oldu, lakin, çayın aşağı tərəfində ağacların xışıltısı hələ də eşidilirdi. Arxadan - düşərgədən başaparan skripka səsi gəldi.

Ana özündən sol tərəfdə yarpaqların arasından yavaş addım səsləri eşitdi və onu həyəcan bürüdü. O, fikrini topladı və başını irəliyə uzadıb qulaq asdı. Hərəkət dayandı, xeyli keçdikdən sonra isə yenidən eşidildi. Budaq sərt şəkildə quru

yarpaqlara sürtüldü. Ana bir kölgənin drenaj borusuna tərəf getdiyini gördü. Borunun deşiyi bir anlıq görünməz oldu, sonra kölgə geriyyə qayıtdı.

- Tom! – deyə ana yavaşca səsləndi.

Kölgə yerində dayandı. O, yerə yaxın vəziyyətdə hərəkətsiz elə dayanmışdı ki, elə bil kötüyə bənzəyirdi. Ana təkrar etdi:

- Tom, Tom!

Budur, qaraltı tərpendi.

- Bu sənsən, ana?

- Hə, burdayam. – Ana qalxıb ona tərəf getdi ki onu görsün..

- Nahaq gəlmisən, - dedi Tom.

- Səni mütləq görməliydim, Tom. Danışmalıyıq.

- Cığır yol lap yaxındadır, - dedi Tom. – Kimsə keçəndə görər.

- Danışacaq bir elə bir yerin yoxdur ki, orada, Tom?

- Var, amma səni mənimlə görərlərsə heç yaxşı olmaz.

- Danışmaq lazımdır, Tom.

- Yaxşı, sakitcə arxamca gəl.

Tom çayı ehtiyatla keçdi. Ana onu izləyirdi. Onlar kolların arasıyla, şumlanmış torpaqlar boyunca tarlaya doğru yol aldılar. Ləklərdəki pambıq kollarını aydın görmək olurdu, bəzilərinə pambıq var idi. Təqribən yarım mil tarlada getdikdən sonra yenidən kolluqlara tərəf döndülər. Tom topa qarağat kolluğuna yaxınlaşdı, əyilib budaqları yana əydi.

- Sürünə- sürünə keçməliyik, - dedi Tom.

Ana əlləri və dizləri üstə yerə əyildi. Altında qum hiss etdi. Daha budaqlar ona dəymirdi, sonra əli Tomun yorğanına dəydi. Tom budaqlarlı girişə yerləşdirdi, içəri lap qaranlıq oldu.

- Hardasan, ana?

- Burdayam. Yavaş danış, Tom.

- Eybi yox, onsuz da dovşan kimi yaşayıram burada.

Ana onun qalaylı boşqabını açdığını hiss etdi.

- Ətdir - dedi o. – yanında kartof qızartması.

- Əla! Hələ də istidir.

Ana onu qaranlıqda görə bilməsə də ancaq əti necə dişlədiyini, çeynədiyini və udduğunu eşidirdi.

- Çöldə vəziyyət yaxşıdır deyəsən- dedi Tom.

Ana qərarlıq sözlər başladı.

- Tom, Rufi sənə haqqında danışdı.

- Rufi? Niyə?

- Onun günahı deyil. Bir qızla dalaşdı və ona deyib ki, qardaşım sənə qardaşını döyəcək. Bilirsən də, onlar necə edir. Sonra da deyib ki, qardaşı artıq birini öldürüb və gizlədir.

Tom gülürdü.

- Mən də uşaqlıqda hamını Con əmiylə qorxudurdum, amma, onun bunu etməyəcəyini bilirdim. Uşaqlar, ana. Fikir vermə.

- Yox elə deyil, - dedi ana. – Uşaqlar orda-burda danışacaqlar, sonra söz hamıya yayılacaq. Sonra işin üstü açılacaq. Tom, indi sən getməlisən.

- Mən lap əvvəldən belə hiss edirdim. Həmişə qorxmuşam ki, kimsə bura yemək daşdığını görüb arxanə düşər.

- Bilirəm. Mən səni yanımda istəyirdim. Sənə üçün qoxurdum. Səni yaxşı görə bilmədim – üzün necədir?

- Tez sağalır.

- Yaxın gəl, Tom. Qoy baxım. Yaxın gəl. – O yaxına süründü. Ana əliylə qaranlıqda onun başını tapdı, əvvəlcə burnunu, sonra sol yanağını yoxladı. – Çapıq pisdür, Tom. Burnun da tamam sınıb.

- Bəlkə də bu yaxşıdır. Heç olmasa tanımazlar. Əl izlərim qeydiyyatda olmasaydı, şad olardım. – O, yenə yeməyə başladı.

- Şşşş! – dedi ana. – Dinlə!

- Küləkdir, ana, külək.

Çaydan külək qalxdı və ağaclar səs saldı.

Ana Tomun səsinə bir az da yaxın gəldi.

- Qoy yenidən toxunum, Tom. Elə qaranlıqdır ki, kor kimiyəm. İstəyirəm yadımda qalsın, qoy heç olmasa barmaqlarımla hiss edim. Di get, Tom.

- Hə, mən əvvəldən bilirdim ki, getməli olacağam.

- Biz yaxşı qazanmışıq – dedi ana. Mən bir az yığmışam. Al, Tom. Burada yeddi dollar var.

- Götürməyəcəm. Belə də dolanaram.

- Götür, Tom. Götürməsən gözümə yuxu getməz. Bəlkə avtobusa, ya da başqa nəyəsə lazım olar. İstəyirəm çıxıb burdan üç yüz, dörd yüz mil uzağa gedəsən. - Götürməyəcəm.

- Tom, - ciddi şəkildə dedi ana. – Götürəcəksən. Eşidirsən? Mənə əzab verməyə haqqın yoxdur.

- Düz etmirsən ana.

- Fikirləşdim ki, sən böyük şəhərə gedə bilərsən, Los Ancelesə. Səni orda axtaran olmayacaq.

- Hmm – dedi Tom. – Qulaq as ana. Bax burda gecə-gündüz tək gizlənirəm. Tap görüm, kimin haqqında düşünürəm? Keysi haqqında! O çox danışardı və bununla da məni bezdirərdi. İndi isə onun dediklərini düşünür və hər birini yadıma salıram. Deyirdi ki, bir dəfə ruhunu axtarmaq üçün səhraya gedib, lakin, ona məlum olub ki onun ruhu hər yerdədir. Deyirdi ki, o dünyadakı böyük bir ruhun kiçik bir hissəsidir. Deyirdi o heç nəyə kömək etməz, çünki bu kiçik

parça bütün dünyaya birləşməlidir. Maraqlıdır ki, hər şey yadımdadır. Elə bil ona vaxt heç qulaq asmırdım. İndi isə özüm də görürəm ki, insan tək yaşamamalıdır.

- O, yaxşı adam idi, - dedi ana.

Tom davam etdi:

- Bir dəfə başladı Bibliyadann deməyə. Lakin dedikləri cəhənnəm əzablarından deyildi. O bunu iki dəfə dedi. *Ekkleziyasdandır*⁸ bu.

- Nə deyilir ki orda?

- Deyilir ki, iki nəfər bir nəfərdən yaxşıdır, çünki onların əməyi lazımınca qiymətləndirilir. Çünki biri yıxılrsa, o biri onu qaldıracaq. Lakin vay o adamın halına ki, yıxılarkən qaldırmağa kimsəsi olmasın. Ordan bir parçadır.

- Davam elə, Tom – dedi ana. –Davam elə.

- Yaxşı bir az daha. Deməli əgər iki nəfər uzanıbsa, onlara soyuq deyil, bəs bir nəfər necə isinsin? Bir nəfərə iki nəfər güc gəlmiş halda o, onlarla bacarmayacaq. Üçqat ayrılmış sap da gec qırılır.

- Bu Bibliyadandır?

- Hə, Keysi deyirdi ki, Ekkleziyasdandır.

- Ş-ş.. Dinlə!

- Küləkdir, ana. Mən bilirəm. Ana, bir də fikirləşmişəm ki, burda ancaq yoxsullardan danışılır. Deyilir ki, əgər heç bir şeyin yoxdursa, onda qollarını sal yanına, tüpür hət şeyə - ölsən, o dünyada sənə qızıl qabda dondurma gətirəcəklər. Burda, Ekkleziyasda isə deyilir ki, iki nəfərin əməyinə görə daha çox veriləcək.

- Tom, - soruşdu ana – bundan sonra nə edəcəksən?

O xeyli susdu.

⁸ *Ekkleziyas* (ing. *Ecclesia*) – 1) Qədim Yunanıstanda Afinalıların siyasi məclisi, toplantısı;

2) Bir qurum və yaxud bir tikili anlamında kilsə;

3) (Biblical) Dindar birliyi, simvolik qurum və ya tikili

- Mən hökumət düşərgəsini xatırlayıram, - orada insanlar hər şeyin öhdəsindən özləri gəlirdilər. Dava olanda özləri qaydasına qoyurdular, heç bir polis tapança gəzdirmirdi, polislərdən yaxşı qayda-qanun yaradırdılar. Ona görə düşünürəm niyə hər yerdə belə qayda-qanun olmasın? Bizdən olmayan polisləri rədd edək. Hamımız özümüz üçün işləyək, öz torpaqlarımızı becərək.

- Tom, - təkrar etdi ana, - yaxşı, nə etmək qərarına gəlmisən?

- Keysinin elədiyi kimi etmək.

- Onu öldürdülər axı.

- Hə, - dedi Tom. - O, zərbədən yayına bilmədi. Keysi qanuna zidd heç bir şey etmədi. Mən çox düşünürəm, biz donuz kimi yaşayırıq, bərəkətli torpaqlar isə şumlanmış şəkildə qalır və ya onun milyon akrı bir adama baxır, yüzlərlə fermerlər isə acından ölür. Fikirləşirəm ki, biz də hamımız yığılıb, o Huperin ferması qarşısındakılar kimi səs-küy salsaq necə olar?

Ana dedi:

- Səni gənc Floydun başına gətirdikləri kimi məhv edərlər.

- Onlar onsuz da məni məhv edəcəklər, bütün xalqı etdikləri kimi.

- Tom, sən daha kimisə öldürməyi planlaşdırmırsan ki?

- Yox. Fikirləşirəm ki, onsuz da qanundan qaçırım, bəlkə, elə... Yox, ana, hələ heç nəyi aydınlaşdırmamışam. Məni indi narahat etmə. Narahat etmə məni.

Onlar kolların arasında qaranlıq bir yerdə oturmuşdular. Ana dedi:

- Tom, bəs səndən necə xəbər tutum? Öldürüb-eləsələr bilməyəcəyəm. Ya səni incitsələr necə xəbərim olacaq?

Tom qəmli güldü:

- Bəlkə, Keysi düz deyirmiş, heç kəsin öz ruhu yoxdur, yalnız böyük bir ruhun kiçik bir hissəsinə malikdir... Onda...

- Onda nə?

- Onda bu boş şeydir. Onda məni qaranlıqda da görərsən. Baxdığın hər yerdə olacam. Ac insanlar yemək üçün ayağa qalxsa mən onlarlayam. Polis haradasa kimisə döysə mən ordayam. Keysinin dediyi həqiqətdirsə, demək, mən də o insanların arasında olacağam. Uşaqlar ac olduğu və şam yeməyinin hazır olduğunu bilib sevindiği vaxt mən də onlarla olacam. Xalqımız özü əkib-becərdiklərini yeyib özü tikdiyi evlərdə yaşadığı zaman mən da orda olacağam. Başa düşürsən? İlahi, mən lap Keysi kimi danışdım. Görünür, onun haqqında çox düşünmüşəm. Hərdən, elə bil, görürəm onu.

- Başa düşürəm – dedi ana, - həqiqətən bilmirəm.

- Mən də çox şeyi anlamıram, ana, - dedi Tom. – Bunlar sadəcə düşüdüklərimdi. Bir yerdə oturub qalanda çox düşünürəm. Daha sən get.

- Onda pulu götür.

Tom bir anlığa susdu:

- Yaxşı, - dedi o.

- Tom, hər şey qaydasına düşəndən sonra qayıdıb axtarıb tapacaqsan bizi?

- Əlbəttə, - dedi o. – Qalx. Ver əlini. – O ananı girişə qədər ötürdü. Ana barmaqlarıyla bərk-bərk onun biləyindən yapışdı. Tom budaqları kənara itələdi və ananın dalınca çölə çıxdı. – Çöllə əncir ağacı qarşına çıxana qədər get, oradan çayı keç. Əlvida.

- Əlvida, - dedi ana və tez çıxıb getdi. Gözləri yaşarsa da o ağlamırdı. İti addimlarla kolluqların arasıyla, ayaqlarıyla xəzəli dağdaraq gedirdi. Tutqun səmadan iri, seyrək yağış damlaları ağır-ağır qurumuş yarpaqların üzərinə tökülməyə başladı. Ana bir müddət yaş kolların içində hərəkətsiz dayandı. Sonra geri - qarağat ağacına sarı çöndü, bir, iki, üç addım atdı, dayandı və cəld düşərgəyə tərəf getdi. Drenaj borusunun yanındakı kolluqdan çıxıb yola qalxdı. Yağış kəssə də göy üzünü bulud bürümüşdü. O, arxasında addım səsi eşidib qəfil çöndü. Cib

fənərinin zəif şüası yola düşdü. Ana geriye döndü və yoluna davam etdi. Bir az keçmiş kimsə ona çatdı, o nəzakət xatirinə işığı onun üzünə deyil də yerə saldı.

- Axşamınız xeyir – dedi kişi.

Ana salam verdi.

- Deyəsən, yağış yağacaq

- Ümid edək ki, yağmaz. Yoxsa pambıq yığmaq olmayacaq. Amma yığmaq lazımdır. – dedi ana.

- Mən də yığmalıyam. Siz də düşərgədənsiniz?

- Bəli, cənab.

Onlar birgə addımlayırdılar.

- İyirmi akrılıq sahəm var. Bir az gec əksəm də, indi hazırdı. Fikirləşdim ki düşərgəyə baş çəkim, bəlkə, yığan tapıldı orda.

- Əlbəttə tapılar. Burada sezon artıq qurtarır.

- Ümid edək. Yerim yaxındadır – burdan bir mil aralıda.

- Biz altı nəfərik, – dedi ana. – Üç kişi, mən və iki uşaq.

- Mən elan asacağam, bu yoldan iki mil aralıda.

- Səhər orda olarıq.

- Tanrının izni ilə yağış olmaz.

- Amin – dedi ana. – İyirmi akrı yığmaq çox çəkməz.

- Nə qədər tez yığsaq bir o qədər yaxşıdır. Pambığım gec yetişib, gec əkməşəm.

- Nə qədər pul verirsiniz, cənab?

- Doxsan sent.

- Gələcəyik. Deyirlər gələn il yetmiş beş, hətta altmış sent verəcəklər.

- Hə mən də eşitmişəm.

- Onlar da gec-tez başa düşəcəklər – dedi ana.

- Əlbəttə, bilirəm. Mənim kimi balaca adamlar heç nə edə bilməz. Qiyməti Assosiasiya təyin edir, biz heç nə edə bilmərik. Razılaşmasan – məhv oldu ferman. Balaca adamları hər tərəfdən sıxırlar.

Onlar düşərgəyə gəldilər.

- Biz gələcəyik, - dedi ana. – Burada, demək olar ki, elə də çox pambıq qalmayıb. – O sondakı vaqona sarı getdi və taxtaların üstüylə yuxarı qalxdı. Fənərin zəif işığı vaqona ürəksıxan kölgələr salırdı. Ata, Con əmi və yaşlı bir kişi divara söykənib oturmuşdular.

- Salam, - dedi ana. – Axşamınız xeyir, cənab Ueynrayt.

O, cizgiləri sanki yonulmuş üzünü qaldırdı. Onun gözləri qalın qalın qaşlarının altında, dərində gizlənmişdi. Onun yumşaq saçları boz rəngə çalırdı. Gümüşü saqqalı üzünü, çənəsini örtmüşdü.

- Axşamınız xeyir, xanım, - dedi o.

- Sabah yığma getməliyik - deyə xəbər verdi ana. - Burdan iki mil aralıdadır. İyirmi akr yerdir.

- Yük maşınında getsək, yaxşıdır, - dedi ata. – Tez çatıb çox yığırıq.

Ueynrayt başını qaldıraraq dedi:

- Bəlkə biz də gedək?

- Niyə də olmasın. Həmin adamla gələndə bir gəldik. Pambıqyığanlar axtarırdı.

- Burada pambıq demək olar ki, bitib. İkinci yığım lap zəif oldu. İkinci yığımdan bir şey qazanmaq olmur, birincidə silib- süpürürlər hər şeyi.

- Bəlkə siz bizimlə gedəsiniz? – təklif etdi ana. – Benzin yarı-yarıya.

- Bax bu dostyana olar.

Ata dedi:

- Xanım Ueynrayt bizə məsləhətə gəlib, oturub götür-qoy edirik.

- Nə olub ki?

Ueynrayt gözünü döşəməyə dikdi.

- Bizim Əqini deyirəm, - sözə başladı o. – Böyük qız olub, on altı yaşındadır.

- Əqi qəşəng qızıdır, - dedi ana.

- Qulaq as, - dedi ata.

- Demək belə, Əqiylə sizin Əl hər axşam gəzirlər. Əqi böyük qızıdır, ona ər lazımdı, yoxsa başına problem açə bilər. Ailəmizdə heç vaxt belə şey olmayıb. İndi isə kasıblamışıq... xanım Ueynraytla narahatıq. Problem olsa necə olar?

Ana döşəyi açdı və onun üstündə oturdu.

- Onlar indi bir yerdədir? – soruşdu ana.

- Hər gün bir yerdədilər – cavab verdi Ueynrayt. – Hər gün bir yerdədilər.

- Hm olsun da. Əl pis oğlan deyil. Bir az fikri orada-buradadır. İndi onun o vaxtıdır. Amma yaxşı, güvəniləsi oğlandır. Oğlum kimidi mənim üçün.

- Bizim Əldən şikayətimiz yoxdur. Ondan xoşumuz gəlir. Xanım Ueynraytla mən başqa şeydən qorxuruq... Böyük qızıdır. Çıxıb gedərsiniz, ya da biz gedərik, sonra məlum olar ki, belə bir problem var. Ailəmizdə hələ belə biabırçılıq olmayıb.

Ana astaca söylədi:

- Biz düşünərik. Sizə utanc gətirmərik.

Ueynrayt cəld ayağa qalxdı.

- Çox sağ olun, xanım. Əqi böyüyüb. O, yaxşı qızıdır. Əgər bizi bu problemdən qorusanız sizə minnətdar olarıq. Əqi günahkar deyil, qız böyüyüb.

- Ata Əllə danışar, - dedi ana. – Danışmasa özüm danışaram.

Ueynrayt dedi:

- Gecəniz xeyrə qalsın, çox sağ olun, - və o brezent pərdənin arxasına keçdi.

Onlar onun öz tərəfində danışmalarının nəticəsini izah etdiyini eşidirdilər.

Ana bir az qulaq asdı və sonra dedi:

- Bura gəlin, yaxına.

Ata və Con əmi yerlərindən qalxıb ananın yanında döşəyin üstündə oturdular.

- Bəs uşaqlar hanı?

Ata küncü göstərdi:

- Rufi atıldı Uinfildin üstünə və dişlədi onu. Mən də ikisini də yatırdım. Yəqin, yuxulayıblar. Rouz isə hansısa tanışının yanına gedib.

Ana köks ötürdü.

- Tomu axtarıb tapdım, - astadan sözə başladı ana. - Dedim burdan bacardıqca uzağa çıxıb getsin.

Ata yavaş-yavaş başını tərpətdi. Con əmi başını aşağı saldı.

- Başqa yol yox idi, - dedi ata. - Sən nə düşünürsən, Con?

Con əmi ona baxdı.

- Mən heç nə deyə bilmirəm, - dedi o. - Sanki yuxudayam.

- Tom yaxşı uşaqdır, - dedi ana və üzrxahlıqla əlavə etdi. - Əllə danışacağımı ona görə demədim ki, sənin xətrinə dəyməsin.

- Bilirəm, - sakitcə dedi ata. - İndi məndən bir fayda yoxdur. Mən elə ancaq keçmişdə necə olduğu barədə düşünürəm. Bütün vaxtımı evi düşünməklə keçirirəm, amma, onu bir daha görməyəcəm.

- Buralar daha yaxşıdır. Daha gözlədir, - dedi ana.

- Hə, düzdür. Mən isə görmürəm. Sadəcə bir söyüdün yarpaqlarını necə tökməsini düşünürəm. Bəzən fikirləşirəm ki, hasarın cənub tərəfindəki deşiyi bağlamaq lazımdır. Qəribədir. Qadın ailəni idarə edir. Qadın əmr edir: bunu eləyək, ora gedək. Mənim isə vecimə deyil.

- Qadın asan dəyişir, - sakitləşdirici tərzdə dedi ana. - Qadının bütün həyatı öz əllərindədir. Kişinin isə - beynində. Bəlkə gələn il özümüzə bir yer tapdıq.

- İndi heç nəyimiz yoxdur, - sözünə davam etdi ata. - İndi uzun müddət iş tapılmayacaq, məhsullar yığılıb. Bundan sonra nə edəcəyik? Nə yeyib, nə

içəcəyik? Bir azdan Şeronlu Rouznın da doğum vaxtıdır. Elə sıxışdırılmışıq ki, düşünmək belə istəmirəm. Odur ki, keçmişi xatırlayıram ki, fikrim dağılsın. Sanki həyatımız bitib.

- Yox bitməyib, - ana gülümsədi. – Bitməyib, ata. Qadın bunu da bilir. Mən fikir vermişəm, kişi sıçrayışla yaşayır: kimsə doğulur, kimsə ölür – budur sıçrayış; ferma alır, sonra itirir fermasını – budur sıçrayış. Qadında isə həyat çay kimi rahat axır. Bəzən burulğana düşsə də, daşlıqdan yuvarlansa da, rahat axıb gedəcək. Qadın həyata bu cür baxır. Biz ölməyəcəyik. İnsanlar bir qədər dəyişsə də həmişə mövcud olacaqdır.

- Sən bunu hardan bilirsən? – soruşdu Con əmi. – Hər şey dayanıb. İndi onu nə iləsə tərpətmək olar? İnsanlar beziblər, istədikləri yalnız uzanmaq və düşünməməkdir.

Ana fikrə getdi, işıldayan əllərini bir birinə sürtdü, barmaqlarını bir-birinə keçirdi.

- Demək çətindir, - dedi o. – Elədiklərimizin hamısı bizi daha da irəli aparır. Mənə belə gəlir. Hətta, aclıq və xəstəliklər: kimlərsə öləcək, kimlərsə daha da xoşbəxt olacaqlar. Sadəcə günümüzü yaşamalıyıq.

Con əmi dedi:

- Bircə o vaxta qədər sağ qalsaq.

- Sən bu günlə yaşa, - dedi ana. – Özünü yorma.

- Biz tərəflərdə, bəlkə, gələn il yaxşı məhsul oldu, - dedi ata.

- Eşidirsiz? – deyə ana pıçıldı.

Döşəmə kiminsə ehmal addımları ilə cırıldadı. Əl brezentin arxasından çıxdı.

- Salam, - dedi o. – Mən düşünürdüm ki, çoxdan yatmış olarsınız.

- Əl, - dedi ana. – Söhbət edirik. Qoşul bizə.

- Yaxşı, mən də sizinlə danışmalıyam. Tezliklə buradan gedəcəyəm.

- Olmaz. Bizim burda sənə ehtiyacımız var. Niyə bu fikrə gəlmisən ki?

- Biz Əqi Ueynraytla qərara gəlmişik ki, evlənəcəyik, qarajda işləyəcəm, ev tutacağıq – O, qeyzlə onlara baxdı. – Qərara gəlmişik, heç kim də bizi fikrimizdən döndərə bilməz.

Onlar lal-dinməz ona baxırdılar.

- El, - dedi ana. – Biz buna sevinirik, çox sevinirik.

- Elə?

- Əlbəttə! Sən indi böyük oğlansan. Evlənmək vaxtıdır. Ama indi getmə.

- Mən artıq Əqiyə söz vermişəm. Yox gedəcəyəm, daha burda qala bilmərik.

- Yaz qədər gözlə, - deyə ana yalvardı. Yalnız yaz qədər. Yaza qədər qalmayacaqsan? Bəs maşını kim sürsün?

- Yaxşı.

Xanım Ueynrayt brezentin arxasından boylandı.

- Siz artıq eşitdiniz? – soruşdu o.

- Hə, indi eşitdik.

- Ah, Tanrım! Kaş indi piroq bişirəydin, ya başqa bir şey.

- Qəhvə dəmləyim, kökə bişirə bilərik, - dedi ana. – Bizdə meyvə şirəsi var.

- Uca Tanrım! – dedi xanım Ueynrayt. –Gözləyin şəkər gətirim. Kökəyə qatarıq.

Ana sobaya çör-çöp atdı. Günortadan sobada qalan kömür ocağı alışdırdı. Rufi və Uinfild yorğanın altından *guşənişin xərçənglər*⁹ balıqqulağılardan çıxdıqları çıxdılar. Günahlarının bağışlanıb-bağışlanmadığını öyrənməyə çalışaraq onlar özlərini sakit apardılar. Lakin heç kimin onlara fikir vermədiyinə əmin olduqdan sonra ürəkləndilər. Rufi vaqonun ortasından tək ayağı üstə divara toxunmadan tullana-tullana keçdi.

Şeronlu Rouz taxtaların üstü ilə vaqona çıxarkən ana kasaya un töküdü. O, dikəldi və ehtiyatla anaya yaxınlaşdı.

⁹ *Guşənişin xərçəng/ yengəc* (ing. Hermit crab) - Balıqqulağında yaşayan xüsusi xərçəng növü.

- Nə olub? – soruşdu Şəronlu Rouz.

- Təzə xəbər var! – qışqırdı ana. – İndi Ellə Əqinin şərəfinə süfrə açacağıq.

Onlar evlənmək istəyirlər.

Şəronlu Rouz yerində quruyub qaldı. Sonra karıxıb qızarmış Ələ baxdı.

Xanım Ueynrayt digər tərəfdən səsləndi.

- İndi gəlirəm. Qoy Əqiyə təzə paltar geydirim.

Şəronlu Rouz yavaşca çevrildi, geniş qapıya yaxınlaşıb aşağı düşdü. Yerə düşən kimi tələsmədən çaya, sahil boyu uzanan cığır yola sarı getdi. Şəronlu Rouz əvvəl ananın getdiyi yerə - söyüdlüyə yollandı. Külək indi daha möhkəm əsir və kollar tərpənirdi. Şəronlu Rouz əyilib ağacların ən sıx yerinə süründü. Tikanlı budaqlar onun üzünü cızır, saçına ilişsə də, o bunu hiss etmirdi. Artıq qarmaqarışlıq budaqlar keçilməz olduqda o dayandı. Arxası üstə uzandı və bətnində uşağın tərpənməsini hiss etdi.

Ana qaranlıq vaqonda döşəkdə qurcalandı və üstündəki yorğanı atıb qalxdı. Açıq qapıdan ulduzların zəif, bozumlu işığı düşürdü. Ana qapıya yaxınlaşdı və dayanıb çölə baxdı. Ulduzlar Şərqdə yavaşca axırdı. Külək söyüdlükdə yüngülcə əsir, çayın asta şırıltısı eşidilirdi. Əksər çadırdakılar yatır, lakin birisinin qarşısında qalanan kiçik bir ocaq ətrafında adamlar qızınırdı. Ana ocağın işıqda onların üzlərini və əllərini əllərinə sürtdüklərini görürdü. Sonra onlar arxalarını çevirib əllərini arxada saxlayırdılar. Ana qollarını sinəsinə qoyub çölə xeyli baxdı. Külək gah qalxır, gah uzaqlara çəkilir, havadan şaxta duyulurdu. Ana soyuqdan titrədi və o da əllərini bir-birinə sürtdü. O, asta addımlarla arxaya keçdi və lampanın yanında kibriti axtardı. Lampanın qapağı cırıldadı. O kibriti yaxınlaşdırıb lampanı yandırdı. Onu sobanın üstünə qoydu və budaqlardan sındırıb ocağa atdı. Az keçməmiş alov qıvrılıb baca ilə sovruldu.

Şəronlu Rouz ağır-ağır çevrilib oturdu.

- İndi geyinəcəyəm, - dedi o.

- Bir az uzanaydın gərək, soyuqdur hələ, - dedi ana.

- Yox, dururam.

Ana çaydana su töküb ocağın üzərinə qoydu. Sonra içində yağ olan tavanı da ocağın üstünə qoydu ki, xəmir üçün əritsin.

- Yaxşısan? – soruşdu ana.

- Mən gedim çölə, - dedi Şəronlu Rouz.

- Hara?

- Pambıq yığmağa.

- Yox! – dedi ana. – Sənə olmaz.

- Yox, olar. Gedəcəyəm.

Ana suya qəhvə tökdü.

- Rouz, sən dünən kökə yemədin.

Şəronlu Rouz dinmədi.

- Bu pambıq yığmaq fikri hardan beyninə girdi? – Yenə də cavab gəlmədi. –

Əllə Əqiyə görə? – Ana ona baxdı. – Əbəs yerə.

- Yox gedəcəyəm.

- Yaxşı, necə istəyirsən. Amma bax əldən düşməyəsən. Ata, dur! Oyan, qalx!

Ata gözünü qıyıb əsnədi.

- Yuxumu almamışam, - deyə inildədi. – Dünən saat on birdə girmişik yerimizə.

- Cəld, cəld olun. Hamınız qalxın, gedin, yuyunun.

Vaqondakılar hələ özlərinə gələ bilmir, yorğanın altrından könülsüz çıxır, büzüşə-büzüşə paltarlarını geyinirdilər. Ana əti xırda-xırda doğrayıb digər tavaya atdı.

- Qalxın, gedin yuyunmağa, - deyə əmr edərcəsinə dedi o.

Vaqonun o biri başında Ueynraytlar tərəfdə işıq yandı, qırılan budaq səsi eşidildi.

- Xanım Coud? – deyə səsləndi onlar. – Biz oyanmışıq , bir azdan hazır olacağıq.

Əl deyindi:

- Niyə bu vaxt qalxmışsınız?

- Orda sadəcə iyirmi akırdır, - dedi ana. – Tez çatmalıyıq, pambıq azdır. Geciksək, heç nə qalmayacaq. – Ana onları geyinməyə və səhər yeməyini yeməyə tələsdirdi. – Qəhvə için, - dedi o. – Getmək vaxtıdır.

- Qaranlıqda pambıq yığarlar, ana?

- Hava açılında çatırıq.

- Nəmdir hər yer.

- Azca yağıb. Gəlin qəhvəni tez için. Əl, sən maşını tez işə salmalısan.

Ana qışqırdı.

- Siz hazırsınız, xanım Ueynrayt?

- Çörək yeyirik. Bir dəqiqəyə hazır olacağıq.

- Düşərgə oyanmışdı. Çadırların qarşısında ocaqlar tütülənirdi. Vaqonların bacalarından tütü çıxırdı.

- Əl qəhvəsini başına çəkdi və ağzını doldurdu. Taxtaların üstüylə qaça-qaça düşdü və tüpürüb ağzını təmizlədi.

- Xanım Ueynrayt, hazırsınız? – qışqırdı ana, Şəronlu Rouza sarı çevrilib dedi:

- Sən qalırsan.

Rouz dişlərini sıxdı.

- Mən də gedirəm, - dedi Şəronlu Rouz. – Ana, mən də gedirəm.

- Onsuz da kisə yoxdur, sənə də ağır qaldırmaq olmaz.

- Mən sənin kisənə yığaram.

- Qalsan yaxşı olar...

- Yox gedirəm.

Ana köks ötürdü.

- Yaxşı, amma gözüm üzərində olacaq. Səni həkimə aparsaydıq yaxşı olardı.

Şeronlu Rouz vaqonda həyəcanla gəzirdi. Paltosunu geyindi, sonra çıxardı.

- Yorğan götür, - məsləhət verdi ana. – İstirahət etmək istəsən səni soyuqdan qoruyar. – Divarın arxasından mühərrikin səsi eşidildi. – Biz birinci çatacağıq, - sevinclə dedi ana. – Yaxşı kisələrinizi götürün. Rufi, köynəkləri unutmayın, siz ora yığacaqsınız.

Ueynraytlar və Coudlar qaranlıqda yük maşınına doluşdular. Dan yeri yavaş-yavaş sökülürdü.

- Sola dön, - ana Ələ dedi. – Orada elan olmalıdır. – Onlar qaranlıq yolla astaca gedirdilər. Arxadan digər maşınlar gəlirdi. Düşərgədən mühərrikləri səsi eşidilir, adamlar maşınlara doluşur, maşınlar şosseyə çıxıb sola dönürdü.

Yolun sol tərəfindəki poçt qutusunda üstü göy qələmlə yazılmış karton parçası yapışdırılmışdı: “ Pambıqyığanlar tələb olunur”. Əl darvazaya tərəf döndü. Həyət maşınla dolu idi. Ağ evin girişindəki elektrik işığı əllərində kisə, tərəzi yanında dayanmış bir qrup kişi və qadını işıqlandırır. Qadınların bəziləri kisəni çiyinlərinə atmış və bir hissəsiylə sinələrini örtmüşdülər.

- Bizdən tez gələnlər də varmış, - dedi Əl. O maşını hasara sarı sürüb orda saxladı. Hər iki ailə maşından düşüb gözləyən qrupa qoşuldu. Maşınlar isə şossedən darvazaya tərəf dönürdü, get-gedə həyətdə adam çoxalırdı. Sahib fənərin altında oturub gələnlərin qeydiyyatını aparırdı.

- Hauli? – deyə təkrar etdi o. – H-o-u-l-i. Neçə nəfərsiniz?

- Dörd nəfər. Uill...

- Uill.

- Benton...
- Benton.
- Ameliya.
- Ameliya.
- Kler.
- Kler. O biri. Karpenter? Neçə nəfər?
- Altı.

O, onların adını pambığın çəkisi qeyd edilən qrafanın qarşısına yazdı.

- Kısəniz var? Məndə bir-ikisi olmalıdır. Bir dollar çıxılacaq. – Maşınlar həyəət doluşurdular. Sahib dəri gödəkçəsinin xəz boğazını qaldırdı və qayğılı halda yola baxdı.

- Deyəsən, bu qədər adamla bu iyirmi akrılıq ərazim çox gözləməli olmayacaq, - dedi o.

Uşaqlar bortu əvəz edən məftillərdən yapışaraq nəhəng pambıqdaşıyan maşınlara dırmaşırdılar.

- Düşün ordan! – qışkırdı sahib. – Tez düşün! Məftili qırarsınız! – Uşaqlar pərt olmuş halda sakitcə maşından endilər. Dan yeri ağarmağa başladı. – Şehə görə çəkini azaltmalı olacağam, - dedi sahib. – Gün çıxanda bütöv çəkiylə qəbul edəyəm. Amma, indi başlaya bilərsiniz. Artıq hava ışıqlaşıb.

Adamlar tez tarlaya çıxıb yerlərini tutdular. Sonra kisələri qurşaqlarına bağlayıb əllərini bir-birinə sürtdülər ki, soyuqdan donuş barmaqlarının donu açılsın. Şərq tərəfdən göyün üzü təpələrin üzərində qırmızımtıl rəng almağa başladı və işçilər uzun cərgələr şəklində ləklərə doğru hərəkətə keçdilər. Maşınlar isə şossedən dönüb həyəətə doluşmaqda idi. Nəhayət, həyəət doldu və sonradan gələnlər darvazadan çöldə dayanmağa başladı. Tarlada külək hərlənirdi.

- Haradan xəbər aldınız axı? – dedi xozeyin. – Elə bil teleqrafla deyiblər. İyirmi akrdan güntortaya heç nə qalmaz. Soyadın? Hyum? Neçə nəfər?

İşçilər düz cərgələrdə irəliləyirdi, güclü qərb küləyi onların paltarını tərpedirdi. Barmaqlar sürətlə dolu qozaları yolur, arxada yerlə sürünən kisələrin içinə girib-çıxırdı.

Ata sağ tərəfindəki qonşusuyla söhbət edirdi.

- Bizim tərəflərdə bu cür külək əsəndə həmişə yağış yağar. İndi isə, elə bil, yağış deyil soyuq hiss olunur. Nə qədər vaxtdır burdasınız? - O danışa-danışa gözünü kollardan çəkmirdi.

Qonşusu başını qaldırmadan cavab verdi.

- Bir ilə yaxındır burdayam.

- Səncə yağış olacaq?

- Bilmirəm, başqa cür başa düşmə. Ömrü boyu burada yaşayanlar da deyə bilməz. Yığım başladısı yağışı gözlə.

Ata birdən qərbə tərəf baxdı. Təpələrin üstündən küləyin gətirdiyi böyük qara buludlar görünürdü.

- Yağış buluduna oxşayır, - dedi ata.

Qonşusu çəpəki həmin tərəfə baxdı.

- Bilmək olmaz, - dedi o.

Tarladakıların hamısı çevrilib buludlara baxdı. Onlar əyilib işlərini görməyə davam etdilər, əlləri pambığa uzandı. Onlar sanki yarışdılar, Onlar zamana və bir-birinə qarşı yarışaraq daha çox pambıq yığmağa və daha çox qazanmağa çalışdılar. Onlar tarlanı o baş-bu baş keçib yeni sıraların üstünə cumurdular. İndi külək üzlərinə vururdu və onlar göydə döğulan günəşə tərəf hərəkət edən qara buludları görürdülər. Yola isə hələ də maşınlar yığılır və yeni adamlar qeyd olunmaq üçün gəlirdilər. İnsanlar əsəbi və cəld şəkildə tarlada gəzişir, kisələrini çəkələrini ölçdürür, çəkini yazdırır, öz kitabçalarına da yazır və yenidən kolların üstünə cumurdular.

Saat on birdə pambıq yığılıb qurtardı. Məftil sarılmış yük maşınları, məftillə bağlanmış qoşquları yedəklərinə alıb yola çıxdılar və pambıqtəmizləyən maşınların yanına yollandılar. Pambıq məftillərin arasından çıxır, küləkdə uçuşur, yol kənarındakı kollara ilişirdi. İnsanlar qəmgin halda evə sarı gedib pul üçün növbəyə dururdular.

- Hyum Ceyms – iyirmi iki sent. Ralf – otuz sent. Coud Tomas – doxsan sent. Uinfild – on beş sent. Pullar üst-üstə düzülmüşdü: gümüş, nikel və mis. Pulu alarkən hər kəs öz kitabçasına baxırdı. – Ueynrayt Əqnis – otuz dörd sent. Tobin – altmış üç sent. – Növbə yavaş hərəkət edirdi. Ailələr dinməz şəkildə maşınlarına gedir və oradan uzaqlaşırıdılar.

Coudlar və Ueynraytlar maşında oturub yolun açılmasını gözləyirdilər. Onlar gözləyən zaman yerə ilk yağış damlları düşdü. Əl əlini kabinədən bayıra çıxardı. Şəronlu Rouz qıraqda, ana ortada oturmuşdu. Onun gözləri qəmli idi.

- Gərək gəlməzdin, - dedi ana. – Yığıdığın da on beş sent oldu. – Şəronlu Rouz öz qarnına baxdı və heç nə demədi. O birdən titrəməyə başladı. Ana öz pambıq kisəsini açıb onun üzərinə atdı və onu qucaqladı.

Nəhayət, yol açıldı. Əl mühərrikki işə salıb yola çıxdı. Tək-tək iri damcılar yerə çirpilir, şappıldayırdı; maşın uzaqlaşdıqca damcılar artır, həm də balacalaşdı. Yağış kabinənin damını elə döyürdü ki, köhnə düşmüş mühərrikin səsi belə eşidilirdi. Yuxarıda oturan Ueynraytlar və Coudlar kisələrini açıb altına girdilər. Şəronlu Rouz anaya qısılib titrəyirdi. Ana qışqırdı:

- Tələs, Əl. Rouz nəşə bərk üşüyür. Ayaqlarını isti suya qoymaq lazımdı.

Əl sürəti artırdı, düşərgəyə çatıb maşını qırmızı vaqonların yanına sürdü. Çatmağa az qalmış ana artıq tapşırıq verməyə başladı.

- Əl, - əmr edərcəsinə dedi o. – Con, ata, gedin söyüdlüyə, çoxlu çır-çırpı gətirin. Vaqon gərək soyuq olmasın.

- Görəsən tavandan su sızdır ki?

- İnanmıram. Yerimiz quru olacaq, bircə odun yığmaq lazımdır. Rufiylə Uinfildi də özünüzlə götürün. Çırpı gətirərlər. Qız yaxşı deyil. – Ana çıxdı maşından, Rouz da onun dalınca çıxmaq istədi, lakin, dizləri qatlandı və o maşının idarə panelinin üstündə oturdu.

Xanım Ueynrayt onu gördü.

- Nolub? Vaxtıdır?

- Məncə yox, - dedi ana. – İslanıb, bəlkə də soyuq olub. Əlini ver baxım.

Qadınlar Rouza getməyə kömək oldular. O, bir neçə addım atıb özünə gəldi. Ayaqları bədəninin ağırlığına tab gətirdi.

- İndi yaxşıyam, ana, - dedi o. – Bir an pis oldum.

Hər iki qadın onun qolundan yapışmışdı.

- Ayaqlarını isti suya qoyaq, - dedi ana. Onlar Rouza taxtaların üstü ilə vaqona qalxamağa kömək etdi.

- Əl- ayağını ovuşdurun, - dedi xanım Ueynrayt. – Mən də sobanı yandırım. – O son çör-çöpü sobaya atıb ocağı qaladı. Yağış artıq fasiləsiz yağır, damdan aşağı axırdı.

Ana yuxarı baxdı.

- Şükür ki, tavan salamatdır, - dedi o. – Çadır nə qədər yaxşı olsa da su buraxır. Az su qoy, xanım Ueynrayt.

Şeronlu Rouz döşəkdə uzanmışdı. Onun çəkmələrini çıxarıb, ayağını ovuşdurdular. Xanım Ueynrayt ona tərəf əyildi.

- Ağrımırısan ki?

- Yox, sadəcə özümü yaxşı hiss etmirəm. Halım pisdir.

- Məndə ağrıkəsici və duz var, - dedi xanım Ueynrayt. – Lazımdırsa verim.

Rouzun bütün bədənini titrədi.

- Ana, üstümü ört, üşüyürəm.

Ana bütün yorğanları yığıb onun üstünə atdı. Yağış damı sürətlə döyəcəydi.

Oduna gedənlər qayıdıb gəldi. Onların şlyapa və paltoları suyun içində idi.

- Gör necə yağır! – dedi ata. – Tamam su olduq.

Ana dedi:

- Bir də getsəydiniz yaxşı olardı. Odun tez yanıb qurtarır. Bir azdan qaranlıq düşəcək. – Rufiyə Uinfild islanmış şəkildə içəri girdilər, gətirdikləri xırda budaqları odunluğa qoyub, yenidən qapıya tərəf qayıtdılar. – Getməyin, - deyə ana onları dayandırdı. – Durun sobanın yanında üst-başınız qurusun.

Yağışdan hər tərəf gümüşü rəngə çalır, islanmış yollar parıldayırdı. Pambıq kolları get-gedə qırışib qaralmağa başlayırdı. Ata, Əl və Con əmi artıq neçənci dəfədir ki, söyüdlüyə gedib qucaqlarında odunla qayıdırdılar. Gətirdikləri odunları qapının ağzına yığdılar. Nəhayət odun tavana çatanda onun bəs olduğunu fikirləşib sobaya yaxınlaşdılar. Su onların şlyapalarından çiyinlərinə süzülürdü. Pencəklərdən su damır, su ilə dolmuş çəkmələri lıqqıldaırdı.

- Yaxşı, paltarlarınızı soyunun, - dedi ana. – Sizə qəhvə dəmləmişəm. İndi quru paltar da verərəm, orda durmayın.

Şər tez qarışdı. Adamlar vaqonlara doluşub, şırıltıyla tavanlara çırpılan yağış damlalarına qulaq asırdılar.

İyirmi doqquzuncu fəsil

Okeandan sahilboyu yüksək dağlara və vadiyə doğru qara buludlar axmağa başladı. Külək hündürdən şiddətlə və səssiz əsir, kollarlarda fit çalır və meşələrdə uğultu salırdı. Buludlar hissə - hissə gələrək, qat-qat və boz qayalar şəklində bir

yerə topalaşır, günbatana doğru özlərinə məskən salırdılar. Budur, külək sakitləşdi və daha buludlara toxunmadı. Əvvəlcə yağış küləklə başladı, sonra dayandı və birdən yenə leysan yağmağa başladı; sonra yağış tədricən ayazıdıbalaca və ritmik damlalarla müşayiət olundu, yağışdan heç nə görünmürdü və o gün işığı gecəyə çevirdi. Quru torpaq nəmi canına çəkib, qaraldı. Torpaq iki gün yağışdan doyunca içdi. Yollarda gölməçələr, daha çökək yerlərdə isə kiçik göllər əmələ gəldi. Lil sulu göllər daha da böyüyür, inadcıl yağış isə onun parıltılı səthini döyəcləyirdi. Nəhayət dağlar yağışdan doydu, yamaclardan axan sellər coşdu və dərələrlə gurultuyla aşağıya – vadilərə axmağa başladı. Yağış aramsız döyəcləyirdi. Sel suları və balaca çaylar öz sahillərini, həmçinin, söyüd və digər ağacların diblərini yuyur, söyüdlərin başını suya əyir, pambıq kollarını kökündən çıxarır, ağacları yerə yıxırdı. Lil su sahil boyu fırlanaraq sahələri, bostanları və kökləri qaralmış pambıq kollarını basdı. Düzənlər geniş və boz göllərə çevrildi, yağış isə onların səthini döyəcləməkdə davam edirdi. Sonra su magistralları basdı; maşınlar suyu yararaq hərəkət edir və arxalarında bulanıq, köpüklənən iz buraxırdılar. Yağış yerdə şırıldayır, axan sellər qaynayan suların səsi ilə guruldayırdı.

İlk yağış başlayanda köçərilər öz çadırlarına çəkilib deyirdilər ki, tezliklə kəsəcək. Sonra soruşurdular: görəsən, hələ nə qədər davam edəcək?

Yağışdan artıq gölməçələr yarananda kişilər əllərində bel çadırların ətəfinə kiçik bənd düzəldirdilər. Aramsız yağış brezentləri deşilənə qədər döyəclədi və su içəri keçməyə başladı. Sonra bəndlər də uçdu və su içəriyə daxil olaraq yoğan-döşəyi islatdı. Hamının üst-başı su içində idi. Onlar yeşikləri üst-üstə yığır və üstünə taxta qoyurdular. Gecə-gündüz onun üzərində otururdular.

Çadırların yanında köhnə maşınlar durmuşdu, su onların alışdırıcı naqilləri və karbürətorlarını sıradan çıxarmışdı. Kiçik boz çadırlar gölməçələrin içində qalmışdılar. Nəhayət, insanlar getməli oldular. Lakin, naqillər nəm çəkdiyindən maşın işə düşmürdü; düşsəydi belə təkərlər çarx topuna qədər palçıqın içindəydi.

Buna görə də insanlar yoğan-döşəklərini əllərində tutaraq, güc-bəla ilə piyada getməli olurdular. Onlar suyu yara-yara gedir, qocaları və uşaqları qucaqlarında daşıyırdılar. Nisbətən hündür - su olmayan yerlərdəki daxmalar soyuqdan tir-tir titrəyən və çarəsiz insanlarla dolu idi.

Bəziləri maddi yardım müəssisələrinə üzr tutur, lakin kor-peşman geri qayıdırdılar. Onların qaydaları belə idi ki, müavinət olmaq üçün burada bir il yaşamalısın. Deyirlər hökumət kömək edəcək. Ancaq, nə vaxt – məlum deyil.

Onlar tədricən daha da dəhşətli vəziyyətlə üzləşirdilər. Üç ay ərzində heç bir iş olmayacaqdı.

İnsanlar daxmalarda bir yerə yığılıb oturmuşdular, qorxu içində idilər, qorxudan sifətləri də bozarmışdı. Uşaqlar ağlaşırdı, yeməyə heç nə yox idi. Sonra xəstəliklər başladı, sətəlcəm və gözə - qulağa vuran qızılca.

Yağış isə dayanmadan yağdı, magistral yolları belə su basmışdı, drenaj borularının suyu axıtmağa gücləri çatmırdı.

Sonra çadırlardan, ağzınacan dolu daxmalardan tamam islanmış, çirkli paltarda, palçıqlı çəkmələrdə insanlar çıxmağa başladılar. Onlar suyu yara-yara şəhərlərə, kənd dükanlarına, maddi-yardım komissiyalarına gedirdilər - gedirdilər ki, bir tikə çörək üçün dilənsinlər, maddi-yardım üçün yalvarsınlar, yeri gəlsə oğurluq etsinlər, yalan danışınlar. Bu yalvarış və alçalmalar onlarda əlacsız qəzəb yaradırdı. Bu kiçik şəhərlərdə yağışdan islanan insanlardakı rəhm qəzəbə, ac insanlardakı qəzəb isə qorxuya çevrilirdi. *Şeriflər*¹⁰ işçilərini andıçmədən keçirir, tüfəng, sursat və gözyaşardıcı qaz gətirmək üçün göstəriş verilirdi. Ac insanlar dükanların arxasındakı küçələrə yığışaraq çörək, istifadəsiz tərəvəz dilənir, imkan düşən kimi oğurluq edirdilər.

Qəzəbli insanlar həkimlərin qapılarını döyürdülər; lakin, həkimlər onlara baxmırdı. Üzgün insanlar dükanlara girib xahiş edirdilər ki, dəfn xidmətçisinə

¹⁰ *Şerif* (ing. Sheriff) – İngilis dilli ölkələrdə, eləcə də, ABŞ-da qanun keşikçisi.

desinlər, maşın göndərsin. Dəfn xidmətçisinin vaxtı olurdu. Furqonlar palçıqın içiyə gəlib meyidləri götürürdülər.

Yağış isə qəddarcasına yağır, sel suları sahildən aşıb kəndi basırdı.

Ağzına kimi dolu samanlıqlarda, nəm samanlar üzərində uzanmaq, aclıq, qoxru və qəzəb doğururdu. Artıq uşaqlar da dilənməyə deyil, oğurluq etməyə başlamışdılar, həmçinin kişilər də oğurluq etmək üçün gizləncə gəzişirdilər.

Şeriflər yeni işçilərə and içdirir, silah üçün göstəriş verirdilər, rahatlıqda yaşayan yerli əhalidə isə əvvəlcə migrantlara qarşı rəhm, sonra ikrah, sonra isə nifrət hissi oyandı.

Su axan daxmalarda, nəm samanlıqlarda sətəlcəmdən nəfəs ala bilməyən qadınlar uşaqlar dünyaya gətirirdilər. Sonra qoca insanlar küncərdə büzüşüb elə ölürdülər ki, dəfn xidmətçiləri onların bədənlərini açma bilmirdilər. Qəzəbli insanlar gecələr qorxu bilmədən hincələrə girib qaqqıldayan toyuqları aparırdılar. Arxalarınca tüfəng atılarsa qaçıb aradan çıxmır, Ələ əvvəlki tək suyun içi ilə fikirli-fikirli addımlayırdılar; yox əgər güllə dəydisə halsız palçığa sərildirdilər.

Yağış ayazıdı. Su basmış çöllər boz səmanı özündə əks etdirir, axan suların şırıltısı eşidilirdi. Adamlar daxmalardan, samanlıqlardan çıxdılar, yerə çömbəlib su basmış sahələrə baxırdılar. Onlar susur, bəzən isə çox sakit danışırdılar.

Yazacan iş olmayacaq. İş yoxdur.

İş olmasa nə pul olacaq, nə ərzaq.

İnsanlar atlardan torpağı şumlamaq, malalamaq və becərmək üçün istifadə edirdilər. Heç kəsin ağlına da gəlməzdi ki, onlar işsiz qalanda onları qovub acından öldürsün.

Onlar atdır - biz isə insan.

Qadınlar sakitcə durub ərlərinə baxırdılar ki, görsünlər onlar tab gətirə biləcək ya yox. Bir neçə kişi bir yerə toplaşanda isə, onların üzündəki qorxu hiddətə çevilirdi. Qadınlar isə hər şeyin yaxşı olacağını - kişilərin tab gətirə

biləcəyini düşünərək yüngüllük hiss edib köks ötürürdülər. Qorxunu qəzəb əvəz etdiyi təqdirdə bu həmişə belə olacaq. Torpaqdan xırda otlar cücərməyə başlamışdı, bir neçə gündən sonra isə təbiətin canlanması ilə təpələr artıq yaşıla bürünmüşdü.

Otuzuncu fəsil

Düşərgə gölməçələr içində batır, yağış palçığa çırpılırdı. Çay tədricən yük vaqonlarının durduğu talaya sarı meyillənirdi.

İkinci gün Əl vaqonu ikiyə ayıran brezent pərdəni açdı, onu aparıb yük maşınının kapotunu örtüdü və sonra evə gəlib döşəyin üstündə oturdu. Brezent pərdə açıldıqdan sonra ailələr bir yerə cəm olmuşdu. Kişilər qanıqara üzgün halda bir yerdə oturmuşdular. Ana budaqları bir-bir ataraq sobanı sönməyə qoymur, odunları isə saxlayırdı. Yağış suları vaqonun yastı damını əymişdi.

Üçüncü gün Ueynraytlar narahat idilər.

- Bəlkə, biz getsək yaxşıdır? – dedi xanım Ueynrayt.

Ana onları saxlamağa çalışırdı.

- Hara gedəcəksiniz, harada üstübağlı dam tapacaqsınız?

- Özüm də bilmirəm, bir onu bilirəm ki, getsək yaxşı olar.

Ana onunla mübahisə edir və Ələ baxırdı.

Rufiyə Uinfild oyun oynayırdılar, lakin, bir az keçmiş onlar da səssizliyə qərq oldular. Yağış isə hələ də damı döyəcləyirdi.

Üçüncü gün yağış taqqıltısı arasından çayın səsi eşidilirdi. Ata və Con əmi qapıda durub qalxan axına baxırdılar. Su kampın hər iki tərəfindən şosseyə yaxınlaşır, vaqonlar tərəfdə isə əyilirdi, belə ki, düşərgə arxada çınqıllı yol, qarşıda isə çayla əhatələnirdi. Ata soruşdu:

- Necə düşünürsən, Con? Su basmaz bizi?

Con əmi ağzını açdı və əlini tüklü ağzına sürtdü.

- Hə, - dedi o. – Ola bilər.

Şeronlu Rouz qızdırma içində uzanmışdı, yanaqları yanır, gözləri hərarətdən alışır. Ana əlində bir fincan süd onun yanında oturdu.

- Hə, - dedi o. – İç, donuz piyi qatmışam ona. Qüvvət verir. İç.

Şeronlu Rouz taqətsiz başını yellədi.

- Ürəyim istəmir.

Ata barmağıyla havada *qövs*¹¹ işarəsi çəkdi.

- Hamı bellə çıxıb bənd çəksəydi, suyun qabağın almaq olardı. Bax, ordan oracan.

- Hə, - razılaşdı Con əmi. – Düzdür, amma, bilmirəm digər yoldaşlardan gedən olar yoxsa yox. Yəqin, deyərlər ki, bizdən əl çəksən yaxşıdır.

- Vaqonların içi qurudur axı, - israr etdi ata. – Belə quru yer heç harda tapa bilməzsən. Dayan. – O, çır-çırının içərisindən budaq çıxardı, taxtaların üstüylə aşağı düşüb, palçığı sıçrada-sıçrada çaya çatdı və budağı şırıldayan suyun qırağına sancdı. – Ax, tam islandı! – vaqona qayıdandan sonra dedi o.

Onlar hər ikisi çayın kənarındakı dik durmuş budağa baxırdılar. Suyun onu necə əhatəyə aldığı və yuxarı qalxdığını görürdülər. Ata ayaqlarını sallamış şəkildə qapıda oturdu.

- Sürətlə qalxır, - dedi o. – Görəsən, gedim digərlərinə də deyim? – Bəlkə razılaşdılar? Razılaşmasalar gərək çıxıb gedək. – O, vaqonun Ueynraytlar qalan digər küncünə baxdı. Əl orada idi, Əqinin yanında oturmuşdu. Ata onlar tərəfə keçdi. – Su qalxır, - dedi o. – Sədd çəksək necə olar? Hamı kömək etsə qarşısını ala bilərik.

¹¹ *Qövs* - (həndəsə) Dairə çevrəsinin və ya digər əyri xəttin bir hissəsi. Dairənin qövsü. *Qövs* cizmaq və s.

Ueynrayt cavab verdi:

- Biz də elə fikirləşirik, burdan getsək yaxşı olar.

Ata dedi:

- Siz burda olmusunuz, siz bilərsiz, indi quru yer tapmaq olar ya yox?

- Düzdür, amma, bununla belə...

Əl dedi:

- Ata, bunlar getsə mən də onlarla gedəcəm.

Ata çaşıb qaldı.

- Bunu edə bilməzsən, Əl. Bəs yük maşını? Heç birimiz onu idarə edə bilmirik.

- Mən bilmirəm, biz Əqiylə bir yerdə olmalıyıq.

- Dayan, - dedi ata. – Bir bura gəlin. – Ueynrayt və Əl qalxıb qarıya yaxınlaşdılar. – Görürsünüz? Bax, ordan buracan sədd çəkək. – O basdırdığı budağa baxdı. Su budağın ətrafında şırıldaıyır və sahilə qalxırdı.

- Buranın işi çoxdur və bəlkə də, faydasızdır bütün bunlar – deyə xanım Ueynrayt narazılığını bildirdi.

- Boş oturmaqdansa bir şey etsək yaxşıdır. Belə yaxşı yeri heç yerdə tapmırıq. Gedək, qalan adamlarla danışaq. Hamı kömək etsə bacarıyıq.

Əl dedi:

- Əqi getsə mən də onunla gedəcəyəm.

Ata dedi:

- Qulaq as, Əl, əgər bu işə heç kim qoşulmasa, hamımız getməliyik. Gedək, bir danışaq.

Onlar yağışdan başlarını çiyinlərinə qısıb taxtaların üstüylə aşağı endilər və qonşu vaqona qalxırdı.

Ana sobanın yanında oturub zəif yanan ocağa çör-çöp atırdı. Rufi yaxınlaşıb qısıldı ona.

- Acmışam, - deyə zarıdı Rufi.

- Yalan demə, - dedi ana. – Sıyıq yemisən.

- Yenə o peçenyedən istəyirəm. Heçnə etmək olmur. Maraqsızdı.

- Bir azdan yaxşı olacaq, - dedi ana. – Gözlə, çox qalmayıb. Öz evimizdə yaşayacağıq.

- İtimiz olsun istəyirəm, - dedi Rufi.

- İt də olacaq, pişik də.

- Kürən pişik?

- Rahat burax məni, - yalvarıcı səslə dedi ana. – İncitmə məni, Rufi. Görürsən, Rouz xəstədi. Özünü yaxşı apar. Tezliklə hər şey yaxşı olacaq.

Rufi şikayətlənərək onun yanından getdi.

Şeronlu Rouznın yorğana bürünüb uzandığı küncdən qəfil çığırta səsi gəldi. Ana cəld qalxıb ona yaxınlaşdı. Rouz tərpənmirdi, gözləri dəhşət içərisində idi.

- Nə oldu sənə? – qışqırdı ana. Rouz nəfəsini dərib yenə saxladı. Ana qəfildən əlini yorğanın altına soxdu. Sonra o ayağa qalxdı. – Xanım Ueynrayt! – qışqırdı o. – Xanım Ueynrayt!

Alçaqboy kök qadın o yandan çıxdı.

- Məni çağırıdınız?

- Ona baxın! – Ana qızın üzünü göstərdi. Şeronlu Rouz alt dodağını dişləyirdi, alını pörtmüşdü, parıldayan gözlərində vəhşət var idi.

- Deyəsən, başlanır, - dedi ana. – Vaxtından tez.

Şeronlu Rouz dərindən nəfəs aldı. Dodaqlarını aralayıb, gözlərini yumdu. Xanım Ueynrayt onun üstünə əyildi.

- Elə indicə tutdu? Mənə bax, cavab ver, - Şeronlu Rouz taqətsiz başını yırğaladı. Xanım Ueynrayt anaya tərəf döndü. – Hə, - dedi o. Elədir ki var. Deyirsiniz vaxtından qabaq?

- Bəlkə hərarətə görədir?

- Qalxıb bir az gəzsə yaxşıdır.

- Bacarmaz, - dedi ana. – Gücü qalmayıb.

- Lazımdır. – Xanım Ueynrayt özünü ciddi başıçıxan kimi aparırdı. – Birinci dəfə deyil, - dedi o. - Gəlin qapını azca örtək. Yel gəlməsin. – Hər iki qadın ağır qapını itələdilər, azca aralı qoydular. – İndi lampa gətirərəm, - dedi xanım Ueynrayt. Onun üzü həyəcandan qızarmışdı. – Əqi! – qışqırdı o. – Sən uşaqlara bax.

Ana başı ilə razılıq bildirdi.

- Düzdür. Rufi, sən və Uinfild Əqinin yanına gedin, tez gedin.

- Niyə? – soruşdu onlar.

- Çünki belə lazımdı. Bir azdan Rouzun uşağı doğulacaq.

- Ana, mən də baxmaq istəyirəm. İcazə ver baxım.

- Rufi! Dərhal çıx. Cəld ol!

Bu tonda danışanda mübahisəyə ehtiyac qalmır. Rufi və Uinfild istəksiz vaqonun o biri başına getdilər. Ana fənəri yandırdı. Xanım Ueynrayt öz “*şimşək*” lampasını¹² gətirib yerə qoydu onun dairəvi alovu vaqonu aydın işıqlandırdı.

Rufi və Uinfild odunların arxasında gizlənərək, oradan gizlincə boylanırdılar.

- Uşaq doğulacaq və biz də baxacağıq, - astaca dedi Rufi. – Sakit dur, yoxsa ana qoymaz baxacaq. Əgər bu tərəfə baxsa, əyil aşağı. Biz hər şeyi görəcəyik.

Anayla xanım Ueynrayt döşəyin yanında işıq düşən yerdə dayanıb məsləhətləşirdilər. Yağış damı döyəclədiyi üçün onlar hündürdən danışirdilər. Xanım Ueynrayt önlüyünün cibindən mətbəx bıçağı çıxarıb döşəyin altına qoydu.

- Bəlkə də, boş şeydir bu, - üzr istəyərcəsinə dedi o. – Bizdə həmişə belə ediblər. Hər halda ziyanı olmaz.

¹² “*Şimşək*” lampası (ing. Rochester lamp) – XX əsrin sonlarında “The Rochester Lamp Company” şirkəti tərəfindən istehsal edilən, neftlə və yaxud kerosinlə işləyən qədim lampa.

Ana başıyla razılığını bildirdi.

- Bizdə isə *gavahın*¹³ qoyurduq. Fərq etmir, əsas odur iti bir şey olsun, ağrını kəsmək üçün. Ümid edək çox əziyyət çəkməz.

- İndi yaxşısan?

Şeronlu Rouz qəzəblə başını buladı.

- Başladı?

- Hə, - dedi ana. Yaxşı bir uşağın olacaq. Bircə bizə bir az kömək et. İndi bir az gəzə bilərsən?

- Çalışaram.

- Ay sağ ol, - dedi xanım Ueynrayt. – Gör nə ağıllı qızıdır! Biz sənə kömək edərik, əzizim. Qollarından tutarıq.

Onlar ona ayağa qalxmağa kömək etdilər, yorğanı çiyinə atıb boğazının altında bağladılar. Sonra hərəsi bir qolundan tutub odun yığılan yerə qədər apardılar, sonra yavaş-yavaş dönüb geri qayıtdılar, bunu bir neçə dəfə təkrar etdilər, yağış isə vaqonun damını möhkəm döyəcəliyirdi.

Rufi və Uinfild onları dörd gözlə onlara baxırdı.

- Bəs o, nə vaxt doğacaq? – soruşdu Uinfild.

- Ş..ş! Sakit! Yoxsa eşidib bizi buradan qovurlar.

Əqi də onlara qoşuldu.

Lampanın işığı Əqinin arıq üzünə düşür, divarda isə onun başının, uzun burnunun kölgəsi hərəkət edirdi.

Rufi pıçıldadı:

- Sən uşaq doğulmağını görmüsən?

- Əlbəttə görmüşəm, - cavab verdi Əqi.

- Yaxşı, bəs o nə vaxt doğacaq?

- Gec.

¹³ *Gavahın* (ing. plow shovel, plow share. Burada: plow point) - qədim əkinçilik aləti, toxa.

- Nə vaxt?

- Bəlkə, sabah səhərə qədər ancaq ola.

- Eh! – dedi Rufi. – Onda heç baxmağa dəyməz. Ay! Ora baxın!

Qadınların üçü də birdən dayandı. Şəronlu Rouz başdan ayağa gərildi və inildədi. Onlar Rouznu döşəyə uzadıb, alnını sildilər, o isə ahıldaıyıb yumruqlarını sıxırdı. Ana nəvazişlə ona dedi:

- Eybi yox, hər şey keçib gedəcək. Yaxşı olacaq. İndi dodağını dişlə. Bax belə, belə.

Ağrılar keçdi. Onlar onu uzatdı. Sonra onu qaldırdılar və üçü də obaş-bubaşa getməyə başladılar, ağrısı tutanda dayandılar.

Ata başını qapıdan içəri soxdı. Şlyapasından içəri su sızdı.

- Qapını niyə bağlamısınız? – soruşdu o və gəzən qadınları gördü.

Ana dedi:

- Vaxtı çatıb onun.

- Demək, gedə bilməyəcəyik.

- Hə.

- Demək səddi çəkmək lazımdı.

- Hə, lazımdı.

Ata ayağıyla palçığı şappıldada-şappıldada çaya qayıtdı. Onun sancdığı budağı su dörd düyüm keçmişdi. Yağışın altında iyirmi nəfər dayanmışdı. Ata qışqırdı:

- Səddi çəkməli olacağıq. Qızımın ağrıları tutub. – Onu hər yandan əhatə etdilər.

- Doğur?

- Hə, daha gedə bilmərik.

Ucaboy kişi dedi:

- Bizim uşağımız deyil. Biz gedə bilərik.

- Əlbəttə, - dedi ata. – Gedə bilərsiniz. Çıxın gedin. Sizi heç kim saxlamır. Cəmi səkkiz bel var.

O sahilin ən dayaz hissəsinə qaçıb gəldi və bellə yeri qazmağa başladı. Palçıq marçılı səsi çıxarırdı. O palçığı qazır və sahil xəttinin alçaq yerinə atırdı. O biri kişilər də atanın yanında durdular. Onlar da torpaq ataraq uzun bənd yaradırdılar, beli olmayanlar isə söyüd yarpaqlarını kəsib duru palçığın üzərinə atıb tapdalayırdılar. Əmək, mübarizə şövqü hamıya təsir etmişdi. Biri beli yerə qoyanda digəri götürürdü. Pencək və şlyapalarını çıxarıb işləyirdilər. Köynəkləri, şalvarları bədənlərinə yapışmış, çəkmələri nahamar palçıq lопасına bənzəyirdi. Coudların vaqonundan möhkəm qışqırtı eşidildi. Kişilər dayanıb qulaq verdilər və yenə bellə işləməyə davam etdilər. Alçaq sədd hər iki yana uzanaraq nəhayət şossenin çınqıllığına çatdı. Hamı yorulmuşdu, beli ağır-ağır işlədirdilər. Çayın səviyyəsi də asta-asta qalxırdı. Artıq ilk torpaq atılan yeri də su basmışdı.

Ata məmnunluqla güldü:

- Vaxtında üstünə düşməsəydik, su çoxdan sahili basmışdı.

Su təzə atılan torpağa sarı qalaxaraq, söyüd çubuqlarını yuyurdu.

- Bir az da! – qışqırdı ata, - Gərək bir az da hündür edək!

Axşam düşdü, iş isə dayanmırdı. İnsanlar artıq yorğunluq hiss edilən həddi keçmişdilər Cəld, təlaşlı hərəkət edirdilər. Qaranlıq düşdükdə qadınlar fənər və isti qəhvə götürərək dəqiqəbaşı Coudların vaqonuna qaçır, dar qapı aralığından içəri keçirdilər.

İndi ağrılar ard-arda, iyirmi dəqiqədən bir olurdu. Şeronlu Rouz artıq özünə hakim ola bilmir, dözülməz ağrılardan çığırdı. Qonşu qadınlar isə ona baş çəkir, toxtaqlıq verib saçını sığallayır, öz yerlərinə qayıdırdılar.

Ana sobanı yandırıb su qızdırdı, bütün qazan-qazançaları doldurdu. Ata hərdənbir onlara baş çəkirdi.

- Hər şey yaxşıdır?

- Pis deyil, - deyə ana onu sakitləşdirirdi.

Hava lap qaranlıqlaşanda kimsə çaya elektrik fənəri gətirdi. Con əmi yorulmadan işləyir, səddin üstünə torpaq atırdı.

- Özünü yorma, - dedi ata. – Gücə düşərsən.

- Onun qışqırtısına dözə bilmirəm! Bu lap “O”ndakı kimidir...

- Bilirəm, - dedi ata. – Bununla belə özünü gücə salma.

Con əmi içini çəkdi.

- İş olmasa burdan çıxıb gedərəm, inan.

Ata onun yanından ayrıldı.

- Yaxşı, budağın vəziyyəti necədir?

Elektrik fənəri olan adam, işığı basdırılan budağa tərəf yönəltdi. Yağış işıqda zolaq-zolaq parıldadı.

- Su çoxalır.

- İndi daha yavaş gələcək, - dedi ata. – O biri tərəfə axacaq.

- Bununla belə çoxalır.

Qadınlar yenə fincanlara qəhvə töküb, qapılarının ağzına qoydular.

İnsanlar get-gedə yük atları kimi palçıqda ağır-ağır addım atır, daha çətin hərəkət edirdilər. Söyüd budaqlarının üstünə torpaq atılır, bənd qalxırdı. Yağış kəsmək bilmirdi. Fənərin işığı adamların üzünə düşərkən onların həyəcanlı gözləri, gərilmiş əzələləri aydın görünürdü.

Vaqondan hələ xeyli vaxt qışqırtılar gəldi, sonra kəsildi.

Ata dedi:

- Uşaq olmuş olsaydı, ana məni çağırardı. – Qaşqabaqla palçığı belləməyə başladı.

Çayda su qalxır, sahildə ləpələnirdi. Birdən yaxınlıqdan şaqqıltı səsi gəldi. Fənər suyun üzərinə əyilmiş hündür qovağı işıqlandırdı. Hamı dayanıb həmin tərəfə baxdı. Qovağın budaqları axın istiqamətində sallanıb uzanmış, su isə artıq

kökləri yuyurdu. Ağac yavaş-yavaş yerdən qopdu və ağır-ağır suya batdı. Üzgün insanlar dinməzəcə onun arxasınca baxırdılar. Ağac asta-asta üzürdü. Və budur, budağın biri kötüyə ilişib qaldı, ağac tərpenə bilmədi, aram-aram axın istiqamətinə çöndü, kökləri səddə söykəndi. Su bəndə dolurdu. Ağac yerindən tərpenib bəndin bir yanını siyirdi. Dərhal ordan su axmağa başladı. Ata irəli atılıb çökəyə torpaq atmağa başladı. Su qalxırdı və bir neçə dəqiqədən sonra o səddi yuyub apardı, ətrafı basaraq adamların dizinə çatdı. İnsanlar tələş içində qaçmağa üz tutdu. Su isə axınla talaya - vaqonların, maşınların altına doldu.

Con əmi axının səddi aşmasını gördü. O qaranlıqda da bunu görürdü. O özünənəzarəti itirdi, dizləri üstə düşüb, sinəsinəcən coşub-daşan suya batdı.

Ata qışqırdı:

- Ey! Neynirsən! – O, ona qalxmağa kömək etdi. – Özünü pis hiss edirsən? Gedək, vaqonlar yuxarıdadır, su ora çatmaz.

Con əmi öz gücünü topladı.

- Bilmirəm, - günahkarcasına dedi o. – Qıçlarım qatlandı. Qatlandı. - Ata onun qolundan tutub vaqona sarı apardı.

Su bəndi yuyan zaman Əl dönüb qaçmağa başladı. O çətinliklə qaçırdı. O, maşına çatanda su onun baldırına çatmışdı. O brezenti kapotdan açıb kabinəyə atıldı. Starteri işə saldı, val fırlandı, lakin mühərrikdən səs gəlmədi. Əl bir də cəhd etdi. Akkumulyator batareyası islanmış motoru daha asta fırladır, lakin mühərrikdən səs gəlmirdi. Əl işəsalmanı ən tez rejimə qoydu, oturacağıın altından dəstəyi götürüb kabinədən bayıra sıçradı. Su artıq idarəetmə panelini keçmişdi. O ön tərəfə sarı qaçdı. Mühərrikin karteri suyun altında idi. Əl tələsik halda dəstəyi keçirdi və axıb gələn suyu sıçrada-sıçrada bir neçə dəfə fırlatdı. Nəhayət, bu bitdi. Mühərrik su içində idi, batareya nəm çəkmişdi. O yanda, bir qədər hündür yerdə iki maşın işə düşdü və faraları yandı. Təkərlər palçıqda fırlana-fırlana dərinə düşmüşdü və sürücülər mühərrikləri söndürdülər və eləcə kabinədə oturub

faralardan yola düşən işığa baxa-baxa qaldılar. Yağış isə ağ zolaqlarla işığı pozurdu. Əl yavaş-yavaş yük maşınının başına dolandı və açarı yerinə qoşdu.

Ata gəlib vaqona çatdıqda gördü ki, taxtanın aşağı tərəfi suda üzür. O, onu itələyib palçığa, suyun altına soxdu.

- Özün qalxacaqsan, Con? – soruşdu ata.

- Eybi yox, qalxaram, sən keç.

Ata ehtiyatla taxtayla qalxıb içəri keçdi. İki lampa zəif işıq salırdı. Ana döşəkdə Rouzun yanında oturub, karton parçasıyla ona hava vururdu. Xanım Ueynrayt qurumuş budaqları ocağa atırdı, sobanın qapağının altından çıxan qatı tüstü yanıq qoxusunu vaqona yayırdı. Ata içəri girərkən ana gözünü ona dikdi və dərhal aşağı saldı.

- O necədir? – soruşdu ata.

Ana başını qaldırmadı.

- Yaxşıdır, yatıb.

Vaqonda hava boğucu və ağır idi. Con əmi aralı qalan qapıdan çətinliklə keçib divara söykəndi. Xanım Ueynrayt əlindəki işi buraxıb ataya yaxınlaşdı. Qolundan yapışaraq vaqonun küncünə apardı. Sonra yenidən fənəri qaldırıb küncdəki alma yeşiyinə işıq saldı. Yeşikdə qəzet üzərində göyərmiş xırda bədən var idi.

- Bircə dəfə də nəfəs almadı, - astaca söylədi xanım Ueynrayt. – Ölü doğuldu.

Con əmi çönüb ayaqlarını ağır-ağır sürüyərcəsinə vaqonun qaranlıq tərəfinə getdi. İndi yağış damı elə asta döyürdü ki, Con əminin qaranlıqdan gələn yorğun tövşüməsini hamı eşidirdi. Ata xanım Ueynrayta tərəf baxdı, fənəri onun əlindən alıb yerə qoydu. Rufi və Uinfild işıqdan gözlərini tutaraq onların yanlarında durdular.

Ata yavaşca Şeronlu Rouznın uzandığı döşəyə yaxınlaşdı. Aşağı əyilmək istədi, lakin, yorğun ayaqları sözünə baxmadı. O dizi üstə çökdü. Ana hələ də karton parçasını yelləməkdə idi. O, bərəlməmiş donuq gözlərlə ataya baxdı.

Ata dedi:

- Biz bacardığımız hər şeyi etdik.

- Bilirəm.

- Bütün gecəni işlədik, sonra ağac aşıb bəndimizi dağıtdı.

- Bilirəm.

- Eşidirsən, vaqonun altı sudur.

- Bilirəm, hər şeyi eşidirdim.

- Səncə o sağalacaq?

- Bilmirəm.

- Bəlkə biz, əlimizdən gələn hər şeyi etmədik?

Ananın dodaqları ağappaq və quru idi.

- Yox, biz nə lazımdısa etdik. Əlimizdə deyildi.

- Biz orada az qala huşumuzu itirəcəkdik və birdən, kimin ağılına gələ bilərdi ki – ağac düşdü. – Ana tavana baxdı və yenə gözünü yerə dikdi. Ata yenə danışmağa başladı, sanki, susa bilmirdi. – Bilmirəm, su bəlkə də qalxıb vaqonu basdı.

- Bilirəm.

- Sən hər şeyi bilirsən.

O, susur. Əlindəki karton parçasıyla yavaşca gəzişirdi.

- Bəlkə, hardasa səhv etmişik? – söylədi ata. – Nəyisə etməmişik?

Ana ona qəribə baxdı. Solmuş dodaqlarında şəvqətli təbəssüm var idi.

- Bəsdir, sənə heç bir günahın yoxdu. Hər şey keçib gedər.

- Bəlkə çıxıb getmək lazımdı? Belə getsə su hər yeri basacaq?

- Vaxtı çatanda gedəcəyik. Nə lazımsa, onu da edəcəyik. İndi isə sus. O oyana bilər.

Xanım Ueynrayt budaqları sındırıb sobaya atır, acı tüstü yuxarı qalxırdı.

Bayırdan kiminsə əsəbi səsi eşidildi:

- Bu əclafla özüm danışacağam!

Bunun ardından qapının lap yanından Əlin səsi gəldi:

- Hara girirsən?

- Bu alçaq Coudu tutaram indi.

- Buraxmaram, sənə nə lazımdı?

- Onun bəndi olmasaydı, çoxdan çıxıb getmişdik. İndi isə maşın dayanıb – tərənmir.

- Elə bilirsən bizimki tərənir?

- Burax!

Əl soyuq danışdı.

- Fikrin dava etməkdə?

Ata yavaş-yavaş qapıya yaxınlaşdı.

- Yaxşı, Əl. Gəlirəm. Yaxşı. – Ata aşağı düşdü. Ana onun: “ Xəstəmiz var, keçək o tərəfə” deməsini eşitdi.

Yağış damı yüngülcə döyəcləyir, qalxan külək isə onu qovub hər tərəfə yayırdı. Xanım Ueynrayt sobanın yanından çəkilib Şeronlu Rouza yaxınlaşdı.

- Birazdan dan yeri ağaracaq, xanım. Siz uzanaydınız, mən onun yanında keşik çəkərəm.

- Yox, - cavab verdi ana. – Yorğun deyiləm.

- Özünüzü üzməyin, - dedi xanım Ueynrayt. – Heç olmasa bir az uzanın.

Ana karton parçasını asta-asta yelləyirdi.

- Bizə dost kimi münasibət göstərdiniz, - dedi. – Çox sağ olun.

Kök qadın gülümsündü.

- Təşəkkürə ehtiyac yoxdur. Hamımız qohumuq. Eyni şey bizim başımıza gəlsəydi siz də bizə kömək edəcəkdiniz.

- Hə, - dedi ana, - biz kömək edərdik. Ya da bir başqası. İndi isə belə deyil. İnsanlara pis olduqca qayğımız da çoxalır.

- Onu qorumaq mümkün deyildi.

- Bilirəm, - dedi ana.

Rufi dərindən nəfəs aldı və əlini üzündən götürüb, durğun baxışla gözlərini lampaya dikdi, sonra başını çevirib anaya baxdı.

- Doğuldu? – soruşdu o. – Artıq uşaq var?

Xanım Ueynrayt yerdən kisəni götürüb, küncdə durmuş alma yeşiyinin üzərini örtüdü.

- Körpə hanı? – Rufi sorğu- sual etdi.

Ana dili ilə dodaqların yaşladı.

- Körpə yoxdur. Heç yox imiş. Səhv etmişik.

- Eh! – Rufi əsnədi. – Mən də elə bildim uşaq olacaq.

Xanım Ueynrayt ananın yanında oturdu və karton parçasını ondan alıb hava verməyə başladı. Ana əllərini dizləri üstünə qoydu, o gözlərini yuxuya gedib sanki hər şeyi unutmuş Rouz Şaronın üzünə dikmişdi.

- Belə olmaz, - dedi xanım Ueynrayt, - uzanın. Onun yanındasınız. Dərindən nəfəs alsanız belə eşidərsiniz.

- Yaxşı.- Ana yatmış Şeronlu Rouzun yanında döşəkdə uzandı. Xanım Ueynrayt isə bayaqkı kimi onların yanında qaldı.

Ata, Əl və Con əmi qapıda oturub tutqun dan yerinin ağarmasına baxırdılar. Yağış ayazıymışdı, lakin, buludlar əvvəlki kimi göyün üzünü bürümüşdü. Havanın işıqlanması suda əks olunurdu. Özü ilə budaq, yeşik, taxta-tuxta daşıyıb apanan çayın gur axması qapıdan görsənirdi. Su burularaq, sahəyə- vaqonlara tərəf axırdı. Bənddən əsər-əlamət qalmamışdı. Talanın özündə axın dayanmışdı. Selin sərhəddi

sakit köpüklə hüdüdlənmişdi. Ata əyilib, sudan bir az yuxarı taxtanın üstünə çubuq qoydu. Onlar yavaş-yavaş suyun ona çatıb, alıb-aparmasını izlədilər. Ata bir düyüm yuxarı başqa çubuq qoydu və gözünü ondan çəkməyərək oturdu.

- Düşünürsən ki, vaqona qədər qalxar? – soruşdu Əl.

- Bilmirəm. Hələ dağlardan nə qədər axıb gələcək. Bilmirəm. Bəlkə yağış da yenə yağdı.

Əl dedi:

- Su vaqona çatsa hər şey islanacaq.

- Hə.

- Döşəmədən üç-dörd *fut*¹⁴ yuxarı qalxa bilməz, çünki şosse boyu eninə yayılacaq.

- Hardan bilirsən? – soruşdu ata.

- Mən o vaqondan suyun qalxmasını müşahidə edirdim. – O, əlini uzatdı. –

Təxminən bu qədər qalxacaq.

- Qoy, qalxsın. – dedi ata. – Onsuz da biz burada olmayacağıq.

- Burda olmalıyıq. Maşın burdadır. Su çəkiləndən sonra bir həftə onunla işimiz olacaq.

- Yaxşı, fikrin nədir?

- Maşın bortlarını açıb yer düzəldək, bütün şeyləri qaldıraq onu üstünə, özümüzə də oturarıq.

- Yaxşı bəs harda yeyib -içəciyik?

- Heç olmasa əşyalarımız quru qalacaq.

Səmada bozuntul parıltı yayılırdı. Taxta üzərindəki ikinci çubuğu da su yuyub apardı. Ata bir az yuxarıya başqa çubuq qoydu.

- Su qalxır - dedi o. – Gərək dediyini edək.

¹⁴ **Fut** (*ing. Foot*) - Bir fut təqribən 30 santimetrə bərabərdir.

Ana yerində narahatlıqla tərpendi. Gözləri geniş açılmışdı. O xəbərdaredici tərzdə qışqırdı:

- Tom! Tom!

Xanım Ueynrayt onu sakitləşdirərək nəsə dedi. Ana öz həyəcanlı yuxusundan ayılmadı, gözləri yenidən qapandı. Xanım Ueynrayt durub qapıya yaxınlaşdı.

- Qulaq asın, - sakitcə dedi o. – Biz buradan tez gedə bilmərik, - barmağını uzadıb küncdəki alma yeşiyini göstərdi. – Belə saxlamaq yaxşı deyil. Baxmaq olmur. Dərdi yada salır. Bəlkə aparıb haradasa dəfn edəsiniz?

Onlar susurdu. Ata sükutu birinci pozdu:

- Hə, düzdür, dərdi yada salır. Amma qanuna görə, elə bu formada dəfn etmək olmaz.

- Çarəsizlikdən qanunu o qədər pozmuşuq ki.

- Düzdür.

Əl dedi:

- Su daha da çox qalxana qədər bortları açmaq lazımdır.

Ata Con əmiyə sarı döndü.

- Bəlkə, onu sən dəfn edəsən, biz də Əllə taxtaları bura daşıyaq.

Con əmi qaşqabaqla söylədi.

- Niyə bunu mən etməliyəm? Niyə siz yox? Mən istəmirəm. – Dərhal əlavə elədi: - Yaxşı. Hər şeyi edərəm. Dəfn edərəm yaxşı. – Uca səslə dedi: - Verin onu! Verin onu mənə!

- Onları oyatmayın, - dedi xanım Ueynrayt. O yeşiyi gətirdi və yavaşca üstündəki kisəni qaydaya saldı.

- Bel oradadır, arxanda, - dedi ata.

Con əmi beli bir əliylə götürdü və taxtanın üstüylə aşağı sürüdü və ayaq qoymağa yer tapmayıb belinəcən aramla ləngər vuran suya düşdü. O biri əliylə isə yeşiyi qoltuğuna vurdu.

Ata dedi:

- Əl, gəl bortları açaq.

Con əmi tutqun sübh alatoranlıqında vaqonun arxasına keçdi, Coudların yük maşınına çatıb sürüşkən çinqilliqə şosseyə qalxdı. Şosseylə düşərgənin yanından keçən çayın yola burulan yerindəki söyüdlüyə çıxdı. Con əmi beli tulladı və yeşiyi əlində - öndə tutaraq, kolluğun içiylə keçib çaya çatdı. Dayanıb bir qədər burulan suya, kollara çökmüş sarı su köpüklərinə baxdı. Yeşiyi sinəsinə sıxıb suya salıb saxladı və qəzəblə dedi:

- Üz get, hər şeyi denən onlara. Üz küçələrlə. Çürüyüb gedəcəksən. Sən yalnız bu cür danışa bilirsən. Heç bilmirəm oğlansan yoxsa, qız. Heç vaxt da bilməyəcəm. Get küçədə bir yerdə dayan. Bəlkə, onlar o zaman başa düşər. – O, yeşiyi ehtiyatla axına yönəldib, əlini çəkdi. Yeşik böyrü üstə getdi, burulğana düşüb çevrildi. Kisə suda açıldı, axına düşmüş yeşik onun ardınca üzüb kolluğun arasında gözdən itdi. Con əmi beli götürüb tez geri, düşərgəyə tərəf addımladı. O gedə-gedə suyu sıçradaraq atayla Əlin bortlarını açdığı yük maşınına yaxınlaşdı.

Ata ona sarı çevrildi.

- Dəfn etdin?

- Hə.

- Onda belə edək – dedi ata, - sən Ələ kömək etsən mən isə dükana gedib yeməyə bir şey alaram.

- Döş əti al, - dedi Əl. – Ət istəyirəm.

- Yaxşı, - dedi ata. Yük maşınından aşağı tullandı, Con əmi onun yerinə keçdi.

Onlar taxtaları vaqona daşıyan zaman ana ayılıb döşəkdə oturdu.

- Nə edirsiniz?

- Suya görə yer düzəltmək istəyirik.

- Niyə? – soruşdu ana. – Bura qurudu.

- Belə qalmayacaq. Su qalxır.

Ana çətinliklə döşəkdən qalxıb qapıya yaxınlaşdı.

- Getmək lazımdır.

- Getmək olmaz, - dedi Əl. – Bütün şeylər, yük maşını - nəyimiz var, buradadır.

- Ata hanı?

- Yeməyə bir şey almağa getdi.

Ana aşağı, suya baxdı. Vaqonun döşəməsinə çatmağa beş altı düyüm qalırdı. Ana döşəyin yanına qayıdıb Şəronlu Rouza baxdı. O da anaya baxdı.

- Necəsən? – soruşdu ana.

- Çox yorğunam.

- Bir azdan sənə yemək verəcəyəm.

- Ac deyiləm.

Xanım Ueynrayt gəlib ananın yanında durdu.

- Daha özünə gəlib, lap yaxşıdır.

Şəronlu Rouzun gözləri sani suallarla dolu idi , lakin, ana ona baxmamağa çalışırdı.

Xanım Ueynrayt sobanın yanına getdi.

- Ana??

- Hə, nə olub?

- Hər şey yaxşıdır?

Ana dözmədi. O qızının yanında dizi üstə çökdü.

- Tanrının izni ilə yenə də uşağın olar. – dedi ana. - Biz bacardığımızı etdik.

Şeronlu Rouz arxası üstə düşüb gözlərini əlləri ilə qapadı. Rufi yavaşca döşəyə yaxınlaşıb ona dəhşətlə baxırdı. O, ucadan pıçılıyla soruşdu.

- Ana, xəstədi o? Öləcək?

- Əlbəttə, yox. O tezliklə sağalacaq.

Ata əlidolu içəri girdi.

- Hə, necədir o?

- Pis deyil, - cavab verdi ana. – Hər şey yaxşı olacaq.

Rufi Uinfildə məlumat verdi:

- O ölməyəcək. Ana belə deyir.

Uinfild isə ağır-ağır, böyüklər kimi çöplə dişini qurdalayaraq dodağının altında mızıldandı:

- Elə belə də bilirdim.

- Hardan bilirdin?

- Deməyəcəm, - cavab verdi Uinfild və çöpü ağzından tüpürüb atdı.

Ana axrınıcı budaqları ocağa atdı, döş ətini qızartdı və xörək hazırladı. Ata ağ çörək almışdı. Ana bunu görüb əsəbləşdi.

- Pulumuz qalmayıb?

- Yox, - cavab verdi ata. – Yaman acmışam.

- Buna görə ağ çörək almısan? – ana bunu bəyənmədiyini bildirdi.

- Acmışıq. Bütün gecəni işləmişik .

Ana köks ötürdü.

- Bəs sonra necə olacaq?

Onlar yeməklərini yeyənə qədər su get-gedə qalxırdı.

Əl öz payını tələsik yeyib, ata ilə yer düzəltməyə başladı. Eni beş fut, uzununu altı, yerdən dörd fut hündürlükdə. Bu arada su gəlib qapıya çatdı, sanki, qərarlı şəkildə orada xeyli gözlədi və nəhayət asta-asta vaqonun içinə sarı axmağa başladı.

Yağış yenə yağdı - ağır, böyük damcılar əvvəlki tək suya düşərək səs salırdı, damı durmadan döyəcəydi.

Əl dedi:

- Di gəlin yorğan-döşəkləri qaldıraq, yoxsa onlar islanacaq.

Bütün əşyaları hündür döşənəyə yığdılar, su isə döşəməni basırdı. Ata, ana, Əl və Con əmi Şəronlu Rouzun uzandığı döşəyi qaldırıb əşyaların üstünə qoydular.

Şəronlu Rouz onlara etiraz edirdi.

- Mən özüm gedə bilərəm, mən xəstə deyiləm. – Su isə şəffaf örtük tək döşəməni basırdı. Şəronlu Rouz anaya nə isə pıçıldadı. Ana əlini yorğanın altına apardı, onun sinəsinə toxundu və başı ilə işarə etdi.

Vaqonun o biri tərəfində Ueynraytlar çəkie döyür, quru yer düzəldirdilər. Yağış gücləndi, lakin tezliklə dayandı.

Ana ayağının altına baxdı. Vaqonda bir düym hündürlüyündə su var idi.

- Rufi, Uinfild, - qorxu içində qışqırdı o, - qalxın yuxarı. Onlar ananın köməyi ilə döşənəyə qalxıb narahat şəkildə Rouzun yanında oturdular. Ana qəfildən dedi: - Burdan getmək lazımdı.

- Olmaz, - dedi ata. – Əl düz deyir: hər şeyimiz buradadır. Üstəlik qapını da çıxarıb yuxarı qoyarıq, daha bu cür dərşliq olmaz orda.

ONLAR hündür döşənəkdə sıxlaşmış, fikrili şəkildə susub oturmuşdular. Vaqonda su altı düym qalxdı və yalnız bundan sonra şosseni və pambıq tarlasını basdı. Bu günün qalan hissəsini və bütün gecəni başdan ayağa islanmış kişilər çıxarılmış qapının üstündə yatırdılar. Ana Şəronlu Rouzun yanında uzanmışdı. O gah onunla pıçılşaır, gah da döşəkdə oturub gözlərini bir nöqtəyə dikir, dərinə fikirə gedirdi. Səhər yeməyindən qalmış çörək yorğanın altında gizlədilmişdi.

Yağış indi aramla yağır, şiddətli qasırga sakitləşirdi. Növbəti gün səhər ata suyu şappıldada-şappıldada harasa getdi və cibində beş-on kartofla geri qayıtdı.

Ana onun vaqondan bir neçə taxta qoparıb sobanı qalmasına, qazançaya su tökməsinə qaşqabaqla baxırdı. İsti kartofu əllə yeyirdilər. Bu kartoflar da yeyildikdən sonra hamı gözünü boz sudan ayırmadan dinməzəcə oturdu və yalnız gecəyarısı yatmağa uzandı.

Səhər açıldı. Hamı oyandı. Şəronlu Rouz anaya nə isə pıçıldadı.

Ana başını tərpətdi.

- Hə, - dedi o. - Vaxtdır. - Sonra qapı üzərində uzanmış kişilərə sarı çevrildi. - Biz gedirik, - əsəbi şəkildə dedi o, - buradan hündür yer axtaracağıq. Siz istəyirsiniz gedin, istəyirsiniz qalın, mən isə Rouznu, uşaqları özümlə götürüb gedirəm.

- Buradan getmək olmaz, - ata yüngülcə etiraz etdi.

- Yaxşı. Onda, bəlkə, siz Rouzu şosseyəcən daşıyıb, geri qayıdasınız? İndi yağış yoxdur. Biz gedirik.

- Yaxşı. Biz də gedirik.

Əl dedi:

- Mən getməyəcəm, ana.

- Niyə?

- Biz Əqi ilə...

Ana gülümsündü.

- Əlbəttə, Əl, - dedi o. - Sən qal. Əşyalara göz qoyarsan. Su çəkiləndə qayıdacağıq. Tez ol, nə qədər ki yağmır, - o, atasını tələsdirdi. - Qalx, Rouz. Quru bir yer tapaq.

- Mən özüm gedəcəyəm.

- Yolda cəhd edərsən. Hə, ata, çiyinini hazırla.

Ata suya atılıb, orada durdu. Ana Rouzu ordan düşürüb, qapının yanına gətirdi. Ata onu çiyinə alıb bacardıqca yuxarıda tutdu, dərin suda ehmalca addımlayaraq vaqonu keçib şosseyə doğru getdi. Con əmi qucağında Rufi, onun arxasınca gəlirdi. Ana suya düşdü və paltarını ətrafında sudan şişib qalxdı.

- Əl, su çəkiləndə qayıdacağıq. – O susdu. – Əgər Tom gəlsə ona de ki, biz qayıdacağıq. De ki, diqqətli olsun. Uinfild, otur çiynimə. Bax belə. Ayaqlarını tərپətmə.

O, oyana-buyana əyilərək dərin, sinəsinə qədər çatan suyun içiyələ getdi. Kişilər ona çınqıllığa qalxmağa kömək etdilər və Uinfildi ondan aldılar.

Onlar şossedə dayanıb yük vaqonlarına, aramla ləngər vuran suyun içindəki maşınlarla baxırdılar. Yenə narın, çiskinli yağış başladı.

- Gedək, - dedi ana. – Rouz özün gedə bilərsən?

- Başım bir az fırlanır, - cavab verdi Şəronlu Rouz. – Hər yerim ağrıyır; elə bil, döyüblər məni.

Ata yazıq-yazıq “gedək” dedi, sonra:

- Bəs hara gedək? – soruşdu.

- Bilmirəm. Getdik. Rouza kömək et. - Ata Rouznın sağ qolundan yapışdı, ana sol. – Quru yer axtaraq. Çarəmiş nədir? Siz iki gündür ki, yaş paltarda gəzirsiniz?

Onlar asta-asta gedir, yol boyunca uzanan çayın şırıltısını eşidirdilər. Rufi və Uinfild gölməçələrdəki suyu sıçrada-sıçrada qabaqda gedirdilər. Budur, göyün üzü qaraldı, yağış gücləndi. Şossedə hərəkət yox idi.

- Tələsmək lazımdır, - dedi ana. – Rouz islansa yaxşı olmayacaq.

- Amma, həm də hara tələsdiyimizi desən yaxşı olardı, - söylədi ata.

Yol çay boyu kənara buruldu. Ana su boyu tarlaya nəzər saldı. Xeyli qabaqda bir qədər sola tərəf alçaq tərپədə, yağışdan qaralmış daxma var idi.

- Baxın, - dedi ana. – Baxın! Ora quru olar, yəqin. Gedək orada yağışın dayanmasını gözləyək.

Ata köks ötürdü.

- Yiyəsi qovmasa yaxşıdır.

Rufi irəlidə, yolun kənarında qırmızı nəşə gördü, cumdu ora. Yabanı ətirşahın yağışdan miskin hala düşmüş kolunda cəmi bir çiçək var idi. Rufi onu qopardı, bir ləçəyi tağından ehmalca ayırıb burnuna yapışdırdı. Uinfild qaçıb onun yanına gəldi.

- Mənə də ver! – dedi o.

- Elə şey yoxdur. Bu mənimdir. Özüm tapmışam. – O, ürəyə oxşayan al-qırmızı bir ləçəyi də alına yapışdırdı.

- Rufi! Ver mənə! Ver! – Uinfild gülü ondan qapmaq istədi, ancaq əli boşa çıxdı. Rufi açıq əli ilə onun üzünə vurdu. Uinfild yerində durdu, sonra dodaqları titrədi, gözündən yaş axdı.

Bu zaman digərləri söhbətə qarışdı.

- Neynədin sən? – soruşdu ana. – Neynədin?

- O, gülü məndən almaq istəyirdi.

Uinfild ağlaya-ağlaya mızıldandı.

- Birini versin, mən də burnuma yapışdırmaq istəyirəm.

- Rufi, ver ona.

- Qoy özü tapsın, bu mənimdir.

Rufi ananın səsindəki hədəni hiss etdi və danışığını dəyişdi.

- Yaxşı, - dedi o mehriban səslə. – Mən özüm yapışdıraram. – Böyükklər qabağa getdi. Uinfild boynunu uzatdı. Rufi gülün ləçəyini ağızda isladıb onun burnuna yapışdırdı. – Ay əclaf! – astadan dedi Rufi. Uinfild ləçəyə toxundu və onu möhkəm sıxdı. Onlar böyükklərə çatmaq üçün qaçdılar. Rufi artıq tapdığı gülə marağını itirmişdi. – Al, - dedi Rufi, - birini də götür. Yapışdır burnuna.

Yolun sağ tərəfində yenə yağış yağmağa başladı. Ana qışqırdı:

- Tez olun! İndi güclənəcək. Gəlin hasardan keçək. Buradan yaxındır. Tez. Eybi yox, Rouz, eybi yox.

Onlar Rouznu xəndəyin o tərəfinə, az qala sürüyərək apardılar, ona çəpəri aşmağa kömək etdilər. Leysan burada onları tutdu. Yağış sel kimi töküdü. Onlar su basmış tarladan keçib balaca yamaca qalxdılar. Qaralmış daxma leysandan, az qala, görünməz olmuşdu. Yağış şırıldayır, səs salır, külək onu ora-bura çırpırdı. Şəronlu Rouz sürüşüb ata ilə ananın əlində qaldı.

- Ata! Onu apara bilərsən?

Ata əyilib Şəronlu Rouzu qolları üstünə aldı.

- Tamam islandıq, - dedi o. – Tez olun! Rufi! Uinfild, qabaqda qaçın!

Onlar birtəhər yağışdan islanmış daxmaya çatıb yorğunluqdan yığıla-yığıla içəri girdilər. Bu tərəfdə qapı yox idi. Dama köhnə avadanlıq - diskli kotan, sınımış *kultivator*¹⁵, çarx atılmışdı. Yağış damı döyəcəyir, girişə sanki sudan ötüklük çəkirdi. Ata Şəronlu Rouznu yavaşca yağa batmış yeşiyin üstə oturtdu.

- İlahi! – deyə ah çəkdi o.

Ana dedi:

- Bəlkə, o yanda saman var. Bax, orada, qapının arxasında. – O, paslı *həncamələri*¹⁶ cırıldayan qapını taybatay açdı. – Saman! – qışqırdı o. – Hamınız bura gəlin.

Qapıdan o tərəf qaranlıq idi. Işıq ora yalnız divardakı deşiklərdən düşürdü.

- Uzan, Rouz, - dedi ana. – Uzan, dincini al. Sən qurumalısan.

Uinfild dedi:

- Ana! – Lakin damda guruldayan yağış onun səsini batırdı. – Ana!

- Nə var? Nə deyirsən?.

- Bax! Ora bax!

¹⁵ *Kultivator* (*ing. cultivator*) – Şumlanmış torpağı xırdalamaq üçün olan xışa bənəz dişli əkinçilik aləti;

¹⁶ *Həncamə* (*ing. Hinge*) – şarnir, rəzə, qapı həncaməsi ;

Ana dönüb arxaya baxdı. Yarıqaranlıqda iki qaraltı görünürdü: küncdə arxası üstə bir kişi uzanmışdı, onun yanında onlara bərəlmiş gözlə baxan oğlan oturmuşdu. Oğlan yavaş-yavaş qalxıb anaya yaxınlaşdı.

- Buranın sahibisin? – soruşdu o. Onun səsi xırıldaırdı.

- Yox, - cavab verdi ana. – Biz, sadəcə yağışdan gizlənmişik burada. Bizim xəstəmiz var. Səndə yorğan var, paltarı quruyana qədər onun üstünə atım?

Oğlan gedib kirli pambıq yorğan gətirib anaya verdi.

- Çox sağ ol, - dedi ana. – Bəs o adama nə olub?

Oğlan xırıltılı, *yeknəsəq*¹⁷ səslə dedi:

- O, əvvəlcə xəstə idi. İndi isə acından ölür.

- Nə?

- Acından ölür. Pambıq yığırdıq, xəstələndi. Altı gündür ki, dilinə heç nə dəyməyib.

Ana daxmanın küncünə keçib orada uzanmış adama baxdı. Əlli yaşı olardı. Tük basmış, arıq üzü vardı. Gözləri bərəlmişdi, baxışı mənasız idi. Oğlan ananın yanında dayandı.

- Atandır? – soruşdu ana.

- Hə, o, elə həmiş. yeməkdən imtina edirdi. – Deyirdi ki, ürəyim istəmir. Hər şeyi mənə verirdi. İndi tamam haldan düşüb. Bir addım belə ata bilmir.

Yağış bir az azalmış, damdakı tıqqıltı yavaş şırıltıyla əvəz olunmuşdu. Qorxunc sifətli arıq adam dodaqlarını tərptədi. Ana dizi üstə oturub qulaqlarını ona tutdu. Dodaqları yenə tərptədi.

- Hə, hə, - dedi ana. – Darıxmayın. Ona heç nə olmaz. Dayanın, qızımın yaş paltarını dəyişim gəlim.

¹⁷ *Yeknəsəq* (ing. *Monotone, Monotonus*) - Eynilə bir-birinə oxşayan, eyni tərzdə, eyni şəkildə olan, eyni cür səslənən, bir-birindən qətiyyəən ayrılmayan və s. "İçəridən [Mehribanın] yeknəsəq və zil səsi eşidildikdə Zeynalın sanki vücudunu titrətdi."

Ana Şəronlu Rouznın yanına qayıtdı.

- Soyun. – O qızın önünə yorğan tutdu. Şəronlu Rouz üstündəkiləri tamam çıxarandan sonra, ana yorğanı onun üstünə atdı.

Oğlan yenə anaya yaxınlaşdı.

- Mən heç nə bilmirdim. O elə həmişə yeməkdən imtina edirdi, Deyirdi indi yemişəm. Dünən gedib çörək oğurladım. Bir az verdim çeynəsin. Onun isə ürəyi bulandı, ondan sonra isə daha da zəiflədi. Ona şorba, ya süd olsaydı yaşı olardı. Sizdə süd üçün pul var?

Ana dedi:

- Bir dayan. Narahat olma. Bir şey fikirləşərik.

Oğlan birdən qışqırdı:

- O ölür axı! Sizə deyirəm, o, acından ölür.

- Dayan bir, - təkrar etdi ana.

O, can üstündə olan adamın yanında çarəsiz dayanmış ataya və Con əmiyə, yorğana bürünmüş Rouza baxdı. Onun baxışı əvvəlcə Rouzun baxışı ilə bir anlıq toqquşdu, lakin sonra o yenə ona baxdı. Hər iki qadın bir- birinin gözlərini oxudu. Şəronlu Rouz dərindən, qırıq-qırıq iç vurdu.

O dedi:

- Hə.

Ana gülümsündü.

- Mən elə belə də bilirdim. – O, çaşmış halda halda bir-birini sıxan əllərinə baxdı.

Şəronlu Rouz pıçıldadı:

- Siz gedin burdan

Yağış yavaş-yavaş damı döyəcəliyirdi. Ana əlini uzadıb qızının qarışmış saçlarını üzündən çəkdi, alnından öpdü və cəld qalxdı.

- Gedək buradan, - dedi ana.

Rufi ağzını açıb nə isə demək istədi.

- Sus, - dedi ana. – Sus, cəld bayıra çıx. – O, onları çölə çıxardı, oğlanı da özüylə apadı və qapını arxasınca örtüdü.

Şəronlu Rouz bir müddət damı bürümüş yağışın şırıltısı altında hərəkətsiz oturdu. Sonra o haldan düşmüş bədənini yerdən güclə qaldırıb yorğana büründü. Yavaş-yavaş damın küncünə keçib qəmli sifətə, qorxudan bərəlmiş gözlərə baxıb dayandı, yavaşca onun yanında uzandı. Kişi başını tərپətđi. Şəronlu Rouz yorğanı çiyindənən atıb sinəsini açdı.

- Belə olmalıdır, - dedi o. O kişiylə sığındı və onun başını sinəsinə sarı çəkdi. – Hə, belə...belə... – O əli ilə onun başına kömək etdi. Barmaqlarıyla onun saçını nəvazişlə sığalladı. O, yuxarı baxdı, dodaqlarını qapayıb təbəssüm içərisində donub qaldı.

**II FƏSİL. TƏRCÜMƏ MƏTNİNİN VERİLMİŞ NƏZƏRİ SUALLAR
ƏSASINDA ŞƏRHİ**

2.1. Tərcümə etdiyiniz əsərin müəllifi barədə məlumat.

Məşhur Amerika yazıçısı, ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Con Steynbek 27 fevral 1902-ci ildə ABŞ-ın Kaliforniya ştatının Salinas şəhərində anadan olmuşdur. O, on altı roman, altı povest və iki hekayələr toplusu daxil olmaqla ümumilikdə iyirmi yeddi kitab müəllifidir.

Həyatı. Salinas şəhərində dünyaya göz açan Con Steynbekin atası Con Ernst Steynbek xəzinədar, anası Oliv Hamilton isə müəllimə olmuşdur. Onun yazmaq və oxumağa olan həvəsinin artmasında anasının böyük rolu olmuşdur. O uşaq yaşlarında öz yay təttilini yaxınlıqdakı rançalarda və şəkər zavodunda işləməklə keçirmişdir. O burada miqrant həyatının acınacaqlı vəziyyəti ilə yaxından tanış olmuş və bu sonradan onun “Siçanlar və adamlar/ Mice and Men” əsərini yazmasına səbəb olmuşdur. O, 1919-cu ildə Salinas orta məktəbini bitirdikdən sonra Standford universitetinin İngilis ədəbiyyatı fakültəsinə qəbul olmuşdur. Lakin, 1925-ci ildə universiteti bitirmədən tərk etmişdir. 30-cu ilə qədər 5 il müddətində Nyu-York, Los Anceles və s. yerlərdə müxtəlif işlərdə çalışmışdır. O, 1930-cu ildə bioloq Ed Riketslə tanış olmuş, və növbəti on il ərzində ondan fəlsəfə və biologiya sahəsində geniş biliklər əldə etmişdir. C. Steynbek 1930-1950-ci illər arasında ayrı-ayrı vaxtlarda üç xanımla evli olmuş və bu evliliklərdən onun iki oğlu dünyaya gəlmişdir. Yazıçı 1968-ci il dekabr ayının 20-də 66 yaşında ürək xəstəliyindən vəfat etmiş və Salinas qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Yaradıcılığı. Steynbekin “Cup of Gold” adlı ilk romanı 1929-cu ildə çapdan çıxmışdır. Roman mülkədar Henri Morqanın həyatına həsr olunmuşdur. 1930-33-cü illər arasında Steynbek üç qısa əsər yazmışdır. “The Pastures of Heaven” adlı hekayələr toplusu 1932-ci ildə, “The Red Pony” və “To a God Unknown” adlı romanları isə 1933-cü ildə çapdan çıxmışdır. Onun bir qrup evsiz və işsiz gəncin Birinci Dünya müharibəsindən sonra Montereydə başlarına gələnlərdən bəhs edən “Tortilla Flat” adlı romanı 1935-ci ildə çapdan çıxmışdır.

Bundan sonra ardıcıl olaraq “In Dubious Battle” (1936), “Of Mice and Men” (1937) romanları, 1938-ci ildə isə “The Long Valley” adlı qısa hekayələr toplusu çapdan çıxmışdır. “Of Mice and Men” romanının motivləri əsasında 1939-cu ildə film çəkilmişdir.

Steynbekin Amerikada kənd təsərrüfatı sahəsində islahatların zərurətini ortaya qoyan və “Orta Amerikalı”nın problemlərindən bütün çıpaqlığıya bəhs edən “The Grapes of Wrath - Qəzəb Salxımları və yaxud Qəzəbdən Törəmişlər” adlı romanı 1939-cu ildə çapdan çıxmışdır. “Nyu-York Tayms” qəzetinin məlumatlarına görə roman 39-cu ilin ən çox satılan romanı olmuşdur və 40-cı ilin sonunadək romanın 430000 nüsxəsi çap edilmişdir. Romanın Amerikanın iki məşhur “Milli Kitab Mükafatı” və “Pulitzer Mükafatı”na layiq görülmüşdür. Lakin sonralar əsərin məzmununda ölkə haqqında qərəzli fikirlərin olduğu əsas gətirilərək əsərin yayılmasına qadağa qoyulmuşdur. Bu qadağa 1941-ci ilin yanvar ayınadək davam etmişdir. Bu romanın da motivləri əsasında film çəkilmişdir. Ümumilkdə Steynbekin on yeddi əsəri əsasında Hollivud filmləri çəkilmişdir. “The Grapes of Wrath” və “Of Mice and Men” romanları yazıçının ən uğurlu və məşhur əsərləri sayılır. 1940-1965-cı illər arasında Steynbekin “The Moon is Down” (1942), “Cannery Row” (1945), “The Wayward Bus” (1947), “The Pearl” (1947), “Buning bright” (1950), “East of Eden” (1952) “Sweet Thursday” (1954), “The Short Reign of Pippin IV: A Fabrication” (1957), “The Winter of Our Discontent” (1961) romanları işıq üzü görmüşdür. Con Steynbek 1962-ci ildə “Həyəcanlarımızın qışı” (1961) və “Çarli ilə səyahət” (1962) adlı əsərlərinə görə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. C. Steynbek Nobel mükafatı alan altıncı Amerika yazıçısıdır.

2.2. Antroponim və toponimlərin tərcüməsində istifadə etdiyiniz üsullar.

Xüsusi isimlərin tərcüməsi məsələsi hər zaman tərcümənin problemlə məsələlərindən biri olmuşdur. Xarici adların dilimizə tərcüməsi uzun müddət rus dili vasitəsilə həmin dilin qanunauyğunlarına əsasən həyata keçirilmiş, bu zaman dilimizin normaları çox vaxt gözləniləmişdir. Ümumi qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara əsasən xüsusi isimlər ya olduğu kimi saxlanıla, ya da transkripsiya və transliterasiya üsulu ilə tərcümə edilə bilər.

Transkripsiya məxəz mətndəki sözün səsləndiyi kimi hədəf mətndə yazılmasıdır. Bu cür sözlət əsasən, toponimlər, antroponimlər, müxtəlif şirkət, təşkilat, qəzet, jurnal və s. adıdır. Məs. Cape Town – Keyp Taun, Beirut – Beyrut, Bristol – Bristol və s.

Transliterasiya isə sözün imlasını olduğu kimi hədəf mətndə verməkdən ibarətdir. Winnipeg – Vinipeq, Trafalgar – Trafalqar və s.

Con Steynbekin “ Qəzəbdən Törəmişlər” əsərində çoxlu sayda antroponim və toponimlərdən istifadə edilmişdir. Mənə aid olan hissədə aşağıdakı antroponim və toponimlərdən istifadə edilmiş və mən onları həm transkripsiya həm də transliterasiya üsullarımdan istifadə edərək tərcümə etmişəm.

Antroponimlər:

Tom – Tom (*transkripsiya və eyni zamanda transliterasiya üsulu*);

Rose of Sharon – Roza Şarona/
Şəronlu Rouz – Əsərdəki bu obrazın adı Bibliyada adı çəkilən xüsusi bir gül növündən – “Şaron gülü”ndən götürülmüşdür. Bu adın tərcüməsi Şəron (Sharon) yer adına əsaslanaraq

və transkripsiya qaydalarına əsasən Şəronlu Rouz kimi tərcümə edilmişdir. (rus dilli versiyada – Roza Sarona);

Ruthie – Rufi – *transkripsiya*(rus dilli versiyada – Ruf);

Uncle John – Con əmi – *transkripsiya və tərcümə üsulu*;

Winfield – Uinfild - *transkripsiya*;
 Al – Əl– *transkripsiya* (rus dilli versiyada – El);
 Connie – Konni – *transkripsiya*;
 Joads – Coudlar– *transkripsiya*;
 Casy – Keysi– *transkripsiya*;
 Hooper – Huper– *transkripsiya*;
 Mr and Mrs Wainwright – cənab və xanım Ueynrayt– *transkripsiya və tərcümə*;
 Aggie – Əqi– *transkripsiya*;
 Hawley – Holi– *transkripsiya*;
 Howley– Hauli– *transkripsiya*;

Will – Uill– *transkripsiya*;
 Benton – Benton– *transkripsiya*;
 Amelia– Ameliya/ Əmaliya/ Amiliyə– *transkripsiya və transliterasiya*;
 Claire – Kler– *transkripsiya*;
 Carpenter – Karpenter– *transkripsiya və transliterasiya*;
 Hume – Hyum– *transkripsiya*;
 James – Ceyms– *transkripsiya*;
 Ralph – Ralf– *transkripsiya*;
 Agnes – Əqnis/Aqnes– *transkripsiya və transliterasiya*;

Toponimlər:

El Centro – El-Sentro – *transkripsiya və transliterasiya*;
 Weedpatch – Uidpəç– *transkripsiya*;
 California – Kaliforniya– *transkripsiya*;

Tulare – Tulare – *transliterasiya*;
 Los - Angeles – Los Anceles – *transkripsiya*;

2.3. Rast gəldiyiniz frazeoloji vahidlər və onların tərcümə üsulları.

Frazeologiya dedikdə atalar sözü, zərbiməsəllər, sabit söz birləşmələri və müxtəlif yazıçı və şəxsiyyətlərin zərbiməsələ çevrilmiş deyimləri başa düşülür. Frazeoloji birləşmələrə struktur-semantik, semantik, leksik, sintaktik sabitlik xasdır. Frazeologiya tərcümədə ən çox çətinlik törədən dil kateqoriyasıdır. Bu da

onunla bağlıdır ki, bütün dillərin frazeoloji lüğətləri hələ tam şəkildə işlənib hazırlanmayıb. Frazeologiyanın tərcüməsi üçün müxtəlif üsullarda istifadə olunur.

1. **Ekvivalent** (*equivalent*) **üsulu**. Bu yolla tərcümə zamanı frazeoloji vahidin məxəz dildə ifadə etdiyi məna hədəf dildə üst-üstə düşməlidir. “The Grapes of Wrath “ romanında bu üsulla tərcümə edilmiş frazeologizmlərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik: *watch the door-qapıya baxmaq/ göz qoymaq, kettle rattled -çaydan pıqqıldadı, put in two - iki qoy (qallon)*

2. **Analoq** (*analogue*) **üsulu**. Bu tərcümə üsulu ilə tərcümə edən zaman məxəz və hədəf dillərdəki frazeoloji vahidlər mənaca, məzmunca bir-birinə uyğun olur, lakin, obrazlılıq dəyişir. Romandan bu üsulla tərcümə olunmuş bir neçə nümunəyə baxaq: *sign her (it) over to me – onu adıma keçir, cut the lights and engine – işıqları və mühərriki söndür, shut off the engine – mühərriki söndür, he studied her face for a moment– O bir anlığa onun simasına nəzər yetirdi.*

3. **Təsviri** (*descriptive*) **üsul**. Hədəf dildə ekvivalenti olmayan frazeoloji vahidlər təsviri yolla tərcümə edilir, məsələn: *There must be a hell of a grapevine– elə bil teleqrafla deyiblər, finger-wise, boll-wise–barmaqlar öz işini bilir. it jus’ rains cats aroun’ here (it rains cats and dogs here) – bir yağış yağır ki, tut ucundan göyə çıx.*

4. **Antonimik** (*antonymic*) **tərcümə**. Bu üsulla tərcümə edərkən məxəz dildə inkarda yazılmış fikir hədəf dildə təsdiqdə verilir və əksinə, məsələn: *“He was a good man” Ma said– O pis adam deyildi – dedi ana.*

5. **Kalka** (*calque*) **üsulu** . Mütərcim bu üsuldən o zaman istifadə edir ki, məxəz dildəki frazeoloji vahiddəki obrazlılığı saxlamağa çalışır. Məsələn, *we’ll be fightin’ for a row tomorra– sabah ləklər üstündə dava gedəcək.*

2.4. Əsərdə hansı leksik üslubi vasitələrdən daha çox istifadə edilmişdir, onlar necə transformasiya olunmuşdur?

Üslubiyyat və tərcümə. Bildiyimiz kimi üslubiyyat dilin fonetik, leksik, qrammatik və sintaktik vahidlərinin kontekst daxilində yerinə yetirdiyi funksiyanı, hər hansı mətndəki dil vasitələrinin emotiv-ekspressiv xüsusiyyətlərini öyrənir. Fonetik, leksik, qrammatik və sintaktik vahidlər cümlələrin qurulmasında mühüm rol oynayır və bunlar üslubi vasitələrə çevrilir. Üslubiyyat dilçiliyin sintaksis şöbəsi ilə daha yaxından əlaqəli olduğu üçün onun bəzən “ali sintaksis” adlandırırlar. Dil vahidlərinin bir-biri ilə üslubi cəhətdən bağlılığı leksik və sintaktik elementlər arasında daha çox, fonetik və morfoloji elementlər arasında isə nisbətən az müşahidə olunur. Mətnlər funksiyalarına görə üslublara bölünür və hər bir üslubun da özünəməxsus cəhətləri vardır. Bundan başqa, hər bir yazıçının *ritm və melodikası, sintaksisi, leksikası, işlətdiyi obrazlar sistemi, üstünlük verdiyi üslubi priyomlar*, ədəbi dilin danışığı dilindən hansı nisbətdə istifadəsi kimi xüsusiyyətləri vardır. Üslub tərcümə prosesində ən vacib amillərdən biridir. Bir çox tədqiqatçılar, o cümlədən, A. Taytler və T. Savori bunu öz yaradıcılıqlarında xüsusilə vurğulamışlar. T.Savorinin tərcümənin üslubu haqqında tezisi və antitezisi belədir: *tərcüməçi müəllifin üslubunu saxlamalıdır; tərcüməçinin öz üslubu olmalıdır*. Tərcümə prosesində tərcüməçi orijinalın üslubuna adekvat üslub yarada bilməz, çünki hər bir yazıçı öz dilinin üslubi imkanlarından çıxış edir. Bu o deməkdir ki, yazıçının istifadə etdiyi bədii material fərqlidir. Tərcüməçi isə hədəf dilin imkanlarından çıxış edərək tərcümə edir. Üslubi kateqoriyalar təxminən bütün dillərdə eyni mahiyyət daşısa da, həmin kateqoriyalar konkret hallarda məxəz və hədəf dillərdə həmişə üst - üstə düşür.

Ümumiyyətlə, mətnin dərkini üçün onun təhlili lazımdır. İ.R.Qalperin bu cür təhlili üslubi təhlil adlandırır və onun beş mərhələdə aparıldığını hesab edir:

- 1) *taksonomik mərhələ* (mətnin funksiyası, üslubu müəyyənləşdirilir);

- 2) *məzmunun dərkə mərhələsi* (mətn diqqətlə oxunur);
- 3) *semantik mərhələ* (mətnin leksikası mənə baxımından nəzərdən keçirilir);
- 4) *üslubi mərhələ* (mətndəki bütün üslubi elementlər araşdırılır);
- 5) *funksional mərhələ* (əvvəlki mərhələlərdəki fikirlər sintez edilir və
- 6) mətn dəyərləndirilir).

Tərcümədə leksik üslubi vasitələr sayılan metafora, metonimiya, epitet, təşbeh, hiperbola, litota, sinonimlik, antonimlik və s. xüsusi diqqət tələb edən mövzulardır. Bunlardan bir neçəsinin tərcüməsinə əsərdən gətirilən nümunələr əsasında fikir verək. **Epitet:** Epitetlərdən bədii əsərdə mənəni qüvvətləndirmək, müəyyən bir cəhəti diqqətə qabarıq çatdırmaq üçün istifadə olunur. Romanda işlədilmiş “*big clouds - ağır buludlar*”, “*a gentle wind - xəfif külək*”, “*gray country and the dark country - boz və tünd qırmızı çöllər*” ifadələri epitet nümunələridir. **Təşbeh:** Bədii əsərdə bir predmetin müəyyən əlamətlərə görə özündə daha qüvvətli başqa predmetə oxşadılmasına təşbeh yaxud bənzətmə deyilir. “*The Grapes of Wrath*” romanında işlədilmiş “*like sluggish smoke - tüstü kimi boz*”, “*the dust hung like fog - toz havada duman kimi dayanmışdı*”, “*the sun was as red as ripe new blood - günəş təzə qan kimi qırmızı idi*” ifadələri təşbeh nümunələridir. **Metafora:** Əşyanın əlamətinin bir başqa əşya üzərinə köçürülməsinə metafora deyilir. Romanda işlənmiş “*The sky was pale again - səma yenə solğun idi*”, “*the wind passed on - külək susdu*” kimi ifadələr metafora nümunələridir. **Metonimiya:** Metonimiya addəyişmə deməkdir. Predmetin adı başqa bir adla əvəz olunur. “*Oklahoma sevinir - Oklahoma camaatı sevinir, mən Mak Alesterdə yatmışam - həbsxanada yatmışam*” kimi ifadələr metonimiya nümunələridir.

2.5. Hansı sintaktik üslubi vasitələrdən daha çox istifadə edilmişdir, onlar necə transformasiya olunmuşdur?

Azərbaycan dilinin sintaktik üslubi vasitələri M.İ. Adilov, T.Ə. Əfəndiyeva, K.M. Abdullayev və başqaları tərəfindən tədqiqata cəlb olunsa da bu vasitələr tam tədqiq edilməyib. Sintaktik üslubi vasitələr deyərəkən, ellipsis, ritorik sual, təcəssüm, antiteza, təkrar, sintaktik paralelizim, asindeton, polisindeton, xiazm nəzərdə tutulur. Hər bir sintaktik üslubi vasitənin özünün tərcüməsi üsulu vardır. C. Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanı da öz məxsusi üslubi çalarlılığı ilə seçilir. Steynbekin yazı üslubu Amerikan ədəbiyyatında ən çox müzakirə olunan yazı üslublarından biri olmuşdur. Əsərin mənə aid olan hissəsində sintaktik paralelizm və təkrarlardan daha çox istifadə olunmuşdur.

Təkrarlar mürəkkəb sintaktik bütövün formalaşmasında və mətndaxili əlaqələrin yaradılmasında çox mühüm rol oynayır. Fikrin emosional təsirini artırır. Steynbek də romanda təkrarlardan ustaca istifadə etmişdir. Əsərdə istifadə olunmuş təkrarlardan bir nümunəyə baxaq: *Listen to the motor. Listen to the wheels. Listen with your ears and with your hands on the steering wheel; listen with the palm of your hand on the gear-shift lever; listen with your feet on the floor boards.*- Mühərrikə qulaq as, təkərlərə qulaq as. Qulağınla da, əlinlə də sükanın dönməsini dinlə; ovucunla sürət qutusunun dəstəyini hiss et; ayağının altındakı döşəməyə fikir ver. Burada “listen” sözünün təkrarı ritmik bərabərlik yaradır və müəllif “sən” deyərək müraciət edərək sanki bizi hadisələrin içinə çəkərək Coudların və digər minlərlə ailənin son qəpik-quruşlarını da işlənməmiş bir maşına xərcləmələrini vüqulayır və bizim də eyni hissi yaşamağımızı istəyir. Steynbek bu cür üslubi vasitələrdən ustalıqla istifadə edərək bizi əsəri oxuyan zaman sanki özümüzü onun içərisində hiss etməyimizi istəyir. Bu təkrarın tərcüməsində **transpozisiya** (*transposition*) üslunundan istifadə edilsə də, təkrarlanan sözlər Azərbaycan dilinin üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq eyni cür tərcümə

edilməmişdir. Bir transformasiya növü kimi transpozisiya məxəz dildəki cümlə üzvlərinin hədəf dildəki cümlədə yerlərinin dəyişməsidir:

Listen to the motor. Listen to the wheels. Xəbər + yer zərfliyi

Mühərrikə qulaq as, təkərlərə qulaq as. Yer zərfliyi+ xəbər.

Paralelizim deyilən fikrin emosionallığını, təsir gücünü artıran sintaktik vasitələrdən biridir. Əsərdə işlədilmiş bir paralelizm nümunəsinə və onun **ekvivalent** (*equivalent*) üsulu ilə tərcüməsinə baxaq. *They put up houses and barns, they turned the earth and planted crops.* – *Onlar evlər, damlar tikdilər, onlar torpağı şumladılar və məhsul əkdilər.*

Ellipsisin əsas xüsusiyyəti cümlə üzvlərindən birinin buraxılmasıdır. Bu çətdirilmiş nitqi daha dinamik, daha lakonik edir. Aşağıdakı nümunə əsərdə işlədilmiş ellipsis nümunəsidir və **ekvivalent üsulu** ilə tərcümə edilmişdir. *Engines rusting on the ground and (rusting on) against the shed.* – *Həyətin ortasında və damın divarının yanında pas bağlamış mühərriklər var idi.*

2.6. Hansı fonetik üslubi vasitələrdən daha çox istifadə edilmişdir, onlar necə transformasiya olunmuşdur?

Fonetik üslubi vasitələr deyərkən əsasən alliterasiya, assonans, onomatopiya (səstəqlidi sözlər) nəzərdə tutulur. Romanda əsasən səstəqlidi sözlərdən daha çox istifadə edilmişdir. Hər bir tərcüməçi bədii əsər tərcümə edən zaman səstəqlidi sözlərin tərcüməsi problemi ilə üzləşir. Bu zaman tərcüməçinin əsas vəzifəsi məxəz mətnin emotivlik və ekspressivliyini qorumaq şərti ilə bu tip sözləri hədəf dilə tərcümə etməkdən ibarət olur. Səstəqlidi sözlər adətən insan, heyvan, quş, həşərat və ya əşyalarla bağlı olan təqlidi sözlərdir, yamsılama və ya səslərin təkrarlanması deməkdir. Səstəqlidi sözlərin tərcüməsi zamanı əsasən aşağıdakı üsullardan istifadə olunur: 1) Təxmini tərcümə, yəni səslərin bənzədilməsi yolu ilə,

2) Təsviri tərcümə, 3) transliterasiya, yəni səsləndirmə yolu ilə. “The Grapes of Wrath” romanında işlənmiş səstəqlidi sözlərə aşağıdakıları misal gətirmək olar:

The screen door **banged** behind him. – Tor qapı onun ardınca **tappılı** ilə örtüldü.

The motor **roared up** for a moment, the gears **clicked in**. – Mühərrik bir anda **guruldadı**, sürət qutusunun ötürücüləri **şaqqıldadı**.

Screen door – **slam!** – Torlu qapı – **şarrap!**

2.7. Hansı təsvir vasitələrindən istifadə olunmuş və onları necə tərcümə etmişiniz?

Bədii əsərlər digər tərcümə mətnlərindən fəqli olaraq obrazlılığın, emosionallığın ön planda olması ilə seçilir. Bütün bunları nəzərə alaraq, tərcüməçi müəllifin və ya yazıçının yaradıcılığına bələd olmalı, hətta onun nələr yaşadığını, hansı hissləri keçirdiyini duymalıdır. Bütün bunlarla yanaşı əsərin janrı, üslubi xüsusiyyətləri, dili, növü, məzmun və forması haqqında biliyə malik olmalıdır. Təbii olaraq bədii əsərlər üçün səciyyəvi olan obrazlılıq, emosionallıq kimi amillər məhz bədii təsvir vasitələri ilə öz əksini tapır. Təsvir vasitələri bədii dilin çox mühüm tərkib hissəsidir. Bədii təsvir vasitələrində sözlər həqiqi yox, məcazi mənada işlənir ki, bu da onlar üçün səciyyəvi olan cəhətdir. Buna görə onlara məcazlar deyilir. Epitet, təşbeh, metafora, metonimiya və simvol əsas bədii təsvir vasitələridir.

C. Steynbek romana xüsusi bədii emosionallıq vermək üçün demək olar ki, bütün növ bədii təsvir və ifadə vasitələrindən ustalıqla istifadə etmişdir. Onlardan mənə aid olan hissədə daha çox nəzərə çarpanları metafora, metonimiya, təşbeh və epitetdir. **Epitet**: Epitetlərdən bədii əsərdə mənəni qüvvətləndirmək, müəyyən bir cəhəti diqqətə qabarıq çatdırmaq üçün istifadə olunur. Romanda işlədilmiş “*big clouds - ağır buludlar*”, “*a gentle wind – xəfif külək*”, “*gray country and the dark*

country – boz və tünd qırmızı çöllər” ifadələri epitet nümunələridir. **Təşbeh:** Bədii əsərdə bir predmetin müəyyən əlamətlərə görə özündə daha qüvvətli başqa predmetə oxşadılmasına təşbeh yaxud bənzətmə deyilir. “The Grapes of Wrath” romanında işlədilən “*like sluggish smoke – tüstü kimi boz*”, “*the dust hung like fog – toz havada duman kimi dayanmışdı*”, “*the sun was as red as ripe new blood – günəş təzə qan kimi qırmızı idi*” ifadələri təşbeh nümunələridir. **Metafora:** Əşyanın əlamətinin bir başqa əşya üzərinə köçürülməsinə metafora deyilir. Romanda işlənmiş “*The sky was pale again – səma yenə solğun idi*”, “*the wind passed on – külək susdu*” kimi ifadələr metafora nümunələridir. **Metonimiya:** Metonimiya addəyişmə deməkdir. Predmetin adı başqa bir adla əvəz olunur. “*Oklahoma sevinir – Oklahoma camaatı sevinir, mən Mak Alesterdə yatmışam – həbsxanada yatmışam*” kimi ifadələr metonimiya nümunələridir.

2.8. Tərcüməyə hansı strategiya və taktikadan istifadə olunub?

Tərcümədə strategiya dedikdə məxəz mətnə uyğun tərcümə üsulunun seçilməsidir. Tərcümədə iki strategiya vardır: **doğmalaşdırma** (*domestication*) və **yadlaşdırma** (*foreignization*). Doğmalaşdırma dedikdə məxəz mətnin hədəf mətnin yazıldığı dilin mədəniyyətinə, əxlaqına, dininə və s. uyğun olmalıdır. Tərcümə təcrübəsində bu tip doğmalaşdırma üsullarına çox rast gəlinir. Tərcümə zamanı qarşıya çıxan terminlər milliləşdirilir, bəzən isə onlar atılır və ya əlavələr edilir. Ümumiyyətlə dünya təcrübəsində doğmalaşdırma prinsipi ilə edilən bir çox tərcümələr çox maraqla qarşılanmış, hətta bestsellerə çevrilmişdir.

Yadlaşdırma strategiyası doğmalaşdırmanın əksinə olaraq alman filosofu və ilahiyyatçısı Fridrix Şleyermaxerin də qeyd etdiyi kimi mütərcim ya məxəz mətnin müəllifini kənara qoyub oxucunu ona yaxınlaşdırır, ya da hədəf mətnin oxucusunu kənara qoyub məxəz mətnin müəllifini ona yaxınlaşdırır. Yadlaşdırma strategiyası məxəz dilin mədəni elementlərinin və anlayışlarının hədəf dilə axınına səbəb olur.

Bədii mətn tərcüməsində bu strategiyadan istifadə etmək qəbul olunan deyil, çünki bədii əsərlər adi oxucular üçün anlaşılıq olmalı və orada onlara yad olan anlayışlar olmamalıdır. Belə anlayışlar olduğu təqdirdə onların “*footnote*” və ya “*endnote*”-lar şəklində izahları verilməlidir. Bu strategiyadan daha çox elmi-texniki ədəbiyyatın tərcüməsində istifadə olunur, çünki bu hallarda əcnəbi terminlərdən yan keçmək mümkün deyildir.

“The Grapes of Wrath” romanını tərcümə edərkən mən də əsasən doğmalaşdırma strategiyasından istifadə etmişəm. Əsər eynilə yazıldığı kimi Amerikan ingilis dilinin Oklahoma dialektindən Azərbaycan dilinin loru danışıq dilinə tərcümə edilmişdir. Bu doğmalaşdırma strategiyası oxucu yönümlüdür (*reader oriented*) və əsəri ən adi oxucuların belə oxuyub başa düşməsinə yönəlmişdir. Lakin bəzən əsərdə işlədilən ingilis dilinə məxsus bəzi söz və ifadələr yadlaşdırma prinsipi ilə tərcümə edilmişdir. Çünki o anlayışlar Azərbaycan dilində yoxdur və ona görə də onlar olduğu kimi saxlanılmışdır. Lakin oxucular üçün daha aydın olsun deyə onlar səhifələrin sonunda “*footnote*”-lar şəklində izah edilmişdir. Onlara misal olaraq “**hudzon**” – “The Hudson Motor Car Company” şirkətinin ABŞ-da 1909-cu ildən 1954-cü ilə qədər istehsal etdiyi maşın, “**ranço**” (ing. Ranch) – daha çox Argentina, Paraqvay və Uruqvayda populyar olan kiçik, kənd tipli yaşayış məskəni – çiftlik kimi söz və anlayışları göstərmək olar.

Taktika strategiyanın müvəffəqiyyətini təmin edən üsullardan biridir. Strategiya ilə taktika tərcümə zamanı mətnə tətbiq edilən üsullarla cümlə və ondan daha kiçik dil vahidlərinə tətbiq edilən proseslərə bənzədilir.

2.9. Tərcümənin ən çətin və ən maraqlı cəhətlər hansılardır?

Tərcümə zamanı qarşıma çıxan ən maraqlı cəhətlər əsərdə işlədilən jaron, slenq sözlər və danışıq dilində istifadə edildiyi kimi yazılan şivə və ləhcə sözlərinin tərcüməsi oldu. Əsərin dili demək olar ki, ədəb dildən uzaq, tamamilən

loru dildədir. Məxəz mətndə çoxlu sayda qrammatik və orfoqrafik yazı qaydaların pozulduğunu müşahidə edirik. Bu tip sözlərin tərcüməsi çətinlik törətsə də onların kitabın arxasında V.A. Kuxarenko tərəfindən ayrıca qruplaşdırılaraq müasir ingilis dilindəki mənaları ilə birgə verilməsi bizə tərcümədə çox kömək oldu. Bu tip sözlərə misal olaraq *vittory - victory, yasself-yourself, ya-you, yella-yellow, 'way -away, wes' -west* və s. misal göstərmək olar. Con Steynbek özü də qeyd etmişdir ki, əsərdə bu tip yalnışlıqlara bilərəkdən yol vermiş və onun bu üslubu əsəri çətin oxunaqlı əsərlər sırasına daxil edir. Bundan başqa əsərdə çoxlu sayda jarqon, vulqar və slenq sözlər işlənmişdir. Hansi ki, o sözlərin böyük əksəriyyəti müasir ingilis oxucusuna belə yaddır. Onların tərcüməsi də çətinlik yaradan və həmçinin maraq doğuran cəhətlərdən oldu. Ona görə də məqalələrimdən birini məhz bu sözlərin Azərbaycan dilinə transformasiya üsullarına həsr etmişəm. Onların tərcüməsi və məhz əsərdə hansı mənada işləndiyini bilmək üçün çoxlu sayda lüğətlərdən və internet resurslarından istifadə etmişəm.

2.10. Tərcümənizi şərh edərkən hansı nəzəri ədəbiyyatdan istifadə etmişiniz?

Dissertasiyanın ikinci fəslində tərcümənin nəzəri suallar əsasında şərh verilmişdir. Verilmiş on sual müxtəlif nəzəri dilçilik və tərcüməçilik ədəbiyyatlarından, eləcə də, internet resurslarından istifadə edilərək cavablandırılmışdır. Əsərin müəllifi və onun yaradıcılığı haqqında məlumat wikipedia resurslarından və “Con Steynbek Mərkəzi”-nin rəsmi veb saytından edilən tərcümələr əsasında yazılmışdır. Antroponimlər və toponimlərin tərcüməsi üsulları haqqında suala cavab verərkən professor Q. Bayramovun “Tərcümə sənəti” kitabından və həmçinin əsərdə işlədilən antroponim və toponimlərə həsr edilmiş Dil və Ədəbiyyat jurnalında çıxan məqalələrdən nəzəri ədəbiyyat kimi istifadə edilmişdir. Əsərdə rast gəlinən sintaktik, leksik və fonetik üslubi vasitələr

haqqında məlumatlar isə Aytən Bəylərovanın “Bədii dildə üslubi fiqurlar” və Türkan Əfəndiyevanın “Elliptik cümlə/ Azərbaycan Azərbaycan dilinin sintaksisinə aid tədqiqlər” kitabından ədəbiyyat kimi istifadə edilərək yazılmışdır. Tərcümə zamanı istifadə edilən strategiya və taktika və təsvir vasitələri ilə bağlı suallara isə Q. Bayramovun “Tərcümə sənəti” və P. Nyumarkın “ A Textbook of Translation” kitabından istifadə edilərək cavab verilmişdir.

Qoyulmuş suallar aktualdır və bədii tərcümə prosesində qarşıya çıxma biləcək bütün maraqlı məqamları və problemlə məsələləri özündə əks etdirir.

NƏTİCƏ

Tərcümə tarixən xalqlar və mədəniyyətlər arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Mütərcimlik sənəti isə həmişə ən çox maraq doğuran və ən çətin peşələrdən biri olmuşdur. Peşəkar tərcüməçilərin qarşısına dörd mühüm tələb qoyulur: 1) dil biliyi (language skill), 2) tərcümə bacarığı (translator skill), 3) dünya bilgisi (world knowledge), 4) tərcümə etdiyi sahənin bilcisi olması (subject matter). Tərcüməçidən verilmiş mətni hədəf dilin normalarını gözləməklə orijinalın mənasına heç bir xələl gətirmədən oxucuya çatdırmaq tələb olunur. Tərcümənin qızıl qanunu mənanı çatdırmaqdır. Müxtəlif dillərdə danışan və müxtəlif mədəniyyətə sahib xalqlar tərcümə vasitəsilə bir-birinin mədəniyyəti, ictimai-siyasi həyatı, elmi yenilikləri ilə tanış olurlar. Tərcümə mədəniyyətlərarası körpü (intercultural bridge) rolunu oynayır. Bu günkü elmi yeniliklər və ədəbiyyat sahəsində yazılan misilsiz əsərlər tərcümə vasitəsilə bütün dünyaya yayılır.

Tərcümə ağıla gələ biləcək bütün sahələri əhatə edir. Son dövrlərdə dünyaca məşhur yazıçıların əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsinə dövlət səviyyəsində xüsusi diqqət göstərilir. Dissertasiya bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat işi Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının 397-451-ci səhifələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə həsr edilmişdir. Tədqiqat işinin sonunda əldə edilən nəticələr aşağıdakılardır:

1. Bədii əsər tərcümə olunarkən tərcüməçi ilk növbədə əsərin müəllifini araşdırmalı, onun yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmalı, onun yazı üslubuna yiyələnəməlidir. Bunun üçün o tərcümə edəcəyi əsərlə yanaşı müəllifin digər əsərləri ilə də yaxından tanış olmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Con Steynbek özünəməxsus yazı üslubu olan bir yazıçı olmuşdur və onun əsərlər çətin oxunaqlı və eyni zamanda çətin tərcümə olunan əsərlər arasında ön sıralardadır. Əsər Oklahama dialektində, danışq dilində yazılmışdır. Həmin dildə sözlər aşağıdakı

nümunələrdəki kimi işlədilir və əsərdə də elə yazılmışdır. Məs. *ag'in- again, ast - asked, borry - borrow, Chee-rist - Christ, cha - do you, ef - if* və s. Tərcümənin uğurlu alınması üçün C. Steynbekin yazı üslubunu və eyni zamanda əsərin yazıldığı İngilis dili dialektini dərinlən tədqiq etmək lazımdır.

2. Tərcüməçi həmçinin, diaxronik və sinxronik araşdırma edərək əsərin yazıldığı dövr haqqında ətraflı məlumatlar toplamalı, əsərdə sözügedən tarixi, ictimai, siyasi və s. hadisələri araşdırmalı və sonra tərcümə etməyə başlamalıdır. C. Steynbekin “The Grapes of Wrath” əsəri Amerikada “Böyük tənəzzül (Great Depression)” dövründə baş verən miqrant həyatından bəhs edir. O dövr Amerikada baş verən hadisələr haqqında ətraflı məlumata yiyələnmədən bu əsəri tərcümə etmək olmaz. Çünki əsər realist romandır və real həyatda baş vermiş bir ailənin faciəsindən bəhs edir. Əsərdə, dövrün hadisələri, Amerikada kapitalizm quruluşu olduğu kimi əks olunmuşdur.

3. Tərcüməçi məxəz dilin tək cə ədəbi versiyasını deyil, həmçinin slenqlərini, idiomlarını, vulqar sözlərini, jarqon və arqolarını, küçə danışıq dilini, məişət dilini, ləhcələrini, şivələrini də dərinlən bilməlidir. Nəzərə alsaq ki, bədii əsərlərin əksəriyyəti məişət dilində yazılır, ona görə də həmin dili bilmək vacibdir. Tədqiqat işinin mövzusu olan roman da məhz bu dildə yazılmış, əsərdə çoxlu sayda Oklahama dialektinə məxsus jarqon, slenq və vulqar sözlər işlənmişdir. Yazdığım “Con Steynbekin “Qəzəb salxımları” romanında işlənmiş vulqarizm, jarqon və slenq sözlərin Azərbaycan dilinə transformasiyası” adlı məqaləmdə bu söz və ifadələri ətraflı tədqiq etmişəm. Məsələn, **chambray** – pambıq parça (*səh. 41*), **shoat** – balaca donuz (*səh. 61*), **straw boss** – haradasa aşağı vəzifədə, muzzla işləyən, lakin müəyyən səlahiyyətləri olan zənci, nəzarətçi, qapıçı (*səh. 84*) kimi sözlər bunlara misal ola bilər. Bu tip sözlərin həmin dialektə və həmçinin əsərdə məhz hansı mənə kəsb etməsini araşdırıb tapmaq və doğru şəkildə tərcümə etmək tərcüməçinin borcudur.

4. Tərcümə işində tərcüməçilər hər zaman ən son elmi-texniki yeniliklərlə bağlı məlumatları, oxucuların böyük həvəslə oxuduqları və bestsellerə çevrilmiş əsərləri və bu kimi digər faydalı ola biləcək işləri tərcümə etməkdə maraqlı olmuşdur. Azərbaycanda da son dövrlərdə bu sahədə tərcümə işinə böyük maraq yaranmışdır. Azərbaycan Respublikası prezidentinin göstərişinə əsasən dünyaca məşhur əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi işində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Sözügedən bu əsər də bu baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu tip əsərlərlə Azərbaycan oxucularının da tanış olması və faydalanması üçün hər zaman onların tərcüməsinə ehtiyac duyulmuşdur. Nəticə olaraq bu sahədə tərcümə işi hər zaman böyük maraqla qarşılanmış və bu işə hər zaman ehtiyac duyulmuşdur. Bu tərcümələr hər bir cəmiyyətin inkişafına, insanların maariflənməsinə əvəzsiz töhfələr verir. Ona görə də bu tip əsərlərin davamlı olaraq tərcümə edilməlidir.

Nəticədə bədii əsərlərin, romanların tərcüməsi tərcüməçi üçün mühüm bir vəzifədir və ondan böyük zəhmət, eyni zamanda diqqət tələb edir. Ona görə də tərcümənin uğurlu alınması üçün tərcümə olunan mətnlərdə dilin qanunlarına riayət edilməlidir. Lakin, bu hər zaman mümkün olmur, çünki çox zaman dillər arasında semantik uyğunsuzluq olur. Həmin bu amillər tərcümə zamanı çətinlik törədən amillərdən biridir. Belə hallarla qarşılaşdıqda bəzən çətin anlaşılıqlı sözlərin hədəf dildə qarşılıqları axtarılıb tapılmalı, tərcümə edilə bilməyən sözlər isə (*untranslatable words*) hədəf dilin qanunları gözlənilməklə yeni söz kimi dilə daxil edilə bilər.

Dissertasiyanın əsas hissəsi kimi Con Steynbekin “The Grapes of Wrath” romanının 397-451-ci səhifələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi verilmişdir. Roman ilk dəfə tərcümə olunmuşdur. Elmi işin ikinci fəslində isə nəzəri suallar əsasında tərcümənin şərhini verilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ VƏSAİTLƏR

1. Bayramov Q. H. Tərcümə sənəti. Bakı: OKA Ofset, 2008, 218 səh.
2. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı : UniPrint, 2010, 218 səh.
3. Novruzov R.M., Abdullayeva Ü. S., Nağıyeva N. A., Aşurbəyli E. A. Bədii Tərcümənin xüsusiyyətləri. Bakı: Mütərcim, 2016, 155 səh.
4. Novruzov R.M. Bədii tərcümənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı: Mütərcim, 2011, 219 səh.
5. Məmmədov Q., Abdullayeva F. Aforizmlər və tərcümə. Bakı: “KAMRAN V” MMC, 2005. 268 səh.
6. Manafoğlu R., Tağısoy N., Kamal R. İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı: Mütərcim, 2010, 169 s.
7. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998.
8. Bəylərova A. Bədii dildə üslubi fiqurlar. Bakı: Nurlan, 2008. 210 səh.
9. Əfəndiyeva T.Ə. Elliptik cümlə/ Azərbaycan Azərbaycan dilinin sintaksisinə dair tədqiqlər. Bakı: Azərb. SSR, EA nəşri, 1963.
10. Əliyeva G.M. Con Steybekin “Qəzəbdən törəmişlər” adlı əsərində yer adlarının transformasiyasına dair // Dil və Ədəbiyyat. Dilçilik bölməsi, 2016, No. 5, s. 116-118.
11. Əliyev S.R. Con Steybekin “Qəzəb salxımları” romanında bədii təsvir vasitələrinin Azərbaycan dilinə transformasiyası // ADU-nun Elmi Xəbərləri. Dilçilik bölməsi, 2016, No. 5, s. 167-170
12. Əliyev X.C. Con Steybekin “Qəzəb salxımları” romanında işlənmiş sətəqlidi sözlərin Azərbaycan dilinə transformasiyası// ADU-nun Elmi Xəbərləri. Dilçilik bölməsi, 2016, No. 5, s. 171-175

RUS DİLİNDƏ VƏSAİTLƏR

13. Ю. П. Солодуб, Ф. Б. Альбрехт, А. Ю. Кузнецов. Теория и практика художественного перевода. Москва: Москва Академия, 2005, 296 с.

14. Джон Стейнбек. The Grapes of Wrath. Москва: Progress Publishers, 1978, 530 с.

15. И. Р. Гальперин. Стилистика английского языка. Москва: Высшая школа, 1977, 334 с.

İNGİLİS DİLİNDƏ VƏSAİTLƏR

16. Həjiyeva A. English Lexicology. Baku: Elm və təhsil, 2011, 237 p.
17. P. Newmark. A textbook of Translation. England. 292 p.
18. Williams J. Theories of Translation. The UK: Palgrave Macmillan, 2013.

LÜĞƏTLƏR:

1. Rəhimov İ. Azərbaycan-İngiliscə lüğət. Bakı: Təfəkkür, 2003, 630 səh.
2. Musayev O. Azərbaycan -İngiliscə lüğət. Bakı: Azər nəşr, 1996.
3. Concise Oxford Russian Dictionary. Oxford University press 1998.

ELEKTRON LÜĞƏTLƏR:

4. <http://www.merriam-webster.com>
5. <https://azerdict.com/ru/english/basis>
6. <https://www.oxforddictionaries.com/>
7. <http://www.urbandictionary.com>
8. <http://tureng.com/en/turkish-english>
9. <http://www.zargan.com>
10. <http://www.thefreedictionary.com/>
11. ABBYY Lingvo <http://www.lingvo-online.ru>
12. <http://www.multitrans.ru>
13. <http://www.dictionary.com/>
14. <http://dictionary.cambridge.org/>

INTERNET RESURSLARI:

15. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Grapes_of_Wrath
16. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Steinbeck
17. Symbolism of Names in The Grapes of Wrath//
(<https://www.enotes.com/topics/grapes-of-wrath/insights/symbolism-names-grapes-wrath>)
18. <http://www.shmoop.com/grapes-of-wrath/>
19. <http://www.shmoop.com/grapes-of-wrath/setting.html>
20. Critical Essays Use of Literary Devices in the Intercalary Chapters of The Grapes of Wrath // (<https://www.cliffsnotes.com/literature/g/the-grapes-of-wrath/critical-essays/use-of-literary-devices-in-the-intercalary-chapters-of-the-grapes-of-wrath>)
21. Study Help Full Glossary for The Grapes of Wrath//
(<https://www.cliffsnotes.com/literature/g/the-grapes-of-wrath/study-help/full-glossary-for-the-grapes-of-wrath>)
22. About the Grapes of Wrath//
(<https://www.cliffsnotes.com/literature/g/the-grapes-of-wrath/about-the-grapes-of-wrath>)
23. <http://www.steinbeck.org/>
24. <http://www.sparknotes.com/lit/grapesofwrath/>
25. <https://en.wikipedia.org/wiki/Jargon>
26. <https://en.wikipedia.org/wiki/Slang>
27. <http://literarydevices.net/symbolism>
28. <http://schoolworkhelper.net/important-symbols-in-the-grapes-of-wrath/>
29. <http://www.shmoop.com/grapes-of-wrath/symbolism-imagery.html>
30. <https://prezi.com/rwnikomuu7ua/the-grapes-of-wrath-symbolism/>